

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ»

«Εγκλεισμός και μητρότητα: Θεσμική παραγωγή της πολιτικής και η πρόσληψή της»

(Βάσω Κατράκη, «Οι τρεις καλημέρες», 1962, χάραξη σε πέτρα)

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΕΛΕΝΗ-ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΟΛΩΜΑΚΟΥ

A.M.: 202021

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΕΥΗ ΖΑΜΠΕΤΑ-ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΤΕΑΠΗ ΕΚΠΑ

ΑΘΗΝΑ 2021-2022

La libertà non è uno spazio libero

Libertà è partecipazione

Ombretta Colli, Giorgio Gaber (1973)

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ:

Η παρούσα διπλωματική εργασία δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την συμβολή ορισμένων ανθρώπων, οι οποίοι έπαιξαν καταλυτικό ρόλο πριν και κατά τη φοίτησή μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα. Αρχικά, αισθάνομαι τεράστια ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κα. Εύη Ζαμπέτα, για την καθοριστική και πολύτιμη υποστήριξη και καθοδήγησή της καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της μελέτης. Επίσης, αισθάνομαι ευγνωμοσύνη για καθεμία ξεχωριστά τις καθηγήτριες του Μεταπτυχιακού Προγράμματος, των οποίων παρακολούθησα τα μαθήματα, για τα ερεθίσματα αναζήτησης που μου έδωσαν μέσω των διαλέξεών τους. Παράλληλα, θέλω να ευχαριστήσω όλες τις συμφοιτήτριές μου, και ειδικότερα τις Άννα Αλέξη, Γιώτα Κρεμμύδα, Πηνελόπη Παπακωνσταντίνου, Μαρία Παπαδοπούλου, Αντιγόνη Δημακοπούλου, Αφροδίτη Μπαλκουράνη, Ιωάννα Στεφανίδου και Ιωάννα Χαλβατζή, για την αλληλέγγυα συνεργασία μας και τη δημιουργία ενός πραγματικού συναδελφικού κλίματος.

Σε αυτό το σημείο, ευχαριστίες θέλω να εκφράσω στους κ. Κοσμάτο, κ. Κατρούγκαλο και στην κα. Τζαννετάκη, οι οποίοι είδαν σε εμένα τη δυνατότητα περαιτέρω εξέλιξης. Επιπλέον, θερμά ευχαριστώ τον κ. Κώστα Παπαδάκη, δικηγόρο Αθηνών, γιατί η συνεργασία μου μαζί του έβαλε τις βάσεις στη νομική μου σκέψη και αποτέλεσε τον θεμέλιο λίθο στις αναζητήσεις μου πάνω στη σωφρονιστική πολιτική.

Επειδή όμως, καμιά μελέτη δεν φτάνει σε αίσιο και γενικά αποδεκτό πλαίσιο εάν δεν ζυμώνεται μέσα από μια διαλεκτική συζήτηση με άτομα που γνωρίζεις και γνωρίζουν τη σκέψη σου, θέλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην Ευγενία Μήτσου, τον Βασίλη Σκουρλέτη-Προίσκο, την Έλλη Μακρίδη και την Όλγα Μπραουδάκη, ανθρώπους με τους οποίους είχα τη δυνατότητα καθημερινής συζήτησης και προβληματισμού. Τέλος, ένα τεράστιο ευχαριστώ, που ποτέ δε θα είναι αρκετό, οφείλω στους γονείς μου, Σοφία και Γιώργο, που μου έδωσαν τα ερεθίσματα και μου άνοιξαν έναν κόσμο αναζητήσεων, που με έμαθαν να μάχομαι για τις ιδέες μου, πλαισιώνοντάς τις και στοιχειοθετώντας τις με τα κατάλληλα επιχειρήματα και που είναι πάντα δίπλα μου, ακόμα και δια της απουσίας τους.

Η παρούσα μελέτη αφιερώνεται στη μητέρα μου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<u>ΠΕΡΙΛΗΨΗ</u>	7
<u>ABSTRACT</u>	8
<u>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</u>	9
<u>ΜΕΡΟΣ I: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ</u>	
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΓΚΛΕΙΣΜΟΣ</u>	
1.1 Η συμβολή της βιοπολιτικής στη διαχείριση και την εργαλειοποίηση των σωμάτων	13
1.2 Η φυλακή ως ολοπαγές ίδρυμα και ως πειθαρχικός θεσμός έκτισης της ποινής	16
1.3 Η συνεχής επιτήρηση μέσω του σχήματος του Πανοπτικού και η έννοια της στέρησης της ελευθερίας	19
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΕΣ, ΓΥΝΑΙΚΕΣ, ΜΗΤΕΡΕΣ</u>	
2.1 Η επενέργεια της φυλακής στον κατακερματισμό της προσωπικότητας των εγκλείστων ...	21
2.2 Ιδιότητα της πολιτίδος στο πλαίσιο των δομικών ανισοτήτων και κοινωνική συγκρότηση του υποκειμένου	24
2.3 Μητρότητα: Αμφιταλάντευση ανάμεσα στο δίπολο της εργαλειοποίησης και της εξιδανίκευσης και πώς τα γυναικεία σώματα εκλαμβάνονται από την εξουσία ως αναπαραγωγικοί φορείς του έθνους	26
<u>ΜΕΡΟΣ II: ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ</u>	
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ</u>	
3.1 Η οργάνωση του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα και τα δικαιώματα των κρατουμένων	28
3.2 Το ζήτημα της γυναικείας εγκληματικότητας	31
3.3 Οι μητέρες κρατούμενες μέσα από τις έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα και στο εξωτερικό	33
<u>ΜΕΡΟΣ III: ΕΡΕΥΝΑ</u>	
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ</u>	
4.1 Ερευνητική στρατηγική	36
4.2 Ερευνητικά ερωτήματα	38
4.3 Υλικό έρευνας	39

4.4 Διαδικασία ανάλυσης δεδομένων – Άξονες ανάλυσης	45
---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

5.1 Η πολιτική που παράγεται από το εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές θεσμικό πλαίσιο σχετικά με τις κρατούμενες μητέρες

5.1.α. Ζητήματα μεταχείρισης κρατούμενων γυναικών και μητέρων	47
5.1.β. Η πολιτική που διέπει το καθεστώς κράτησης για τις κρατούμενες μητέρες	50
5.1.γ. Η εισαγωγή εντός των καταστημάτων κράτησης, υγεία, συνθήκες διαβίωσης και διατροφή	55
5.1.δ. Η πολιτική που αφορά στη διαχείριση του χρόνου εντός της φυλακής	59
5.1.ε. Η επικοινωνία με τον έξω κόσμο	61
5.1.στ. Εκπαίδευση, εργασία εντός της φυλακής, και μετα-σωφρονιστική μέριμνα	64

5.2 Η πρόσληψη της πολιτικής που αφορά στις κρατούμενες μητέρες από οργανισμούς και φορείς που δραστηριοποιούνται στην επιτήρηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και ο λόγος που παράγεται σχετικά με τα βιώματά τους

5.2.α. Η πρόσληψη της πολιτικής σχετικά με ζητήματα μεταχείρισης κρατούμενων γυναικών και μητέρων	67
5.2.β. Η πρόσληψη της πολιτικής που διέπει το καθεστώς κράτησης για τις κρατούμενες μητέρες	70
5.2.γ. Η πρόσληψη της πολιτικής σχετικά με την εισαγωγή εντός των καταστημάτων κράτησης, την υγεία, τις συνθήκες διαβίωσης και τη διατροφή	74
5.2.δ. Η πρόσληψη της πολιτικής που αφορά στη διαχείριση του χρόνου εντός της φυλακής	82
5.2.ε. Η πρόσληψη της πολιτικής σχετικά με την επικοινωνία με τον έξω κόσμο	84
5.2.στ. Η πρόσληψη της πολιτικής σχετικά με την εκπαίδευση, την εργασία εντός της φυλακής, και τη μετα-σωφρονιστική μέριμνα	88

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΣΥΖΗΤΗΣΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

.....	99
.....	105

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η στερητική της ελευθερίας ποινή και η έκτισή της στο ασφυκτικό περιβάλλον της φυλακής αναδεικνύεται ως η απόλυτη έκφραση του κρατικού ελέγχου σε σχέση με το έγκλημα. Οποιοδήποτε άτομο περάσει από το ποινικό σύστημα μένει σηματομεμένο για όλη την υπόλοιπη ζωή του. Οι γυναίκες κρατούμενες, και δη οι κρατούμενες μητέρες, εξαιτίας της θέσης υποτέλειας που κατέχουν μέσα στην πατριαρχική κοινωνία, προσλαμβάνονται ως διπλά μiasματικές διότι έχουν παραβιάσει τον κοινωνικό ρόλο που τους αποδίδεται, αφ' ενός με την εγκληματική τους συμπεριφορά που τις οδήγησε στον εγκλεισμό και αφ' ετέρου με την μη επιτέλεση του ρόλου της «καλής μητέρας», όπως αυτός ορίζεται από τον κυρίαρχο ηγεμονικό λόγο. Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται η κατανόηση της πολιτικής που παράγεται από τους θεσμούς, η οποία διαμορφώνει την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα για τις κρατούμενες μητέρες στα ελληνικά καταστήματα κράτησης, καθώς και τις συνέπειες αυτής της πολιτικής στη διάρκεια του εγκλεισμού. Καταρχάς εξετάζεται το νομικό καθεστώς, όπως αυτό ορίζεται από τους ελληνικούς θεσμούς, και η πολιτική που διέπει το καθεστώς των κρατούμενων μητέρων στα ελληνικά καταστήματα κράτησης. Πραγματοποιείται αναφορά σε συστάσεις, κανόνες και ψηφίσματα που αναφέρονται στις κρατούμενες μητέρες και στα δικαιώματα των κρατουμένων και επηρεάζουν την κείμενη νομοθεσία ως κείμενα γενικής αναγνώρισης. Στη συνέχεια, επιδιώκοντας να ανιχνευθεί η πραγματικότητα που βιώνουν οι κρατούμενες μητέρες μελετώνται κείμενα διεθνών οργανισμών ή άλλων φορέων που δραστηριοποιούνται στην επιτήρηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Τέλος, χρησιμοποιείται μια σειρά δευτερογενών πηγών, ώστε να μελετηθεί ο λόγος των κρατουμένων σχετικά με τα βιώματά τους. Όπως αναδεικνύεται υπάρχει μια ικανή διεθνής και εγχώρια νομοθεσία, η οποία πάντα χωρά βελτιώσεις. Διαπιστώνεται, όμως, η έλλειψη βούλησης της εφαρμογής της, με αποτέλεσμα να φαίνεται ότι προτιμώνται ακόμα, από το σύστημα εξουσίας πεπαλαιωμένες και δύσκαμπτες μέθοδοι εγκλεισμού.

Λέξεις-Κλειδιά: Φυλακή, Γυναικεία εγκληματικότητα, Κρατούμενες μητέρες, Συγκριτική μελέτη, Ανάλυση της πολιτικής, Πρόσληψη της πολιτικής, Δομικές ανισότητες, Συνθήκες διαβίωσης, Ζητήματα μεταχείρισης.

ABSTRACT

The custodial sentence and its construction in the suffocating environment of the prison emerges as the ultimate expression of state control over crime. Any person who passes through the criminal justice system remains stigmatized for the rest of his or her life. Women prisoners, especially imprisoned mothers, because of their position of subordination within the patriarchal society, are perceived as doubly scapegoated because they have violated the social role imposed on them, on the one hand by their criminal behaviour that led to their incarceration and on the other hand by not fulfilling the role of the «good mother» as defined by the dominant hegemonic discourse. This study attempts to understand the politics produced by the institutions that shape the social and political reality for incarcerated mothers in Greek detention facilities, as well as the consequences of these politics during incarceration. First, the legal status, as defined by Greek institutions, and the policies that govern the status of detained mothers in Greek detention facilities are examined. Reference is made to recommendations, rules and resolutions that refer to detained mothers and the rights of detainees and influence existing legislation as texts of general recognition. Then, seeking to trace the reality experienced by detained mothers, texts of international organizations or other bodies active in the monitoring of prisoners' rights at national and international level are studied. Finally, a number of secondary sources are used to study the discourse of prisoners about their experiences. As it turns out, there is a competent international and domestic legislation, which always has room for improvement. However, there is a lack of will to implement it, with the result that outdated and inflexible methods of incarceration still seem to be preferred by the system of power.

Keywords: Prison, Women's crime, Incarcerated mothers, Comparative study, Policy analysis, Policy recruitment, Structural inequalities, Living conditions, Treatment issues.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ήταν 18.03.2009 όταν η Κατερίνα Γκουλιώνη βρέθηκε νεκρή στο τέλος της μεταγωγής της με πλοίο από τον Πειραιά στις φυλακές Νεάπολης Λασιθίου, ύστερα από τη σκληρή μάχη που είχε δώσει για την κατάργηση της εξευτελιστικής πρακτικής του κολπικού ελέγχου των κρατουμένων κατά την είσοδό τους στα καταστήματα κράτησης.

Ήταν 2014 όταν μια άλλη Κατερίνα αυτοκτόνησε, ύστερα από τη διαπόμπευσή της και τη διαπόμπευση άλλων 32 γυναικών στις 27.04.2012 για το έγκλημα της πορνείας και της βαριάς σκοπούμενης βλάβης, ύστερα από το ξέσπασμα ενός κυνηγιού μαγισσών που ποινικοποιούσε την οροθετικότητα.

Ήταν 2017 όταν το παιδί μιας συλληφθείσας κρατήθηκε στο Ψυχιατρικό Τμήμα του Νοσοκομείου Παιδών, με εντολή Εισαγγελέα, στην οποία εντολή διατασσόταν η επί 24ώρου φύλαξη του παιδιού από την Ασφάλεια και η απαγόρευση της επικοινωνίας του παιδιού με οποιοδήποτε άτομο χωρίς εισαγγελική εντολή, με την αιτιολόγηση ότι «εκκρεμεί εκτέλεση εις βάρος της φυσικής μητέρας σωρείας καταδικαστικών αποφάσεων δυνάμει των οποίων έχουν επιβληθεί ποινές κάθειρξης και φυλάκισης».

Ήταν επίσης 2017 όταν στο υπ' αριθμ. 13 άρθρο παρ. 3 του υπό διαβούλευση σχεδίου του Σωφρονιστικού Κώδικα προτεινόταν η διάταξη με την οποία γενικευόταν η αφαίρεση της γονικής μέριμνας από τους κρατούμενους γονείς, εφαρμόζοντας το άρθρο 1532 του Αστικού Κώδικα, το οποίο είναι αυτό που προβλέπει τις περιπτώσεις αφαίρεσης της γονικής μέριμνας όταν δεν γίνεται καλή άσκησή της, παραδίδοντας τη σχετική εξουσία στο δικαστήριο χωρίς να προβλέπει καν το δικαίωμα ακρόασης και αυτοπρόσωπης παράστασης των κρατούμενων γονέων για να υπερασπιστούν τα δικαιώματά τους. Με αυτή τη διάταξη λοιπόν επιδιωκόταν η μεταβολή του κανόνα που είναι η διαμονή των παιδιών μέχρι τριών ετών με τη μητέρα τους που είναι κρατούμενη, καθιστώντας τον εξαίρεση.

Ήταν Ιούλης του 2019 όταν μεταφέρθηκε η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, με όλες τις μονάδες και το προσωπικό της από το Υπουργείο Δικαιοσύνης στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη. Όταν δηλαδή τα καταστήματα κράτησης, οι Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων και Κοινωνικής Αρωγής, οι λοιπές δομές διαπαιδαγώγησης και προστασίας ανήλικων δραστών και θυμάτων, καθώς και οι ιατροδικαστικές υπηρεσίες υπήχθησαν στην αρμοδιότητα του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, μια κίνηση που επισφραγίζει την πολιτική «νόμος και τάξη» και θέτει τους/τις κρατούμενους/-ες ως άτομα

κοινωνικά βλαβερά, τα οποία πρέπει να επιτηρηθούν, να ελεγχθούν και να πειθαρχηθούν, αγνοώντας τα κατοχυρωμένα θεμελιώδη δικαιώματά τους.

Ήταν 2020, ήταν 2021, όταν η Πρωτοβουλία για τα Δικαιώματα των Κρατουμένων δημοσίευε μια σειρά ανακοινώσεων και καταγγελιών για τις συνθήκες κράτησης στις ελληνικές φυλακές και την παραβίαση στοιχειωδών κανόνων διαβίωσης εν καιρώ πανδημίας.

Είναι 2022 και ωστόσο δε σημειώνεται κάποια σημαντική βελτίωση. Η παρούσα διπλωματική λαμβάνει χώρα προκειμένου να μελετήσει και να επισημάνει τις επί δεκαετιών ελλείψεις και παραβιάσεις στα ελληνικά καταστήματα κράτησης, στα οποία κρατούνται γυναίκες, μητέρες με ή χωρίς τα παιδιά τους. Μολονότι, όπως παρατηρείται υπάρχει μια ικανή διεθνής και εγχώρια νομοθεσία, η οποία πάντα χωρά βελτιώσεις, διαπιστώνεται η έλλειψη βούλησης της εφαρμογής της. Προκύπτει ότι η φυλακή, ως ένας τύπος ολοπαγούς ιδρύματος, όπως επισημαίνει και ο Goffman (1994: 24) «έχει οργανωθεί για να προστατεύει την κοινότητα απ' ό,τι η ίδια θεωρεί ως κινδύνους που εκ προθέσεως στρέφονται εναντίον της, χωρίς το άμεσο ζητούμενο να είναι η ευημερία των προσώπων που απομονώνονται μ' αυτόν τον τρόπο». Η «ασφάλεια» της κοινότητας επιτυγχάνεται μέσω της φυλάκισης των ατόμων που παραβιάζουν τους κοινωνικούς κώδικες, χωρίς παράλληλα να γίνεται προσπάθεια αντιμετώπισης των βαθύτερων αιτιών στην πρόληψη του εγκλήματος.

Αντικείμενο της έρευνας είναι η μελέτη της πολιτικής, αφενός όπως αυτή παράγεται από τους θεσμούς και αφετέρου όπως αυτή τελικά προσλαμβάνεται και βιώνεται από τα κοινωνικά υποκείμενα. Στόχος της έρευνας είναι η κριτική αποτίμηση της πολιτικής αυτής, προκειμένου να διαπιστωθούν οι ελλείψεις και τα προβλήματα που εντοπίζονται κατά την εφαρμογή της.

Όπως αναλύεται και στο 1^ο Κεφάλαιο του Πρώτου Μέρους που αφορά στο θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας μελέτης, η πειθαρχία των ανθρώπων στηρίζεται αποκλειστικά στην λεπτομέρεια, στην κατανομή των ανθρώπων στο χώρο, στην κατανομή του χώρου ώστε το άτομο να υφίσταται συνεχή επιτήρηση, στην οριοθέτηση του ίδιου του σώματος και των πράξεών του (Foucault, 1989). Ιστορικά, η τιμωρία ήταν και είναι το μέσο ελέγχου του εγκλήματος. Νομικά και κοινωνικά ο νόμος δεν εφαρμόζει απλώς την τιμωρία του παραβάτη, αλλά λειτουργεί παράλληλα και ως εκφοβιστική επίδραση στους υπόλοιπους (Γκόλντμαν, 2013). Η στερητική της ελευθερίας ποινή και η έκτισή της στο ασφυκτικό περιβάλλον της φυλακής αναδεικνύεται ως η απόλυτη έκφραση του κρατικού ελέγχου σε σχέση με το έγκλημα. «Η ποινή τιμωρεί την παράβαση, ενώ ο εγκλεισμός την αταξία» (Foucault, 2019: 57).

Στο 2^ο Κεφάλαιο του Πρώτου Μέρους εξετάζεται η επίδραση της φυλακής στις γυναίκες και μητέρες κρατούμενες εξαιτίας της ευάλωτης και υποτελούς θέσης που κατέχουν στο νεοσυντηρητικό πατριαρχικό σύστημα. Τα ευάλωτα υποκείμενα αποκλείονται από τον κοινωνικό κόσμο και οδηγούνται σε ένα είδος λαθροβίωσης, όπως εισάγει την έννοιά της ο Goffman (1994). Ουσιαστικά, απογυμνώνονται όπως επισημαίνει ο Foucault (2017: 21-22) από την ιδιότητα του πολίτη. Τα σώματα εργαλειοποιούνται από τους μηχανισμούς της εξουσίας, όχι επειδή η ευάλωτοτητα είναι σύμφυτη των υποκειμένων, αλλά επειδή τα υποκείμενα ζουν στην απανθρωποποιημένη κοινωνία που τους αρνείται τα δικαιώματά τους και τα οδηγεί στην τρωτότητα. Οι κρατούμενες μητέρες προσλαμβάνονται ως διπλά μολυσματικές διότι έχουν παραβιάσει τον κοινωνικό ρόλο που τους αποδίδεται, αφ' ενός με την εγκληματική τους συμπεριφορά που τις οδήγησε στον εγκλεισμό, αφ' ετέρου με την μη επιτέλεση του ρόλου της «καλής μητέρας», έτσι όπως αυτή τίθεται από τον κυρίαρχο ηγεμονικό λόγο.

Στο 3^ο Κεφάλαιο του Δεύτερου Μέρους της μελέτης, επιχειρείται η τοποθέτηση της γυναικείας εγκληματικότητας στο πλαίσιο αλληλεξάρτησης των διαφόρων συστημάτων κοινωνικής ιεράρχησης και ανισότητας που στηρίζονται σε έμφυλες, ταξικές, φυλετικές, κ.α. διαφορές (Πετούση, 2007). Οι έμφυλοι και κοινωνικο-οικονομικοί παράγοντες, λοιπόν, εξηγούν την περιορισμένη εγκληματική δραστηριότητα των γυναικών σε σχέση με αυτή των ανδρών, καθώς και τη φύση των εγκλημάτων. Το κοινωνικό σύστημα επιδρά με ιδιαίτερη οξύτητα στην περίπτωση των έγκλειστων μητέρων, οι οποίες πέρα από την ποινή υφίστανται τη στέρηση των τέκνων τους και την απώλεια του δικαιώματος να μεγαλώσουν οι ίδιες τα παιδιά τους, τις στιγματίζει στο διηνεκές. Γι' αυτό μέσα από την παρούσα διπλωματική εργασία, μελετάται η πολιτική που προβλέπεται στο νομικό και θεσμικό πλαίσιο σχετικά με τον εγκλεισμό και την αποφυλάκιση των κρατούμενων μητέρων στα ελληνικά καταστήματα κράτησης. Επιχειρείται να διερευνηθεί το θεσμικό πλαίσιο, το σύνολο δηλαδή των μέτρων και των κανόνων που υιοθετούνται από το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα και το αποτύπωμά τους, όπως αυτό γίνεται αντιληπτό από τις κρατούμενες και από τους φορείς που δραστηριοποιούνται στην επιτήρηση και την προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων.

Στο 4^ο Κεφάλαιο του Τρίτου Μέρους παρουσιάζεται η μεθοδολογία που ακολουθεί η παρούσα μελέτη και το υλικό το οποίο χρησιμοποιείται και εξετάζεται. Η παρούσα έρευνα επιδιώκει να κατανοήσει την πολιτική που παράγεται από τους θεσμούς, η οποία διαμορφώνει την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα για τις κρατούμενες μητέρες στα

ελληνικά καταστήματα κράτησης, καθώς και τις συνέπειες αυτής της πολιτικής στη διάρκεια του εγκλεισμού, αλλά και κατά την αποφυλάκιση.

Στο 5^ο Κεφάλαιο του Τρίτου Μέρους πραγματοποιείται η ανάλυση του υλικού. Σε πρώτο επίπεδο, αναλύεται το νομικό καθεστώς έτσι όπως προκύπτει από το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο, τα θεσμικά κείμενα δηλαδή που εκφράζουν τον επίσημο πολιτικό λόγο για τις κρατούμενες γυναίκες-μητέρες. Ακολουθεί ανάλυση του ευρωπαϊκού και διεθνούς πλαισίου προστασίας δικαιωμάτων κρατουμένων, όπως αυτό διαμορφώνεται από τις διεθνείς και ευρωπαϊκές συστάσεις, κανόνες και ψηφίσματα. Στο δεύτερο επίπεδο, στην προσπάθεια, δηλαδή, ανίχνευσης της πραγματικότητας εντός των ελληνικών καταστημάτων κράτησης και της πρόσληψης του θεσμικού πλαισίου από τις μητέρες κρατούμενες, αναλύονται κείμενα οργανισμών και φορέων που δραστηριοποιούνται στην επιτήρηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και μελετώνται εμπειρίες γυναικών από καταστήματα κράτησης μέσω μιας σειράς δευτερογενών πηγών.

Στο 6^ο Κεφάλαιο του Τρίτου Μέρους περιλαμβάνονται τα συμπεράσματα, όπως προκύπτουν από την ανάλυση και τη συζήτηση που δημιουργείται με το θεωρητικό πλαίσιο. Διαπιστώνεται ότι υπάρχουν τα νομοθετικά εκείνα ερείσματα για την εφαρμογή αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης και μεθόδων εγκλεισμού που συνάδουν με μια ευνομούμενη πολιτεία. Ωστόσο, ακόμα προτιμώνται από την εξουσία πεπαλαιωμένες και δύσκαμπτες μέθοδοι εγκλεισμού, που οδηγούν στο «μεγάλο εγκλεισμό», έτσι όπως τον χαρακτηρίζει και ο Foucault (2019). Η μεταρρύθμιση του σωφρονιστικού συστήματος συνεπάγεται τη μεταρρύθμιση του ποινικού συστήματος και της ποινικής νομοθεσίας εν γένει, διότι το σωφρονιστικό σύστημα ανήκει σε ένα ευρύτερο εποικοδόμημα σχέσεων εξουσίας το οποίο διεισδύει βαθιά στη ζωή των ατόμων και στις μεταξύ τους σχέσεις (Foucault, 2019). Άρα και ο αναχρονισμός ή μη των φυλακών συνδέεται άρρηκτα και με την αναχρονιστική ή μη λειτουργία του εκάστοτε συστήματος εξουσίας. Τέλος, η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στην εγκληματολογία κρίνεται αναγκαία, καθώς μπορεί να αποτελέσει εκείνο το κοινωνικό εκτόπισμα ώστε οι όποιες νομικές και θεσμικές παρεμβάσεις να λάβουν υπόψη την έμφυλη κοινωνική οργάνωση και να οδηγηθούν στην προσέγγιση του εγκλήματος και της φυλάκισης ως κοινωνικά και ιστορικά καθορισμένων φαινομένων στο πλαίσιο της συμπλοκής πολλαπλών ιεραρχήσεων και σχέσεων εξουσίας.

ΜΕΡΟΣ Ι: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΓΚΛΕΙΣΜΟΣ

1.1 Η συμβολή της βιοπολιτικής στη διαχείριση και την εργαλειοποίηση των σωμάτων

Προκειμένου η εξουσία να επιτυγχάνει τη διατήρηση και την εγκαθίδρυση μιας συνέχειας, με μη παρεμβατική κατεύθυνση «προς τα πάνω», αλλά αδιάλλακτη και παρεμβατική «προς τα κάτω» (Wacquant, 2001), προβαίνει στον έλεγχο και τη διαχείριση των πληθυσμών και στην καθυπόταξη των σωμάτων (Foucault, 1978). Τα νομικά συστήματα εξουσίας, τα οποία απαγορεύουν, ρυθμίζουν, προστατεύουν και χαράσσουν όρια, αποτελούν τους πρακτικούς λόγους πραγμάτωσης της βιοπολιτικής. «Η βιοπολιτική υπό την έννοια της πολιτικής εξουσίας που καταγίνεται με την πειθαρχική διαχείριση της ανθρώπινης ζωής» (Αθανασίου, 2007: 64), παράγει, αναπαράγει και αναπαριστά τα υποκείμενα «μέσω των διαπλοκών βιολογικής και πολιτικής ύπαρξης, κοινωνίας και σεξουαλικότητας, σώματος και πληθυσμού, εθνικής πολιτικής και αναπαραγωγικής στάσης» (Αθανασίου, 2007: 80). Η πειθαρχία επομένως, ως μια πολιτική ανατομία της λεπτομέρειας, κατά τον Foucault, στηρίζεται αποκλειστικά στην λεπτομέρεια, στην κατανομή των ανθρώπων στο χώρο, στην κατανομή του χώρου ώστε να υφίσταται συνεχή επιτήρηση, στην οριοθέτηση του ίδιου του σώματος και των πράξεών του (Foucault, 1989). «Τα σώματα υλοποιούνται, δηλαδή παίρνουν τη μορφή μέσω της οποίας αξιοδοτείται η υλικότητά τους, μέσα από τις απαρνήσεις και τις απώλειες που επιτάσσει η υλοποίηση εκ μέρους τους των ηγεμονικών ιδεωδών» (Αθανασίου, 2011: 24).

Τα καπιταλιστικά κράτη στηρίχτηκαν στη βιοπολιτική διαχείριση του πληθυσμού, μέσω της οποίας διασφαλίζουν τον έλεγχο των σωμάτων στις διαδικασίες παραγωγής. «Η ανάπτυξη του συστήματος αυτού απαιτούσε μια συγκεκριμένη δομή χαρακτήρα, που θα αντιστοιχούσε στο εν λόγω οικονομικό σύστημα, καθώς και μια θρησκευτική ηθική η οποία θα δικαιολογούσε την απαιτούμενη συμπεριφορά και θα περιόριζε τις αποκλίσεις από αυτήν» (Τζαννετάκη, 2006: 3). Η σύγχρονη πολιτειακή οργάνωση και οι σύγχρονες κοινωνίες διέπονται από την πατριαρχική νεοσυντηρητική λογική, η οποία λαμβάνοντας στήριξη από «νεοχριστιανικές φονταμενταλιστικές αναβιώσεις» (Μπραϊντόττι, 2014: 295), καταφέρνει να αναδημιουργεί τις συνθήκες για την επιβίωση του συστήματος. Ο νεοσυντηρητισμός ως

κανονιστικός λόγος, όταν ενισχύεται, παίρνει το σχήμα μιας κυβερνητικής λογικής επεκτείνοντας όλο το φάσμα των αξιών που πρεσβεύει, των πρακτικών και των μετρήσεων σε κάθε διάσταση της ανθρώπινης ζωής. Σύμφωνα με τη νεοσυντηρητική προσέγγιση οι άνθρωποι χωρίζονται σε ευυπόληπτους και νομοταγείς πολίτες και σε εκείνους που με την «απολίτιστη» και στρεφόμενη κατά της τάξης συμπεριφοράς τους απειλούν τους πρώτους. Η ίδια η κοινωνική ένταξη εξελίσσεται σε ανταγωνισμό, ενώ η ανισότητα θεμελιώνεται στη νομοθεσία, δημιουργώντας ακόμα και συγκεκριμένο πλαίσιο λειτουργίας της κοινωνίας (Brown, 2017). Οι νόρμες αυτές δεν εγγράφονται απλώς στα άτομα, αλλά τα συγκροτούν ως υποκείμενα. «Διαμορφώνουν τους βιωμένους τρόπους ενσώματης ύπαρξης» (Butler, 2017: 43) που αποκτούν με τον καιρό και ρυθμίζουν τη σχέση με τους/τις εαυτούς/-ές τους και τους άλλους.

Τη στιγμή που παρατηρείται η σταδιακή αποδυνάμωση του κοινωνικού κράτους, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τη διεύρυνση των ανισοτήτων, τη γενίκευση της εργασιακής και κοινωνικής αβεβαιότητας και της ανεργίας, παρατηρείται παράλληλα η ενίσχυση του ποινικού κράτους και η διευρυμένη αποστολή που αναλαμβάνουν οι αστυνομικοί και σωφρονιστικοί θεσμοί με στόχο την αποκατάσταση της τάξης, η οποία διαρρηγνύεται από τις ταραχές που προκαλούνται εξαιτίας της ανασφάλειας, της εξαθλίωσης και της ανέχειας (Wacquant, 2001). Κοινωνικές καταστάσεις και προβλήματα, όπως τα ναρκωτικά και οι μικροκλοπές, ««μυθοποιούνται» ως μάστιγες της κοινωνίας που απειλούν τα θεμέλιά της, για να δικαιολογηθεί η θέσπιση εντατικών και έκτατων ποινικών κατασταλτικών μέτρων, που ωστόσο δεν αντιμετωπίζουν το κακό, αλλά καλύπτουν την αδυναμία της εξουσίας να δώσει ουσιαστικές λύσεις» (Μανωλεδάκης, 1995: 19,20). Αυτό διαφαίνεται εναργέστερα από την εντατικοποίηση της κοινωνικής και ποινικής μεταχείρισης των κατηγοριών που περιθωριοποιούνται ολοένα και περισσότερο, μέσω των πολιτικών εγκληματοποίησης της εξαθλίωσης (Wacquant, 2001). Οι αλλοδαποί/-ές που συνθέτουν τις πιο ευάλωτες κατηγορίες τόσο στον τομέα της κρατικής αρωγής όσο και στην αγορά εργασίας, λόγω των πολλαπλών διακρίσεων που υφίστανται, εκπροσωπούν για το έτος 2021 πάνω από το 50% του έγκλειστου πληθυσμού (6.799 σε σύνολο κρατουμένων 11.379) στα ελληνικά καταστήματα κράτησης βάσει του στατιστικού πίνακα του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη (http://www.minocp.gov.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=7055&Itemid=696&lang=GR). Επίσης σύμφωνα με τον ίδιο πίνακα κρατούμενοι/-ες παραβάτες/-τριες του νόμου περί ναρκωτικών αγγίζουν σχεδόν το 1/5 του συνόλου των κρατουμένων (2.412 στο

σύνολο των 11.379 για το έτος 2021), γεγονός που λειτουργεί προς επίρρωση των ανωτέρω σχετικά με τη λειτουργία της φυλακής ως χώρου αποθήκευσης των ανεπιθύμητων και των εξαθλιωμένων.

1.2 Η φυλακή ως ολοπαγές ίδρυμα και ως πειθαρχικός θεσμός έκτισης της ποινής

Η κρατική εξουσία στη σύγχρονη εποχή, έρχεται αντιμέτωπη με δύο μεγάλα προβλήματα, το οικονομικό και τον έλεγχο των πολιτών. Η απονομή δικαιοσύνης αποτέλεσε τον κύριο τρόπο εξουσίας και δημιουργίας δικαιωμάτων και προνομίων που στηρίζονταν απόλυτα σε ορισμένες ξεκάθαρες αλήθειες. Γι' αυτό, το κύριο πρόβλημα του κράτους ήταν η αντιμετώπιση εκείνων που ξεφεύγουν σε αντικοινωνικές πράξεις. Το θεσμικό και νομικό πλαίσιο αντιμετώπισης το διαμορφώνει η εκάστοτε εξουσία, που όπως αναφέρει ο Tolstoy στο έργο του *The slavery of our times*: «Παντού και πάντοτε, οι νόμοι επιβάλλονται με τα μόνα μέσα που εξαναγκάζαν και ακόμη εξαναγκάζουν... με τη στέρηση της ελευθερίας και με το φόνο» (Tolstoy, 1900 στο Τιφτ Λ., Σάλιβαν Ντ., 1980: 87). Το δίκαιο αποτελεί επομένως συνάρτηση των εσωτερικών συγκρούσεων, των κοινωνικών αντιθέσεων και του ανταγωνισμού για την κατοχή της εξουσίας την εκάστοτε ιστορική στιγμή (Μανωλεδάκης, 1995).

Ιστορικά η τιμωρία είναι το μέσο ελέγχου του εγκλήματος. Νομικά και κοινωνικά ο νόμος δεν εφαρμόζει απλώς την τιμωρία του παραβάτη, αλλά λειτουργεί παράλληλα και ως εκφοβιστική επίδραση στους υπόλοιπους (Γκόλντμαν, 2013). Με τις ανακατατάξεις του 18ου-19ου αιώνα, η τιμωρία των παραβατών/-ριών παύει να υφίσταται ως φυσική τους εξόντωση και πραγματώνεται μέσω της φυλάκισης, δηλαδή της στέρησης της ελευθερίας. Το χρονικό διάστημα της έκτισης της ποινής είναι ανάλογο πλέον της βαρύτητας του εγκλήματος (Foucault, 1989). Η νομική σκέψη προσπαθεί να παρουσιάσει τη φυλακή ως το αναγκαίο κακό αντιμετώπισης της παρανομίας για τη διαφύλαξη της ασφάλειας των πολιτών και της νομιμότητας της εξουσίας. Όπως αναφέρει και ο καθηγητής Ιωάννης Μανωλεδάκης: «Όσο υπάρχουν έγκλημα και «κακοί», θα υπάρχει και η φυλακή ως το αναγκαίο κακό που θα τους αντιμετωπίζει και θα τους εξουδετερώνει» (Μανωλεδάκης, 2005). Παρατηρούμε τη δημιουργία δύο κεντρικών εννοιών, των κυρίαρχων «καλών» από τη μια μεριά και των εχθρών «κακών» από την άλλη. Δηλαδή η προπατορική αρχή του καλού απέναντι στο κακό στην κυρίαρχη έκφρασή της, εξωραϊσμένη με την υπεράσπιση της δράσης και την επιβολή της εξουσίας των «καλών» πάνω στους «κακούς», με την εκμηδένισή τους και την περιθωριοποίησή τους. «Ο ποινικός νόμος δεν δημιουργήθηκε από τους πληβείους, ούτε από την αγροτιά, ούτε από το προλεταριάτο, αλλά από τον αστισμό, από την αρχή ως το τέλος, ως σημαντικό τακτικό όπλο μέσα σ' αυτό το σύστημα διαιρέσεων που επιθυμούσε να εισάγει» (Foucault, 2018: 18).

Η στερητική της ελευθερίας ποινή και η έκτισή της στο ασφυκτικό περιβάλλον της φυλακής αναδεικνύεται ως η απόλυτη έκφραση του κρατικού ελέγχου σε σχέση με το έγκλημα. «Ο εγκλεισμός παρεμβαίνει λιγότερο εν ονόματι του νόμου, απ' όσο εν ονόματι της τάξης και της κανονικότητας. Αντικείμενο του εγκλεισμού είναι το αντικανονικό, το ανήσυχο, το επικίνδυνο και το αισχρό. Η ποινή τιμωρεί την παράβαση, ενώ ο εγκλεισμός την αταξία» (Foucault, 2019: 57). Σε αυτό το πλαίσιο, ο θεσμός της φυλακής, θεμελιακά, δρα αντιφατικά. Από τη μία, χρησιμοποιείται ως προστάτης του συνόλου από τους παραβάτες και από την άλλη, απαιτεί μέσω της στέρησης της ελευθερίας και άλλων μεθόδων τη συμμόρφωση των παραβατών/-ριών και τον έλεγχο του κοινωνικού συνόλου, μέσω του παραδειγματισμού. Αποτελεί έναν πειθαρχικό μηχανισμό κάθε «πολιτισμένης κοινωνίας», ο οποίος μεταμορφώνει τα άτομα σε ευπειθή και χρήσιμα (Foucault, 1989). «Μια κοινωνία παράλληλη, σταματημένη, που αγνοεί το χρόνο, τον ακυρώνει. Μια παρένθεση διαρκείας, που για πολλούς είναι ολόκληρο το ημερολόγιο της ζωής. Αποθήκη σωμάτων, αφημένων κρεάτων, πόδια, χέρια, κεφάλια ανακατεμένα μέσα στον κύκλο ενός άφρονα σωφρονισμού» (Λάμπρου, 2019: 13). Τα κύρια χαρακτηριστικά των ανωτέρω είναι ότι ο θεσμός της φυλακής καλύπτει αναγκαιότητες της εξουσίας, όσον αφορά στον έλεγχο και την κάθαρση της κοινωνίας από τα παραβατικά άτομα, με την εξουδετέρωση της ισχύος τους μέσω του εγκλεισμού, την εκτροπή της προσοχής του κοινωνικού συνόλου από τις υπερβολές σε βαθμό παρανομίας των ισχυρών και στο στιγματισμό εκείνων που μπαίνουν στο περιθώριο μέσω της φυλακής, σε αντίθεση με εκείνους/-ες των «εκτός των τειχών», με τους/τις οποίους/-ες μπορεί να μη διαφέρουν σε τίποτα με αυτούς των «εντός των τειχών» (Foucault, 1989).

Το ποινικό σύστημα επομένως, φαίνεται να δημιουργεί μια αμοιβαία σύγκρουση ανάμεσα στα άτομα που πειθαρχούν και στα άτομα που παραβατούν, να οδηγεί δηλαδή σε διαιρέσεις ανάμεσα στην κοινωνία. Αυτές τις διαιρέσεις που η ίδια η εξουσία δημιουργεί, έρχεται με τους κανονιστικούς μηχανισμούς και τους μηχανισμούς ασφαλείας της, δηλαδή το σύνθετο σύστημα δικαιοσύνης-αστυνομίας-φυλακής, να τις καταστείλει προκειμένου να επαναφέρει την ισορροπία στην κοινωνία, την οποία η ίδια διατάραξε (Foucault, 2018). Δημιουργείται έτσι ένα ατέρμονο σχήμα εξάρτησης από την αστική δικαιοσύνη, η οποία αποσκοπώντας στη βαθιά της εδραίωση, εισάγει και πολλαπλασιάζει αντιφάσεις στο εσωτερικό των μαζών (Foucault, 2018). Όπως επισημαίνει και ο Agamben (2018: 38), «για να έχει νόημα η έννομη τάξη πρέπει να αποκατασταθεί η τάξη. Πρέπει να δημιουργηθεί μια

κανονική κατάσταση και κυρίαρχος είναι όποιος αποφασίζει τελεσίδικα αν πράγματι επικρατεί αυτή η κανονική κατάσταση».

Πώς όμως είναι δυνατόν να διατηρείται και να ευημερεί ένας θεσμός ο οποίος ουδέποτε κατάφερε να επιτελέσει τις λειτουργίες που διατείνεται η θεωρητική του θεμελίωση (έλεγχο του εγκλήματος, αναμόρφωση του εγκληματία); Διαχρονικά η φυλακή καταγγέλθηκε ως τεράστια αποτυχία του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης (Αρχιμανδρίτου, 2012). Η κριτική εντοπίζεται κυρίως στις εξής διαπιστώσεις: Οι φυλακές δεν αναμορφώνουν, δεν μειώνουν τα ποσοστά εγκληματικότητας, αντίθετα κατασκευάζουν εγκληματίες με τον περιορισμό, την πειθαρχία και την πλήρη απομόνωση από το κοινωνικό περιβάλλον. «Με τον εγκλεισμό ωθούνται οι κρατούμενοι/-ες στην υποτροπή, αυτό φαίνεται από το ότι οι περισσότεροι/-ες κατάδικοι είναι πρώην κρατούμενοι/-ες, και με το στίγμα του εγκλεισμού που τους κατατρώχει στην καθημερινή τους ζωή τούς καθιστά περισσότερο ευάλωτους/-ες απέναντι στο κοινωνικό σύνολο» (Αρχιμανδρίτου, 2012: 229).

Ο οργανωμένος και συγκεντροποιημένος θεσμός της φυλακής αποδεικνύεται μια κοινωνική αποτυχία, διότι στην πράξη στηρίζεται στον έλεγχο και τη διαχείριση των φυσικών οντοτήτων, δηλαδή των σωμάτων (Garland, 2011: 767-798 στο Αρχιμανδρίτου, 2012: 239). Αυτές οι φυσικές οντότητες χάνουν την αυτονομία τους σε όλες τις εκφάνσεις της, (στέρξη δυνατότητας κίνησης, στέρξη της γενετικής δραστηριότητας, συγκεκριμένης τροφής, στέρξη πρόσβασης στις υπηρεσίες δημόσιας υγείας, της συναναστροφής), με ό,τι αυτό συνεπάγεται στη διαφύλαξη της φυσικής και ψυχολογικής ακεραιότητας του ατόμου. Μέσα στη φυλακή, η θέληση και η ελπίδα του ανθρώπου συντρίβεται, η ψυχή διαφθείρεται, το πνεύμα καταπνίγεται από τη θανάσιμη μονοτονία και τη ρουτίνα της ζωής (Γκόλντμαν, 2013).

Εν κατακλείδι, η φυλακή συνιστά ένα «ολοπαγές ίδρυμα» όπως το ονομάζει ο Goffman, μέσα στο οποίο τα άτομα που θεωρούνται κίνδυνος για την κοινωνία περιορίζονται και απομονώνονται, χωρίς παράλληλα να αξιολογούνται οι συνθήκες στις οποίες διαβιούν (Goffman, 1994). Το ολοπαγές αυτό ίδρυμα αποτελείται από τη χειραγωγούμενη ομάδα των εγκλειστών τροφίμων και από την ολιγάριθμη ομάδα των ανθρωποφυλάκων (Κοροβέσης, 1969), οι οποίοι δρουν σύμφωνα με τις εντολές της εξουσίας, με μια αίσθηση ασυλίας με την οποία κάθε τους πράξη μοιάζει νομιμοποιημένη. Κατά τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η απομόνωση και ο κατακερματισμός της προσωπικότητας των εγκλειστών (Goffman, 1994).

1.3 Η συνεχής επιτήρηση μέσω του σχήματος του Πανοπτικού και η έννοια της στήρησης της ελευθερίας

Ο θεσμός της φυλακής δίνει στην εξουσία την ευκαιρία να μελετήσει συνολικά και εξατομικευμένα τις συμπεριφορές και τις αντιδράσεις των εγκλείστων. Η εξουσία δεν μπορεί να ασκηθεί χωρίς γνώση και επομένως η πειθαρχία ως μια πολιτική ανατομία της λεπτομέρειας, κατά τον Foucault, στηρίζεται αποκλειστικά στη χωροταξική τοποθέτηση των ατόμων ώστε να υφίστανται διαρκή επιτήρηση, στην οριοθέτηση και το σημάδεμα του ίδιου του σώματός τους, των συμπεριφορών και των πράξεών τους (Foucault, 1989). Ουσιαστικά, αποτελεί πεδίο έρευνας, συστηματοποίησης και εξέλιξης των μεθόδων καταδίκης που μπορεί να χρησιμοποιήσει. Αυτό εκφράζεται μέσα από την παρατήρηση των κατάδικων, με κατανόηση της συμπεριφοράς τους, των αντιδράσεών τους και της ενδεχόμενης πειθήνιας τους. Τα πάντα πρέπει να παρατηρούνται, να διαβιβάζονται και να αρχειοθετούνται (Foucault, 2019). Δηλαδή ο/η παραβάτης του νόμου μετατρέπεται σε κλινικό υποκείμενο μελέτης, ο/η οποίος/-α παρακολουθείται συνεχώς και για τον/την οποίον/ -α καταγράφονται και ταξινομούνται (σε ατομικούς φακέλους) οι διαπιστώσεις που τον/την αφορούν. (Foucault, 1989). Για να περιγράψει αυτή τη μέθοδο ο Foucault χρησιμοποιεί το σχήμα του «Πανοπτικού» του Jeremy Bentham.

«Το «Πανοπτικόν» δίνει τη δυνατότητα της ταυτόχρονης επιτήρησης και παρατήρησης, της βεβαιότητας και της γνώσης, της ατομικοποίησης και του συνολικού αθροίσματος, της απομόνωσης και διαφάνειας. Στην περιφέρεια, ένα δακτυλιοειδές οικοδόμημα. Στο κέντρο, ένας πύργος. Ο πύργος αυτός έχει μεγάλα παράθυρα που βλέπουν προς το εσωτερικό του δακτυλίου. Το περιφερειακό οικοδόμημα διαιρείται σε κελιά, που το καθένα τους διαπερνά ολόκληρο το πάχος του οικοδομήματος. Τα κελιά έχουν δύο παράθυρα, το ένα τους βλέπει προς τα μέσα και αντιστοιχεί σ' ένα από τα παράθυρα του πύργου, το άλλο δίνει προς τα έξω, και αφήνει το φως να διαπερνά το κελί πέρα για πέρα. Φτάνει έτσι να τοποθετηθεί ένας επιτηρητής στον κεντρικό πύργο, και σε κάθε κελί να κλειστεί ένας τρελός, ένας άρρωστος, ένας κατάδικος, ένας εργάτης ή ένας μαθητής. Το Πανοπτικό αυτό σύστημα δημιουργεί μονάδες χώρων που επιτρέπουν την αδιάκοπη παρακολούθηση και την άμεση αναγνώριση. Εν ολίγοις, αντιστρέφεται η μέθοδος του «μπουντρομιού», ή μάλλον, από τις τρεις λειτουργίες του - εγκλεισμός, στήρηση του φωτός και απόκρυψη - παραμένει μονάχα η πρώτη και καταργούνται οι δύο άλλες. Το

άπλετο φως και το βλέμμα του επιτηρητή συλλαμβάνουν περισσότερα απ' ό,τι το σκοτάδι που, στο κάτω-κάτω προστάτευε. Η ορατότητα είναι μια παγίδα» (Foucault, 1989: 265).

Αρχιτεκτονικά η λύση που αναφέρεται στο Πανοπτικό επέτρεψε τη δημιουργία φυλακών που πληρούν όλες τις λειτουργίες της. Αυτό συνεπάγεται τη μείωση κόστους, όσον αφορά στις υποδομές και στο προσωπικό, και την τελειοποίηση της άσκησης της εξουσίας περιορίζοντας τον αριθμό εκείνων που την ασκούν και πολλαπλασιάζοντας τον αριθμό εκείνων που την υφίστανται, καθώς και την ενίσχυση οποιουδήποτε επιβαλλόμενου μηχανισμού πειθάρχησης (Foucault, 1989). Τα άτομα σε αυτή τη «μηχανή» απομονώνονται και ομαδοποιούνται, περιορίζονται και ελέγχονται. Ζητούμενο δεν είναι η εξουδετέρωση των περιττών ατόμων, των ατόμων δηλαδή που διαταράσσουν τη λειτουργία των κανόνων της κυρίαρχης εξουσίας, αλλά η τακτοποίηση του χώρου στον οποίο εγκλείονται και η επιβολή της τάξης εντός του. Δεν είναι τυχαίο ότι το Πανοπτικό ήταν η κύρια ιδέα για τις φυλακές απομόνωσης. Γιατί στηρίζεται στον όρο «ετεροτοπίες» με τον οποίο χαρακτηρίζει ο Foucault τους τόπους αποκλεισμού, όπου έτσι προσδιορίζονται στην κοινωνία, οι αντί-τόποι που ζουν οι τιμωρημένοι/-ες, σε αντιδιαστολή με την «ουτοπία», την εξιδανικευμένη εικόνα της κοινωνίας στην οποία ζουν οι ελεύθεροι/-ες (Foucault, 2012).

Τίθεται εδώ το ζήτημα, τί αποτελεί ουτοπία και ποιά άτομα χωρά μια εξιδανικευμένη κοινωνία; Η απάντηση ίσως βρίσκεται στην Παντελίδου-Μαλούτα (2012), ότι η ουτοπία στοχεύει στην απελευθέρωση από όλα τα δεσμά. Η δημοκρατική ουτοπική συμβίωση υπερβαίνει τα διπολικά σχήματα και αποδομεί τις διχοτομίες και τις διαιρέσεις, που οδηγούν στη νομιμοποίηση των ανισοτήτων (Παντελίδου-Μαλούτα, 2012). Για τις γυναίκες κρατούμενες, τόπους αποκλεισμού δεν αποτελούν μόνο τα καταστήματα κράτησης, αλλά και η κοινωνία εκτός των τειχών, διότι μεταβλητές όπως η τάξη, το φύλο, η φυλή, η εθνικότητα, κ.α., τις ορίζουν και τις εκθέτουν στην αδικία. Η συνειδητοποίηση λοιπόν, της καταπίεσης λειτουργεί ως αντίσταση κατά της καταπίεσης και παράλληλα ως ολιστική ανασκευή ολόκληρου του κοινωνικού σύμπαντος (Wittig, 2006).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΕΣ, ΓΥΝΑΙΚΕΣ, ΜΗΤΕΡΕΣ

2.1 Η επενέργεια της φυλακής στον κατακερματισμό της προσωπικότητας των εγκλείστων

Με την είσοδο στο κατάστημα κράτησης ξεκινά για το άτομο μια νέα κατάσταση φυσική και ψυχολογική, διαφορετική από εκείνη που βίωνε. Αρχίζει με την ταπεινωτική διαδικασία της απογύμνωσής του και της αποστέρησης των προσωπικών του αντικειμένων, που σε συνδυασμό με την έλλειψη δυνατότητας διαμόρφωσης του χώρου του και γενικότερα με την απώλεια των μέσων, που θα του επέτρεπαν να ζήσει σύμφωνα με τις συνήθειες και τις απαιτήσεις που είχε διαμορφώσει προηγούμενα, προκαλείται το βαθύτατο ψυχολογικό σοκ της προσαρμογής (Goffman, 1994). Επιπρόσθετο άλγος στην ήδη επιβαρυσμένη κατάσταση του/της κρατούμενου/-ης προσθέτουν οι κακές συνθήκες κράτησης, καθιστώντας τη φυλακή μια εξευτελιστική και ταπεινωτική πρακτική, η οποία πολλές φορές, τον/την εκθέτει στο θάνατο, εκχωρώντας το δικαίωμα στο κράτος και τις κυβερνήσεις να ορίζουν ποιος/-ά κρατούμενος/-η και σε ποιές συνθήκες αξίζει να ζει.

Η φυσική ζωή του ανθρώπου υπάγεται στους μηχανισμούς, τους υπολογισμούς και τα σχέδια της εξουσίας και εισέρχεται σε εκείνη τη σφαίρα της κυριαρχίας, στην οποία, κατά τον Agamben (2018: 135-136), «η ζωή που αιχμαλωτίζεται σε αυτή τη σφαίρα είναι αρχικώς ιερή – φονεύσιμη και άθυτη, δηλαδή μπορεί να αφαιρεθεί, αλλά δεν μπορεί να θυσιαστεί». Η εξουσία μπορεί να μετατρέπει τα άτομα απρόσκοπτα σε *homo sacer*, σε μορφές δηλαδή, γυμνής ζωής που τους έχουν αφαιρεθεί όλα τα δικαιώματα, οδηγώντας τις να βιώνουν καταστάσεις εξαίρεσης, αφού οδηγήθηκαν με την εγκληματική τους πράξη στη μη τήρηση του κανόνα και δημιούργησαν χάος στην τάξη (Agamben, 2018). Η εξαίρεση λειτουργεί ως ένα είδος αποκλεισμού και ιεράρχησης μεταξύ των ατόμων που βρίσκονται στο καθεστώς της και αυτών που βρίσκονται εκτός. Η λογική της θυσίας βρισκόταν πάντα στην καρδιά του συστήματος εξουσίας που πάντα λειτουργούσε με την ιδέα ότι κάποιος/-α αξίζει περισσότερο από τους άλλους (Μπέμπε, 2020: 77).

Στο εσωτερικό της φυλακής φαίνεται να υπάρχει μια διαστρωμάτωση των κρατουμένων που δεν αφορά μόνο στον καταλογισμό των ποινών αλλά και στην εκτέλεσή τους. Αυτή εκφράζεται με διάφορες μορφές εξουσίας που διαμορφώνονται στο εσωτερικό της φυλακής από τους/τις ίδιους/-ες τους/τις κρατούμενους/-ες, σύμφωνα με την οικονομική τους δυνατότητα που είχε διαμορφωθεί εκτός, ενδεχομένως με εγκληματικές ή όχι

δραστηριότητες, και αυτή η οικονομική τους δυνατότητα, στο εσωτερικό της φυλακής τους επιτρέπει πιο ευεργετικές «διεξόδους» έκτισης της ποινής (Wacquant, 2001). Δημιουργείται δηλαδή μια «κουλτούρα της φυλακής» (Wacquant, 2001), η οποία σχετίζεται με τους διάφορους τύπους συμπεριφοράς που αναπτύσσουν οι κρατούμενοι/-ες εντός της φυλακής σε συνάρτηση με τις εσωτερικές συνθήκες που επικρατούν σε αυτήν. Οι κρατούμενοι/-ες γνωρίζουν ότι είναι άνθρωποι με οντότητα. Αυτό όμως που φαίνεται να αγνοούν είναι ότι η δράση τους στον κόσμο και την κοινωνία έχει μεταμορφωτικό αποτέλεσμα, με συνέπεια να παραμένουν αγκιστρωμένοι στην «κουλτούρα της φυλακής» και στο μύθο της δικής τους «φυσικής κατωτερότητας» (Freire, 1977).

Ήδη με τη φυλάκισή τους έχει ορθωθεί γύρω τους ένα ιδεολογικό πρόσκομμα που τους/τις καθιστά περιθωριακούς/-ές, επικίνδυνους/-ες και απόβλητους/-ες (Foucault, 2018). Τα χαρακτηριστικά που τους αποδίδει το ποινικό σύστημα με τον εγκλεισμό τους, δηλαδή η περιφρόνηση, ο κοινωνικός αποκλεισμός και η αποστροφή που προκαλούν οι πράξεις τους και η ίδια τους η ύπαρξη, τους/τις τοποθετούν στη δεινή θέση του παρία (Βαρίκα, 2005). Παρατηρούμε ότι μέσω του εγκλεισμού ισοπεδώνονται και καταπνίγονται οι αυθεντικές εκδηλώσεις των πανανθρώπινων δικαιωμάτων και τα άτομα υφίστανται απώλεια αυτεξουσιότητας, με αποτέλεσμα να «μετατρέπουν τη διαφορά του παρία σε ριζική και περιφρονημένη ετερότητα» (Βαρίκα, 2005: 97), καθώς η αδυναμία τους να αντισταθούν στην επιβεβλημένη αντικειμενική κατάσταση που έχουν περιέλθει, «μετουσιώνει την κατάρα σε προνόμιο» (Βαρίκα, 2005: 102). Επομένως τα άτομα είναι αναγκασμένα να διαμορφώσουν τους/τις εαυτούς/-ές τους «εντός των μορφών που είναι ήδη σε ισχύ ή σε εξέλιξη» (Butler, 2017: 49,50).

Οποιοδήποτε άτομο περάσει από το ποινικό σύστημα μένει σημαδεμένο για όλη την υπόλοιπη ζωή του. Η κοινωνική θέση στην οποία τοποθετείται δεν του επιτρέπει να γυρίσει πίσω, εκεί από όπου προερχόταν. Γίνεται δέκτης του βαθιού κυνισμού που φέρει το στίγμα του εγκλεισμού και το οποίο καλείται να θάψει μέσα στην κοινωνία των «φυσιολογικών», όπως την ονομάζει ο Goffman (2001). Λαμβάνει τη δεινή θέση του *απαξιωμένου* (Goffman, 2001), καθότι γνωρίζει ότι η διαφορετικότητά του είναι ήδη γνωστή ή γίνεται φανερή επιτόπου (μέσω του ποινικού μητρώου, της αποστέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων, της υποχρέωσης γνωστοποίησης του τόπου διαμονής, κ.α.). Η ατίμωση που υφίσταται με την ποινή και τον εγκλεισμό αποτελεί την άμεση και αυθόρμητη αντίδραση της κοινωνίας, καθότι σχετίζεται άμεσα με την κοινή γνώμη (Foucault, 2019). Αποκλίνοντας από την «καθαρότητα»

της κοινωνίας, το επιβαλλόμενο και το πρέπον δηλαδή, και αντιμετωπίζεται ως μιαρό (Douglas, 2006), επειδή σύμφωνα με τους πειθαρχικούς και εξουσιαστικούς μηχανισμούς διατάραξε με τη συμπεριφορά που το οδήγησε στη φυλακή, τη λειτουργία της κοινωνίας και παρέκκλινε των αρχών της. Αντί να έχει το χρόνο και την κοινωνική εκείνη αρωγή και υποστήριξη να λυτρωθεί από το βίωμα του εγκλεισμού, καλείται να θάψει την οποιαδήποτε εμπειρία του και να μάθει και να ενσωματώσει την οπτική των «φυσιολογικών», φέροντας διαρκώς όμως το στίγμα του εγκλεισμού στα μάτια των «φυσιολογικών» (Goffman, 2001).

Τα ευάλωτα υποκείμενα αποκλείονται έτσι από τον κοινωνικό κόσμο και οδηγούνται σε ένα είδος λαθροβίωσης, όπως εισάγει την έννοιά της ο Goffman (1994), η οποία λειτουργεί ως ένα εργαλείο και μια στρατηγική που αναπτύσσουν τα άτομα προκειμένου να καταφέρουν να επιβιώσουν μέσα σε μια κοινωνία που τα περιθωριοποιεί και τα «αποσαρκώνει μέχρι το κόκκαλο», αποζητώντας να διατηρήσουν την ελάχιστη ταυτότητα που τους επιτρέπεται. Η τρωτότητά τους μετατρέπεται σε αναλωσιμότητα λόγω της θέσης που κατέχουν μέσα στην κοινωνία, η οποία αποποιείται την τρωτότητα και μέμφεται την ευαλωτότητα. Οι περιορισμοί επομένως που υφίσταται το άτομο δεν θεμελιώνονται στη φύση του, αλλά στις κοινωνικές συνθήκες (Αθανασίου, 2007). Τα σώματα εργαλειοποιούνται από τους μηχανισμούς της εξουσίας, όχι επειδή η ευαλωτότητα είναι σύμφυτη των υποκειμένων, αλλά επειδή τα υποκείμενα ζουν στην απανθρωποποιημένη κοινωνία που τους αρνείται τα δικαιώματά τους και τα οδηγεί στην τρωτότητα. Ουσιαστικά απογυμνώνονται όπως επισημαίνει ο Foucault (2017: 21-22) από την ιδιότητα του πολίτη, και μόλις βγουν από τη φυλακή η απογύμνωση αυτή ακολουθεί τα άτομα μέσα στο σύστημα, το οποίο τα επανομαδοποιεί μέσα σε ένα καθαρά οριοθετημένο και αρχειοθετημένο τοπίο.

2.2 Ιδιότητα της πολιτίδος στο πλαίσιο των δομικών ανισοτήτων και κοινωνική συγκρότηση του υποκειμένου

Τα δικαιώματα αποδίδονται στον άνθρωπο λοιπόν, με την προϋπόθεση ότι είναι πολίτης και η θέση του αυτή τού αναγνωρίζεται από την εξουσία. Τι γίνεται όμως στις περιπτώσεις των ζώων που η εξουσία παύει να θεωρεί πολιτικά υπολογίσιμες; «Ο λόγος της «ιδιότητας του πολίτη» διέπεται από έμφυλες, σεξουαλικές, φυλετικές, εθνικές και ταξικές αντινομίες του ανήκειν» (Αθανασίου, 2012). Όπως επισημαίνει η Αθανασίου (2006), το «ανθρώπινο» αναγνωρίζει συγκεκριμένες μορφές ζωής βάσει των βαθιά ριζωμένων σχέσεων εξουσίας και των έμφυλων διαστάσεων που διέπουν το πολιτικό.

Πυρήνα του πατριαρχικού συστήματος φαίνεται να αποτελεί η κοινωνική περιθωριοποίηση των γυναικών και ο αποκλεισμός τους από κοινωνικές και συμβολικές λειτουργίες (Μπραϊντότι, 2014), και εύλογα λοιπόν η ιδιότητα του πολίτη στα πλαίσια αυτά φαίνεται να λειτουργεί ως λόγος ανισότητας και κοινωνικού αποκλεισμού (Παντελίδου-Μαλούτα, 2012). Το διπολικό σύστημα του φύλου αποτελεί μια υλικότητα, ένα κανονιστικό αφήγημα που φανερώνει την ίδια τη δράση της εξουσίας (Χαλκιά, 2011). Σύμφωνα με την Butler (2009: 27), «η πολιτική κατασκευή του υποκειμένου διεξάγεται με ορισμένους στόχους νομιμοποίησης και αποκλεισμού, και οι πολιτικές αυτές λειτουργίες στην πράξη συγκαλύπτονται και φυσικοποιούνται από μια πολιτική ανάλυση που λαμβάνει ως θεμέλιο της νομικές δομές».

Οι ενσώματες μοναδικότητες των γυναικείων υποκειμένων συναντώνται στις κοινές εμπειρίες καταπίεσης και αποκλεισμού, αποτελώντας το σημείο αναφοράς της ετερότητας που αντιπαρατίθεται με την πατριαρχική διχοτομική διάκριση των φύλων (Braidotti, 2006). «Η έμφυλη διαφορά επιβεβαιώνει το χάσμα ανάμεσα στις αντιλήψεις για τη θηλυκότητα που έχουν κατασκευαστεί από άνδρες και στην εμπειρία των γυναικών», σημειώνει η Braidotti (2006: 204). Οι ηγεμονικές κοινωνικές συνθήκες και οι κυρίαρχες πολιτικές και πολιτιστικές δομές τοποθετούν τις γυναίκες εξ ορισμού σε κατάσταση καταπίεσης και υποτέλειας, από το οποίο και διαφαίνεται η κοινωνική κατασκευή του φύλου (Butler, 2006), και οδηγούν στον αποκλεισμό τους από τη θέση του υποκειμένου, ο οποίος μοιάζει να αποτελεί μια ιστορική κληρονομιά για τις γυναίκες. Ωστόσο, όπως υποστηρίζει στη συνέχεια η Butler (2006: 398), «η έμφυλη πραγματικότητα είναι επιτελεστική, πράγμα που σημαίνει ότι είναι πραγματική

μονάχα στο βαθμό που επιτελείται», δηλαδή «δεν εγγράφεται παθητικά πάνω στο σώμα» (Butler, 2006: 404).

Οι απαγορεύσεις και οι συγκρούσεις που υφίστανται οι γυναίκες στο διηλεκές της πατριαρχικής ιστορίας και εξουσίας οδηγούν τόσο στη διεκδίκηση της γυναικείας χειραφέτησης, όσο και στην αμφισβήτηση της προσωπικής ταυτότητας (Braidotti, 2006). Ο πολιτικός και κοινωνικός αποκλεισμός των γυναικών και οι συνθήκες καταπίεσης, υποτέλειας, φτώχειας και μη ορατότητας που βιώνουν, πρέπει να αντιμετωπιστούν άμεσα και να καταπολεμηθούν μέσω «πολιτικών για τις γυναίκες», οι οποίες παράλληλα όμως, θα στοχεύουν στον κλονισμό και την κατάργηση της διχοτομίας του φύλου (Παντελίδου-Μαλούτα, 2012) και δε θα ακολουθούν τα παραδοσιακά ερμηνευτικά πρότυπα, ενισχύοντας τα στερεότυπα της ταυτότητας των φύλων. Ζητούμενο είναι η επαναδιεκδίκηση του ελέγχου του σώματός τους και της ίδιας τους της ύπαρξης.

2.3 Μητρότητα: Αμφιταλάντευση ανάμεσα στο δίπολο της εργαλειοποίησης και της εξιδανίκευσης και πώς τα γυναικεία σώματα εκλαμβάνονται από την εξουσία ως αναπαραγωγικοί φορείς του έθνους

Όταν οι γυναίκες λειτουργούν εκτός των συντεταγμένων του πατριαρχικού θεσμικού και κοινωνικού πλαισίου, αρνούμενες τους ρόλους που τους αποδίδονται, επιδιώκοντας τη ρήξη με τις εξουσιαστικές σχέσεις και τη συγκρότηση της ατομικής τους ταυτότητας (Cixous, 2006), λαμβάνονται ως «εμπόδιο στη διατήρηση των κοινωνικών ιεραρχιών και ταξικών συσχετισμών» (Federici, 2019: 53).

Τα πράγματα περιπλέκονται στην περίπτωση της μητρότητας. Από τη μία η μητρότητα έχει θεωρηθεί ως «ο χρυσός μύθος της κοινωνίας» (Κόμερ, κ.α., 2016), αποτελώντας την απόλυτη εκπλήρωση του γυναικείου ρόλου στα πλαίσια της έμφυλα δομημένης κοινωνίας. Η αναπαραγωγή και η τεκνοποίηση τίθενται στην υπηρεσία της διατήρησης των καταπιεστικών δομών για τις γυναίκες, εργαλειοποιώντας τα σώματά τους και προβάλλοντας νέους καταναγκασμούς που σχετίζονται με την ανατροφή των παιδιών και του ρόλου της μητέρας. Και από την άλλη, η μητρότητα εξιδανικεύεται και αποτελεί τον πυρήνα της γυναικείας φύσης στην επιτέλεση της αναβάθμισης του γυναικείου φύλου (Βαρίκα, 2005). Ωστόσο, όπως σημειώνει στη συνέχεια η Βαρίκα (2005: 55), η γυναίκα από το 19^ο αιώνα ως σήμερα αμφιταλαντεύεται ανάμεσα σε αυτό το δίπολο ότι «η μητρότητα αποτελεί εμπόδιο για την απελευθέρωσή της και στο ότι με την εξιδανίκευση και τη μετατροπή της σε θεμέλιο νομιμοποίησης θα οδηγηθεί στην απελευθέρωση». Επομένως δεν είναι η μητρότητα αντιφατική με τις έννοιες ελευθερία και ισότητα, αλλά η χρησιμοποίησή της ως ένα επιπλέον τέχνασμα γυναικείας καταπίεσης και διαφοροποίησης.

Η ετεροφυλόφιλη πυρηνική οικογένεια παρουσιάζεται ως η απόλυτη λειτουργική μονάδα στις πατριαρχικές κοινωνίες και αποτελεί εκείνο το «προνομιακό εργαλείο για τη διακυβέρνηση των πληθυσμών» (Foucault, 2017: 78). Η θέση που κατέχουν οι γυναίκες είναι εκείνη του συμπληρώματος των αρσενικών υποκειμένων (Χαλκιά, 2007). Η παιδική φροντίδα φαίνεται να γίνεται αντιληπτή από τη σκοπιά της εμπορευματικής παραγωγής, καθώς οι εξαγγελίες για το ιδανικό της μητρότητας εξαντλούνται στη χειραγώγηση των γυναικών-μητέρων. Η φροντίδα φαινομενικά, λαμβάνει χώρα χωρίς εξαναγκασμό και ερμηνεύεται ως φυσική προτίμηση, η οποία έγκειται στη σεξουαλική διαφορά και στη διαφορετική

συνεισφορά των γυναικών στη βιολογική αναπαραγωγή (Brown, 2017). Προκύπτει δηλαδή ως αποτέλεσμα της γυναικείας φύσης και όχι των κοινωνικών συνθηκών. Όταν το Οικογενειακό Δίκαιο και οι κοινωνικές δομές «δεν διασφαλίζουν τον απεγκλωβισμό των γυναικών τόσο από πολλαπλές ευθύνες φροντίδας, όσο και από την αποκλειστικότητα του γονεϊκού ρόλου και αναπαράγουν τα σεξιστικά πρότυπα του πατέρα κουβαλητή και της μητέρας τροφού και φροντίστριας» (Αθανασίου, 2021), τότε η θέση των γυναικών δυσχεραίνει ολοένα και περισσότερο. Η μητρότητα παρουσιάζεται από την εξουσία ως μια υποχρέωση των γυναικών προς το έθνος. «Η απόρριψη της μητρότητας λαμβάνεται είτε ως κορύφωση του εγωισμού είτε ως ψέμα προς τον ίδιο της τον εαυτό» (Γεωργιάδη, 2013: 75). Οι γυναίκες που δεν θέλουν παιδιά εξορίζονται στο επέκεινα της κοινωνίας και αντιμετωπίζονται ως αόρατο και αδιανόητο κομμάτι (Χαλκιά, 2007).

Αυτό διαφαίνεται ακόμα πιο έντονα στις κρατούμενες μητέρες, οι οποίες προσλαμβάνονται ως διπλά μισαματικές διότι έχουν παραβιάσει τον κοινωνικό ρόλο που τους αποδίδεται, αφ' ενός με την εγκληματική τους συμπεριφορά που τις οδήγησε στον εγκλεισμό, αφ' ετέρου με την μη επιτέλεση του ρόλου της «καλής μητέρας». Τους καταλογίζονται ευθύνες για τη φυλάκισή τους, την οικονομική αποστέρηση και την έλλειψη επαρκούς φροντίδας των παιδιών τους, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα κοινωνικά καλούπια μέσα στα οποία βρίσκονται (Σουϊγκαρτ, 1991). Πολλές φορές μάλιστα διατυπώνεται από την εξουσία η άποψη ότι «οι κρατούμενες μητέρες εκμεταλλεύονται την ύπαρξη των παιδιών τους, τόσο εντός όσο και εκτός φυλακής, προς ιδίον όφελος» (Λάμπρου, 2019: 39), κάτι που φαίνεται αρκετά ισοπεδωτικό αν αναλογιστεί κανείς ότι «οι φυλακισμένες μητέρες αντιστέκονται και επαναπροσδιορίζονται ανατρέποντας τη μομφή που λέει ότι «παρόλο που είναι μητέρες, είναι στη φυλακή», και λυτρώνονται αποδεικνύοντας ότι «παρόλο που είναι στη φυλακή, είναι μητέρες»» (Δέμελη, 2013: 260), επιδιώκοντας μέσα στις αντίξοες συνθήκες της φυλακής να επιτελέσουν τη μητρότητα και να την αναδιαμορφώσουν εντός των στενών οριοθετήσεων.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ: ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

3.1 Η οργάνωση του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα και τα δικαιώματα των κρατουμένων

Η οργάνωση του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα βασίζεται στις γενικές αρχές που τίθενται από το Σύνταγμα, τις διεθνείς συμβάσεις που έχει κυρώσει η χώρα, τους νόμους, τα προεδρικά διατάγματα και τις κανονιστικές πράξεις. Θεμελιώδη θέση κατέχει ο ισχύοντας Σωφρονιστικός Κώδικας που αφορά στους κανόνες εκτέλεσης των ποινών και στα μέτρα ασφαλείας κατά της ελευθερίας, όπως αυτές επιβάλλονται από τα αρμόδια δικαστήρια και στην μεταχείριση των καταδικασθέντων στα καταστήματα κράτησης (Χαΐδου, 2018). Απαραβίαστες αρχές στην εφαρμογή των ανωτέρω κανόνων αποτελούν σύμφωνα με το Σωφρονιστικό Κώδικα η νομιμότητα και η ισότητα στη μεταχείριση των κρατουμένων, ο σεβασμός των δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζει ο νόμος και η έννομη προστασία τους (Σύνταγμα αρ.2-7).

Στη σύγχρονη σωφρονιστική ιστορία της Ελλάδας, ο Σωφρονιστικός Κώδικας του 1967 εισήγαγε το σωφρονιστικό σύστημα που αφορούσε «στον αυστηρό προγραμματισμό της ιδρυματικής καθημερινότητας, στην αξιολόγηση της συμπεριφοράς του/της κρατουμένου επί τη βάση του προοδευτικού μοντέλου, στην πειθαρχική του/της κατάσταση καθώς και στη χορήγηση σε αυτόν/-ή μεγαλύτερων απολαβών, όπως των αδειών (θεσμός που τελικά δεν εφαρμόστηκε)» (Κόρος, 2020: 126). Στόχευε στην κοινωνική αναπροσαρμογή των κρατουμένων μέσω της αγωγής και της βελτίωσής τους, προσπαθώντας να εντάξει μερικώς τη φιλοσοφία του προοδευτικού μοντέλου, το οποίο στοχεύει στο κλιμακωτό πέρασμα της πλήρης αποστέρησης της ελευθερίας στην πλήρη απόλαυσή της μετά τη λήξη της ποινής. Το πέρασμα αυτό εξαρτάται από την καλή διαγωγή του εγκλείστου, χωρίς να αποκλείεται ο υποβιβασμός σε καθεστώς προηγούμενης φάσης, αφού η βελτίωση του κρατουμένου επαφίεται σε δική του πρωτοβουλία και συνειδητοποίηση (Χαΐδου, 2018).

Το 1989 ο Κώδικας Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων, αποτέλεσε ένα βήμα προς την ισόνομη μεταχείριση των κρατουμένων, διατηρώντας όμως παράλληλα στοιχεία και θεσμούς του ωφελμιστικού μοντέλου και του προηγούμενου νομοθετικού καθεστώτος (π.χ. στοχοθεσία των πειθαρχικών κανόνων, υποχρεωτικότητα της

εργασίας, κ.ο.κ.) (Κόρος, 2020). Η ωφελμιστική μεταχείριση των κρατουμένων καθιστά την εργασία ως βασική μέθοδο αναμόρφωσης και θέτει τις πειθαρχικές τιμωρίες ως απαραίτητα μέτρα που στοχεύουν στην αναμόρφωση των εγκλείστων. Και σε αυτόν τον Κώδικα η έκτιση των ποινών στόχευε στην αγωγή και την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων μέσω των προνομίων που κέρδιζαν από τη συνεπή τους διαγωγή και τη συμμόρφωσή τους με τους κανόνες.

Ο Σωφρονιστικός Κώδικας του 1999 ακολούθησε το παραπάνω πρότυπο ισονομίας ως προς την οργάνωση της στοχοθεσίας της ποινής, επιδιώκοντας τη νομιμότητα στην εκτέλεση της ποινής, αποβλέποντας έτσι στην απαλοιφή του ωφελμιστικού προτύπου του Σωφρονιστικού Κώδικα 1967 και του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων 1989, διατηρώντας όμως παράλληλα στοιχεία ωφελμιστικής κατεύθυνσης ως προς τον σκοπό της κοινωνικής αναμόρφωσης. Η φυλακή αντιμετωπίζεται μόνο ως τόπος έκτισης της ποινής και προσβλέπει στον περιορισμό της ελευθερίας και μόνο, όπου και εξαντλείται ο σκοπός της ποινής (Καρύδης, κ.α., 2011). Η στοχοθεσία της χορήγησης τακτικών αδειών υπό προϋποθέσεις, όπως της απόλυσης υπό όρο, του «ανοίγματος της φυλακής» και της δυνατότητας εργασίας προσιδιάζουν στο προοδευτικό μοντέλο, υπό τον περιορισμό όμως της ίδιας της λειτουργίας της φυλακής (Κόρος, 2020). Στη διαμόρφωση των συστημάτων κράτησης των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης συμβάλλουν οι γενικές αρχές που έχουν τεθεί από το Ευρωπαϊκό πλαίσιο και η επιρροή των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων (Κουράκης, 2009).

Οι διατάξεις του ισχύοντος Σωφρονιστικού Κώδικα αφορούν στις γενικές αρχές που διέπουν τα καταστήματα κράτησης, στην οργάνωση της ζωής των εγκλείστων (τη διατροφή, την ιατρική τους περίθαλψη, την εκπαιδευτική και επαγγελματική τους κατάρτιση, κ.α.), στα δικαιώματα, στις υποχρεώσεις των κρατουμένων, στη μεταχείριση και στην έννομη προστασία τους, στα ίδια τα καταστήματα κράτησης και τις εγκαταστάσεις τους, στα μέτρα για την εύρυθμη λειτουργία τους, καθώς και στη μετα-σωφρονιστική μέριμνα.

Στο αρ. 2 προβλέπεται ρητά ότι: *«Κατά τη μεταχείριση των κρατουμένων διασφαλίζεται ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ενισχύεται ο αυτοσεβασμός και η συναίσθηση της κοινωνικής τους ευθύνης»* ενώ σύμφωνα με το αρ. 4 *«1. Κατά την εκτέλεση της ποινής δεν περιορίζεται κανένα άλλο ατομικό δικαίωμα των κρατουμένων εκτός από το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία. 2. Οι κρατούμενοι δεν εμποδίζονται, λόγω της κράτησής τους, στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους και την άσκηση των δικαιωμάτων που τους*

αναγνωρίζει ο νόμος, αυτοπροσώπως ή με αντιπρόσωπο». Η αρχή του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας και αξιοπρέπειας είναι πρόδηλη και προστατεύεται επιπλέον σε συνάρτηση με το αρ. 2 παρ.1 και αρ.5 παρ.1 του Συντάγματος αποτελώντας θεμελιώδη αρχή της έννομης τάξης.

«Κράτος δικαίου είναι το κράτος στο οποίο η κρατική εξουσία περιορίζεται, όσον αφορά στις σχέσεις της με τους πολίτες, από κανόνες που η ίδια θέτει, διασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο τη νομική θέση και αυτοτέλεια των πολιτών απέναντί της», σύμφωνα με τον καθηγητή Ιωάννη Μανωλεδάκη (2005), επομένως η νομική κατοχύρωση των δικαιωμάτων στην ελληνική έννομη τάξη απορρέει από τον ίδιο τον χαρακτήρα του πολιτεύματος και την αρχή του κράτους δικαίου, που τη διακρίνει η υπακοή της εξουσίας στο Δίκαιο. Συνεπώς, το κράτος μέσω των ατομικών δικαιωμάτων που αναγνωρίζει και παρέχει στους πολίτες, αυτοπεριορίζεται και αυτοδεσμεύεται *erga omnes*, δηλαδή έναντι όλων των Ελλήνων και όλων των αλλοδαπών πολιτών (Μανωλεδάκης, 2005). Η ρητή κατοχύρωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο αρ. 25 παρ.1 Σ, δεν αφήνει αμφιβολία πως ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών αποτελεί πρωταρχική υποχρέωση τόσο για το νομοθέτη όσο και για τη διοίκηση.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα θεωρούνται σύμφυτα με την ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου. Πηγάζουν από την ίδια την ιδέα της ανθρωπινότητας και θεωρητικά επομένως δεν μπορούν να αφαιρεθούν από καμία κυριαρχία και εξουσία (DeGooyer St. & et, 2018: 19). Κάθε άτομο που είναι φορέας δικαιωμάτων, δικαιούται να αποκτά γνώση και επίγνωση της ύπαρξης των δικαιωμάτων του και του τρόπου αξίωσής τους. Η αναγνώριση, ο σεβασμός και η διασφάλισή τους αποτελούν ηθικό και νομικό θεμέλιο μιας προηγμένης κοινωνίας. Όπως επισημαίνει και ο Habermas (1994: 55), «οι νομικές δυνατότητες παρέχουν πραξιακές ελευθερίες», και για να επιτευχθεί η ισότιμη χρήση των νομικών δυνατοτήτων θα πρέπει να διασφαλιστεί η πρόσβαση όλων σε αυτά και η απόλαυσή τους.

Όσο ωστόσο και να κατοχυρώνονται τα δικαιώματα των κρατουμένων, βασικό και θεμελιώδες συστατικό στοιχείο της φυλακής είναι η πειθαρχία, η οποία αποτελεί το μηχανισμό οργάνωσης της και λειτουργίας της και ελέγχει τις κεντρικές πτυχές του σωφρονιστικού χρόνου, με ενδεχόμενες διαφοροποιήσεις του επιπέδου προστασίας των δικαιωμάτων (Foucault, 1989).

3.2 Το ζήτημα της γυναικείας εγκληματικότητας

Για να προσεγγιστεί η γυναικεία εγκληματικότητα είναι απαραίτητο να τοποθετηθεί στο πλαίσιο των δομοκοινωνικών χαρακτηριστικών τα οποία αναφέρθηκαν και παραπάνω, δηλαδή το φύλο, την τάξη και τη φυλή (Αποσπόρη, 2009). Οι κοινωνικές δομές συμβάλλουν στη εγκληματική ή νομοταγή συμπεριφορά του ατόμου, περιορίζοντάς την και κατευθύνοντάς την (Messerschmidt, 1997). Οι γυναίκες υφίστανται πιο έντονα την επιτήρηση και τον περιορισμό των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου από την εξουσία, λόγω του κοινωνικού τους φύλου και του ρόλου που κατέχουν στην κοινωνία. Επίσης, εξαιτίας των ιεραρχικών διχοτομήσεων δημιουργούνται «κανονιστικές διαφορές ως προς το τι είναι πρέπουσα συμπεριφορά βάσει του φύλου» (Αποσπόρη, 2009: 58). Οι έμφυλοι και κοινωνικο-οικονομικοί παράγοντες, λοιπόν, εξηγούν την περιορισμένη εγκληματική δραστηριότητα των γυναικών σε σχέση με αυτή των ανδρών, καθώς και τη φύση των εγκλημάτων. Επίσης οι γυναίκες αποτελούν μια μειονότητα στο σωφρονιστικό σύστημα, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε δυσμενή διακριτική μεταχείριση (Πιτσελά, 2010), ενώ φαίνεται να αποτελούν ένα σχετικά παραμελημένο πεδίο των εγκληματολογικών θεωριών (Smart, 1976). Η Cobbina (2009), στην έρευνά της, δίνει μεγάλη βαρύτητα στη διάσταση της φυλής και του έμφυλου στοιχείου στη γυναικεία εγκληματικότητα και στο πώς τελικά οι κρατούμενες θα αποτρέψουν την υποτροπή τους κατά την επανένταξη, έχοντας αναστοχαστεί την εμπειρία του εγκλεισμού, αναπτύσσοντας μηχανισμούς που θα τις βοηθήσουν να ορθοποδήσουν.

Οι εγκληματικές πράξεις σχετίζονται και με τη χωροχρονικότητα και την ιστορικότητα της εννοιολόγησής τους ως εγκλήματα βάσει του ποινικού δίκαιου. Για παράδειγμα, η άμβλωση σε διαφορετικές κοινωνίες και διαφορετικές χρονικές περιόδους αποτελεί έγκλημα. Επομένως αρκετές οριοθετήσεις του εγκλήματος σχετίζονται και με τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται στις γυναίκες κάθε φορά, καθώς και με το ποιός έχει και ασκεί την εξουσία στα σώματά τους. Γι' αυτό και η γυναικεία εγκληματικότητα είναι συνυφασμένη και με τη γυναικεία θυματοποίηση, καθώς τοποθετεί «το έγκλημα μέσα σε ένα ολιστικό πλαίσιο κοινωνικής εξουσίας, σχέσεων φύλου και οικονομικής διαστρωμάτωσης» (Αποσπόρη, 2009: 68). Στις έρευνες των Ferraro&Moe (2003), αλλά και της Kennedy (2012), οι οποίες πραγματοποιούνται με τη συμμετοχή κρατουμένων και αποφυλακισμένων γυναικών των Η.Π.Α και του Ηνωμένου Βασιλείου, δίνεται έμφαση στη φύση των εγκλημάτων που διαπράττονται από κρατούμενες μητέρες και στους λόγους που ωθούνται στο έγκλημα, καθώς

όπως διαπιστώνουν οι ερευνήτριες, οι καταπιεστικές ιεραρχήσεις που βιώνουν από την πατριαρχική κοινωνία και ο αυστηρός ρόλος που δίνεται στις γυναίκες ως κύριες υπεύθυνες για την φροντίδα των παιδιών τους, μπορεί να τις οδηγήσει στη διάπραξη εγκλήματος προκειμένου να ανταπεξέλθουν οικονομικά στις υποχρεώσεις τους.

Η επίδραση λοιπόν των πατριαρχικών κατάλοιπων οδηγεί συχνά τις γυναίκες που είναι θύματα κακοποίησης να κατηγορούνται από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και την κοινωνία γενικότερα, ως ανάξιες να προστατεύσουν τις εαυτές τους και τα παιδιά τους από τις κακοποιητικές συμπεριφορές των συντρόφων τους ή των κακοποιητών τους (Αποσπόρη, 2009). Τα δικαστήρια όμως συχνά αφήνουν ανοχύρωτες τις γυναίκες απέναντι στις μορφές βίας που υφίστανται από τις πατριαρχικές και καταπιεστικές δομές της κοινωνίας και σπάνια τους αναγνωρίζουν το δικαίωμά τους στη νόμιμη άμυνα, με αποτέλεσμα να φυλακίζονται για τη διάπραξη εγκλήματος που στόχευε στην προστασία της ζωής τους και της ακεραιότητάς τους. Ενώ δεν είναι λίγες οι φορές που για να ζητήσουν τη δίωξη εγκλήματος που τελέστηκε εναντίον τους, καλούνται να αποδείξουν πόσο αξιόπιστες αφηγήτριες είναι και αν είναι καθ' όλα συμμορφωμένες με τα πρότυπα και τις νόρμες της κοινωνίας (Μπάτλερ, Αθανασίου, 2016), με αποτέλεσμα το υποκείμενο που καταφεύγει στο νόμο για να προστατευθεί και να δικαιωθεί, να καταλύεται και να κινδυνεύει να διαρραγεί από τον ίδιο το νόμο (Μπάτλερ, Αθανασίου, 2016: 115-116).

Το κοινωνικό σύστημα σήμερα, επιδρά με ιδιαίτερη οξύτητα στην περίπτωση των έγκλειστων μητέρων, οι οποίες πέρα από την ποινή υφίστανται τη στέρηση των τέκνων τους και την απώλεια του δικαιώματος να μεγαλώσουν οι ίδιες τα παιδιά τους, τις στιγματίζει στο διηνεκές. Όπως σημειώνει και η Davis (2008), με μια επίσκεψη στις γυναικείες φυλακές παρατηρεί κανείς την κατεδάφιση του κράτους πρόνοιας και τις «τερατώδεις επιπτώσεις της κατάργησης ακόμα και των ανεπαρκέστερων εναλλακτικών λύσεων» (Davis, 2008: 61-62). Η ενσωμάτωση επομένως, της διάστασης του φύλου στην παρούσα μελέτη κρίνεται αναγκαία, καθώς θα μπορούσε να συμβάλει στην κατανόηση της πολιτικής αναφορικά με τις μητέρες κρατούμενες, λαμβάνοντας υπόψη την έμφυλη κοινωνική οργάνωση.

3.3 Οι μητέρες κρατούμενες μέσα από τις έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα και στο εξωτερικό

Οι μητέρες κρατούμενες είναι μια ιδιαίτερη ομάδα κρατουμένων, καθότι η φυλάκισή τους δεν έχει αντίκτυπο μόνο στις ίδιες, αλλά και στα παιδιά τους. Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρείται η ανασκόπηση ερευνών σχετικών με το θέμα του εγκλεισμού των κρατούμενων μητέρων, η σύνοψη των κυριότερων ευρημάτων και η εξαγωγή συμπερασμάτων που θα λειτουργήσουν ενισχυτικά προς την παρούσα έρευνα.

Οι γυναίκες κρατούμενες, στην Ελλάδα, σύμφωνα με το αρ. 13 παρ. 1 του Σωφρονιστικού Κώδικα «διαβιούν σε καταστήματα κράτησης γυναικών ή σε ιδιαίτερα τμήματα άλλων καταστημάτων». Έτσι, βρίσκονται έγκλειστες στη φυλακή Ελεώνα Θήβας, στο αυτοτελές κατάστημα κράτησης γυναικών στις φυλακές Κορυδαλλού, καθώς και σε πτέρυγες στις φυλακές των Διαβατών Θεσσαλονίκης και Νεάπολης Κρήτης. Από παλαιότερη έρευνα (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008:51) προκύπτει ότι επί συνόλου 171 κρατουμένων στις γυναικείες φυλακές Κορυδαλλού το 69,6% έχει παιδιά, τα οποία στην πλειονότητά τους ανήλικα με ποσοστό 52,5%. Ενώ στην έρευνα της Πιτσελά (2010), αναφέρεται ότι το 2005 οι γυναίκες κρατούμενες αποτελούσαν το 6,3% του συνόλου των κρατουμένων. Στην ίδια έρευνα αναφέρεται ότι το 82% των κρατούμενων γυναικών ήταν μητέρες, με το 65,9% να δηλώνει πως διατηρεί επαφή με τα παιδιά του και κατά τη διάρκεια της κράτησης. Σύμφωνα επίσης με το αρ. 13 παρ. 3 του Σωφρονιστικού Κώδικα «ειδικός χώρος του καταστήματος ή του τμήματος στο οποίο κρατούνται διαμορφώνεται κατάλληλα για τη διαβίωση κρατουμένων μητέρων που έχουν μαζί τα παιδιά τους μέχρι τριών ετών». Επομένως, όπως προκύπτει και από τα στοιχεία του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, η φυλακή Ελεώνα Θήβας, αποτελεί το κατάστημα κράτησης το οποίο είναι ειδικά διαμορφωμένο, ώστε να ζουν οι μητέρες κρατούμενες με τα παιδιά τους μέχρι αυτά να φτάσουν στην ηλικία των τριών χρόνων. Βάσει των στοιχείων του που ανακτήθηκαν από τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη¹, για το 2021 οι γυναίκες κρατούμενες ήταν 527 επί συνόλου

¹ Σημειώνεται ότι τα στοιχεία αποτυπώνουν την κατάσταση κατά τις αναγραφόμενες στον πίνακα ημερομηνίες (01/01 εκάστοτε έτους), καθόσον υφίσταται συνεχής μεταβλητότητά τους. Η μεταβλητότητα αυτή μπορεί να αφορά τόσο τον συνολικό αριθμό των κρατουμένων στα Καταστήματα Κράτησης, όσο την κατανομή τους σε αυτά, και τούτο, αφενός μεν εξαιτίας της αλλαγής του αριθμού των νεοεισερχομένων και των εξερχόμενων/αποφυλακισθέντων και αφετέρου εξαιτίας των μεταγωγών των κρατουμένων.

κρατούμενων 11.379. Οι 405 από αυτές βρίσκονται στον Ελεώνα, 117 στον Κορυδαλλό και 5 στη Νεάπολη. Και για το 2022 βρίσκονται 397 στον Ελεώνα, 136 στον Κορυδαλλό και 4 στη Νεάπολη. Σχετικά με τον αριθμό γυναικών που έχουν μαζί το παιδί τους στο κατάστημα κράτησης, για το 2021 ήταν 15 και για το 2022 είναι 6. Η χωρητικότητα του καταστήματος κράτησης Ελεώνα Θήβας είναι 655 θέσεις, εκ των οποίων οι 30 αφορούν τις θέσεις του αγροτικού τμήματος, και η χωρητικότητα στο κατάστημα κράτησης του Κορυδαλλού αντιστοιχεί σε 126 θέσεις. Επομένως για το 2021 διαπιστώνεται πληρότητα 62% στον Ελεώνα και 93% στον Κορυδαλλό, ενώ για το 2022 διαπιστώνεται πληρότητα 61% και 108% αντίστοιχα.

Στις ελληνικές έρευνες (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008, Καρβέλη, κ.α., 2012, Μήτρακα, 2017) που πραγματοποιήθηκαν στις γυναικείες φυλακές Κορυδαλλού και Θήβας, παρουσιάζονται εκτενώς και με ενάργεια οι συνθήκες κράτησης που επικρατούν στις ελληνικές φυλακές, ενώ παράλληλα γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στο προφίλ των γυναικών κρατούμενων. «Ένα μεγάλο ποσοστό των κρατούμενων γυναικών εμφανίζουν ψυχιατρικά και σύνθετα ψυχοκοινωνικά προβλήματα, τα οποία εντείνονται, πολλαπλασιάζονται και πολλές φορές παγιώνονται με τις πολλαπλές εισαγωγές τους στη φυλακή» (Καρβέλη, 2012: 46). Η φυλακή, όπως διαπιστώνει και η Μήτρακα (2017) έχει επίδραση στην ταυτότητα των κρατούμενων μητέρων. Οι διαδικασίες πειθάρχησης και ελέγχου κατά την εισαγωγή τους και την παραμονή τους σε κάποιο κατάστημα κράτησης, οδηγούν σε μια «προσωπική παραμόρφωση» όπως χαρακτηρίζει η Μήτρακα (2017: 74), την αποστέρωση της προηγούμενης εαυτής τους και την οικειοποίηση της ταυτότητας της κρατούμενης μητέρας. Αντίστοιχα, και στη μελέτη των Powell, Marzano & Ciclitira (2016), η οποία πραγματοποιείται και αυτή μέσω συνεντεύξεων, γίνεται αντιληπτή η νοηματοδότηση που δίνουν οι έγκλειστες στο βίωμα της γονεϊκότητας εντός της φυλακής. Επίσης, στην άνωθεν μελέτη, διερευνάται η θεωρία της προσκόλλησης (attachment theory), και οι τρόποι με τους οποίους μπορεί να αποφευχθεί ο βίαιος χωρισμός της κρατούμενης μητέρας από το παιδί της βάσει της πολιτικής που προβλέπεται στον εγκλεισμό στις φυλακές του Ηνωμένου Βασιλείου, αποχωρισμός που φαίνεται να έχει ιδιαίτερα αρνητικό αντίκτυπο στα εμπλεκόμενα άτομα.

Όσον αφορά στο νομοθετικό πλαίσιο που διέπει την κράτηση των κρατούμενων μητέρων κατά τον εγκλεισμό και την αποφυλάκισή τους, αυτό αναλύεται εκτενώς στην έρευνα των Μητροσύλη & Φρονίμου (2008). Παρουσιάζονται στατιστικά στοιχεία για τις κρατούμενες μητέρες που βρίσκονται έγκλειστες στην φυλακή του Κορυδαλλού και γίνεται αναφορά στις επιλογές που προσφέρονται για επαγγελματική επανένταξη μέσω της μετα-σωφρονιστικής

μέριμνας. Η οικογενειακή συμφιλίωση και η εν γένει κοινωνική και επαγγελματική επανένταξη οφείλουν να αποτελούν κύριο μέλημα της σωφρονιστικής στόχευσης (Μητροσύλη & Φρονίμου, 2008). Η μετα-σωφρονιστική μέριμνα φαίνεται να απασχολεί και την Dalley (2002), η οποία εξετάζει την πολιτική που αφορά στις κρατούμενες μητέρες στις φυλακές της Montana των Η.Π.Α. και διατυπώνει συστάσεις που αφορούν στο πώς μπορεί να επιτευχθεί η επανένωση των κρατούμενων μητέρων με τα παιδιά τους κατά την επανένταξη και πώς μπορεί να αποτραπεί η υποτροπή. Επισημαίνει ότι μέσω της παροχής εκπαίδευσης, αλλά και της δημιουργίας προγραμμάτων που να εξασφαλίζουν στήριξη και εργασία στις αποφυλακισμένες κρατούμενες, τα ποσοστά υποτροπής θα μειωθούν. Παράλληλα τονίζει τη σημασία θέσπισης νόμων από πλευράς της Πολιτείας, που θα προστατεύουν και θα προλαμβάνουν την εγκληματική συμπεριφορά γυναικών και μητέρων, δίνοντας σημασία στα προβλήματά τους και τις συνθήκες στις οποίες διαβιούν. Τέλος, στη μελέτη κοόρτης των Myers, Segal, Lopez, et al. (2017) γίνεται μια συγκριτική μελέτη κρατούμενων μητέρων και παιδιών που βρίσκονται σε φυλακές με φιλικό προς την οικογένεια περιβάλλον και σε φυλακές με μη φιλικό προς την οικογένεια και πιο αυστηρό περιβάλλον. Η έρευνα διεξάγεται στη Δυτική Αυστραλία και διαπιστώνεται ότι η πολιτική που ακολουθείται στην κάθε φυλακή έχει αντίστοιχες συνέπειες στις κρατούμενες αλλά και στο οικογενειακό τους περιβάλλον. Διαφαίνεται, λοιπόν, ότι στις περιπτώσεις που οι μητέρες κρατούνταν σε φυλακή η οποία λειτουργούσε με βασικό μέλημα την προστασία της ευημερίας του παιδιού και της μητέρας του, υποστηρίζοντας και ενισχύοντας τον δεσμό τους, τα παιδιά παρουσίαζαν λιγότερα προβλήματα στη ζωή τους εκτός της φυλακής.

Μέσα από την παρούσα διπλωματική εργασία, μελετάται η πολιτική που προβλέπεται στο νομικό και θεσμικό πλαίσιο σχετικά με τον εγκλεισμό και την αποφυλάκιση των κρατούμενων μητέρων στα ελληνικά καταστήματα κράτησης. Με τη συγκριτική διακειμενική προσέγγιση επιχειρείται να διερευνηθεί το θεσμικό πλαίσιο, το σύνολο δηλαδή των μέτρων και των κανόνων που υιοθετούνται από το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα και το αποτύπωμά τους, όπως αυτό γίνεται αντιληπτό από τις κρατούμενες και από τους φορείς που δραστηριοποιούνται στην επιτήρηση και την προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων.

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ: ΕΡΕΥΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

4.1 Ερευνητική στρατηγική

Η παρούσα έρευνα επιχειρεί μια κριτική ανάλυση της πολιτικής που αφορά στις μητέρες κρατούμενες στα ελληνικά καταστήματα κράτησης. Σύμφωνα και με τους Hague & Harror (2005), η ανάλυση της πολιτικής (policy analysis) έχει ως αντικείμενο τη διερεύνηση του έργου των κυβερνήσεων και των θεσμών, των πολιτικών δηλαδή που ακολουθούν και των επιπτώσεων αυτών των πολιτικών. Μελετώντας την πολιτική, επικεντρωνόμαστε στην εφαρμογή και τα αποτελέσματα που παράγει, καθώς και στις εναλλακτικές κατευθύνσεις που θα μπορούσαν να ακολουθηθούν (Hague & Harror, 2005). Η έρευνα αυτή επιχειρεί να κατανοήσει την πραγματικότητα των κρατούμενων μητέρων, μέσω της συγκριτικής μελέτης της πολιτικής που προβλέπεται και παράγεται από το θεσμικό πλαίσιο και εκείνης που τελικά εφαρμόζεται και βιώνουν οι κρατούμενες. Βασίζεται σε θεσμικά κείμενα για την ανάλυση της πολιτικής και σε δευτερογενείς πηγές όσον αφορά τις εμπειρίες των κρατουμένων. Στόχος της έρευνας είναι η ανίχνευση των ιστορικών και δομικών συνθηκών καταπίεσης των υποκειμένων, καθώς και η αναζήτηση τρόπων μετασχηματισμού αυτών των συνθηκών (Glesne, 2017).

Επειδή οι θεσμοί ασκούν μεγάλη επιρροή στην πραγματικότητα που βιώνουμε, η οποία είναι ένα κράμα κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών παραγόντων (Newton & Van Deth, 2018), ακολουθώντας και εξετάζοντας την πολιτική που προτείνεται και τελικά εφαρμόζεται για τις μητέρες κρατούμενες θα διαφανούν οι άνισες σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται στις κοινωνικές και πολιτισμικές διαδικασίες και δομές. Η πολιτική αποτελεί τη «δραστηριότητα μέσω της οποίας οι άνθρωποι ορίζουν, τηρούν και τροποποιούν τους γενικούς κανόνες βάσει των οποίων ζουν» (Heywood, 2000:46). Επομένως, είναι μια ουσιωδώς κοινωνική δραστηριότητα, «αδιάρρηκτα συνδεδεμένη αφενός με την ύπαρξη της διαφορετικότητας και της σύγκρουσης, και αφετέρου με μια επιθυμία για συνεργασία και συλλογική δράση» (Heywood, 2000:46). Όπως σημειώνει και ο Alain Badiou (2008:17) «το πολιτικό περιπλανάται ανάμεσα στην κοινωνία των πολιτών και στο κράτος». Εξετάζοντας λοιπόν, πώς διατυπώνεται και υλοποιείται η κρατική πολιτική για τις μητέρες κρατούμενες και πώς μπορεί να βελτιωθεί η διαδικασία χάραξης κρατικής πολιτικής για το συγκεκριμένο θέμα,

δεν ασχολούμαστε μόνο με ζητήματα αποδοτικότητας και αποτελεσματικότητας, αλλά και με την ουσία της ίδιας της πολιτικής που παράγεται (Heywood, 2000).

4.2 Ερευνητικά ερωτήματα

Η παρούσα έρευνα επιδιώκει να κατανοήσει την πολιτική που παράγεται από τους θεσμούς, η οποία διαμορφώνει την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα για τις κρατούμενες μητέρες στα ελληνικά καταστήματα κράτησης, καθώς και τις συνέπειες αυτής της πολιτικής στη διάρκεια του εγκλεισμού, αλλά και κατά την αποφυλάκιση.

Μέσω της συγκεκριμένης έρευνας διερευνώνται τα εξής ερωτήματα:

1) Ποια είναι η επίσημη πολιτική για τις κρατούμενες μητέρες στα ελληνικά καταστήματα κράτησης, όπως αυτή διαμορφώνεται από το ελληνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές θεσμικό πλαίσιο;

2) Πώς προσλαμβάνεται αυτή η πολιτική από σημαντικούς κοινωνικούς δρώντες στο πεδίο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Κρατουμένων, όπως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας και η Πρωτοβουλία για τα Δικαιώματα των Κρατουμένων, της συλλογικότητας, η οποία συζητά, δρα και εκπροσωπεί τους/τις κρατούμενους/-ες στον «έξω κόσμο», καθώς και από τις ίδιες τις κρατούμενες μητέρες;

4.3 Υλικό έρευνας

Το ερευνητικό υλικό συγκεντρώθηκε έπειτα από ενδελεχή έρευνα στους επίσημους διαδικτυακούς ιστότοπους του Υπουργείου Προστασίας Πολίτη, του Υπουργείου Δικαιοσύνης, της Βουλής των Ελλήνων, του Συμβουλίου της Ευρώπης, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατούμενων, και στοχεύει στη διερεύνηση, διακειμενικά και διαλεκτικά, της πολιτικής που προτείνεται, ασκείται και εφαρμόζεται σχετικά με τις κρατούμενες μητέρες στα ελληνικά καταστήματα κράτησης, το χρονικό διάστημα 2008-2022.

Καταρχάς εξετάζεται το νομικό καθεστώς, όπως αυτό ορίζεται από τους ελληνικούς θεσμούς, και η πολιτική που διέπει το καθεστώς των κρατούμενων μητέρων στα ελληνικά καταστήματα κράτησης. Επειδή το νομικό καθεστώς της χώρας επηρεάζεται και διαμορφώνεται και από μια σειρά ευρωπαϊκών και διεθνών συστάσεων, κανόνων και ψηφισμάτων, κρίνεται σκόπιμο να πραγματοποιηθεί αναφορά και στις συγκεκριμένες αυτές συστάσεις, κανόνες και ψηφίσματα που αναφέρονται στις κρατούμενες μητέρες και στα δικαιώματα των κρατούμενων και επηρεάζουν την κείμενη νομοθεσία ως κείμενα γενικής αναγνώρισης. Στη συνέχεια, επιδιώκοντας να ανιχνευθεί η πραγματικότητα που βιώνουν οι κρατούμενες μητέρες θα μελετηθούν κείμενα διεθνών οργανισμών ή άλλων φορέων που δραστηριοποιούνται στην επιτήρηση των δικαιωμάτων των κρατούμενων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, δημοσιευμένα τεκμήρια που αποτυπώνουν αυτή την πραγματικότητα, «ώστε να διαμορφωθεί μια πειστική θεωρητική αποτίμηση» (Bryman, 2017: 598).

Επιπλέον, χρησιμοποιώντας μια σειρά δευτερογενών πηγών, οι οποίες παρουσιάζονται ακολούθως, θα μπορέσουμε να μελετήσουμε το λόγο των κρατούμενων σχετικά με τα βιώματά τους. Μελετώνται οι συνεντεύξεις των κρατούμενων μητέρων, της κοινωνικής λειτουργού και της ψυχολόγου που περιέχονται στη διπλωματική εργασία της Μήτρακα Παπαγεωργίου (2017). Η συγκεκριμένη δημοσιευμένη διπλωματική εργασία, έχει τίτλο «Έγκλειστες μητέρες με παιδιά στο κατάστημα κράτησης γυναικών Ελεώνα, Θήβας: Μελέτη περίπτωσης», και πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Εκπαίδευση και Ανθρώπινα Δικαιώματα» στο Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία στη Σχολή Επιστημών της Αγωγής του ΕΚΠΑ. Αποτελεί πρωτογενές ερευνητικό υλικό, το οποίο μελετά τον τρόπο με τον οποίο η φυλακή επιδρά στην ταυτότητα των κρατούμενων μητέρων. Μέσω της ποιοτικής ανάλυσης των συνεντεύξεων αναδεικνύονται

οι επιπτώσεις του άτεγκτου κλίματος της φυλακής στον ψυχισμό των κρατούμενων μητέρων και στην επιτέλεση του γονεϊκού τους ρόλου. Παράλληλα, διερευνώνται οι συνθήκες στις οποίες διαβιούν και οι προβληματικές που ανακύπτουν από τα ελλείμματα τα οποία φαίνεται να υπάρχουν ακόμα εντός των καταστημάτων κράτησης.

Προς επίρρωση της ανίχνευσης της πρόσληψης του εγκλεισμού από τις κρατούμενες μητέρες χρησιμοποιούνται μαρτυρίες κρατούμενων γυναικών στο βιβλίο της Φαφαλιού (2021) με τίτλο: «Γυναίκες στη φυλακή-Μαρτυρίες», καθώς και δημοσιευμένες στο διαδίκτυο ανακοινώσεις και καταγγελίες κρατούμενων γυναικών. Η δευτερογενής ανάλυση μπορεί να προσφέρει ευκαιρίες για μια διαχρονική έρευνα, «εξετάζοντας την επίπτωση μιας μεταβλητής στις σχέσεις μεταξύ άλλων μεταβλητών ενδιαφέροντος» (Bryman, 2017: 347). Τέλος, χρησιμοποιούνται αποσπάσματα από συνεντεύξεις που έχουν δώσει οι κρατούμενες μητέρες στον Πλιάκο (2017) για το CNN Greece, στην Νίνη Άννα (2016) για το Vice, στον Μουργή (2016) για το Νόστιμον Ήμαρ και στη Μήλα (2016) για το Animartists. Οι προαναφερθείσες συνεντεύξεις αποτελούν τεκμήρια αντλημένα από διαδικτυακούς ιστοτόπους, που αποτελούν επαληθεύσιμες και αξιόπιστες πηγές.

Επομένως, το υλικό της έρευνας διαμορφώνεται ως εξής:

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΥΛΙΚΟΥ ΑΝΑΛΥΣΗΣ	ΤΙΤΛΟΙ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΩΝ ΚΕΙΜΕΝΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ ΑΝΑΛΥΣΗΣ	ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
Εθνικό θεσμικό πλαίσιο προστασίας δικαιωμάτων κρατουμένων	Οι διατάξεις του ισχύοντα Σωφρονιστικού Κώδικα (ν. 2776/1999) που αφορούν στις μητέρες κρατούμενες, όπως αυτός διαμορφώθηκε και μετά τις τελευταίες ρυθμίσεις σωφρονιστικής νομοθεσίας που περιέχονται στο ν. 4760/2020.	ΣωφρΚ
	Η υπ' αριθμ. 58819/07.04.2003 Υπουργική Απόφαση (Φ.Ε.Κ. 463/Β'/17.04.2003) που αφορά στον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης Τύπου Α και Β.	Η υπ' αριθμ 58819/2003 Υ.Α.
	Το Φ.Ε.Κ. 305/Β'/26.02.2008 που περιέχει την υπ' αριθμ. 10822/19.02.2008 απόφαση του Υπ. Δικαιοσύνης σχετικά με τη μετατροπή του καταστήματος	Η υπ' αριθμ. 10822/2008 απόφαση του Υπ. Δικαιοσύνης

	κράτησης γυναικών Κορυδαλλού σε αυτοτελές κατάστημα κράτησης	
	Το Φ.Ε.Κ. 1191/Β'/18.06.2009 που περιέχει την υπ' αριθμ. 47376/04.06.2009 απόφαση του Υπ. Δικαιοσύνης σχετικά με τη σύσταση πτέρυγας ημιελεύθερης διαβίωσης στο κατάστημα κράτησης γυναικών Ελεώνα Θήβας	Η υπ' αριθμ. 47376/2009 απόφαση του Υπ. Δικαιοσύνης
	Το Φ.Ε.Κ. 708/Β'/07.03.2017 που περιέχει την υπ' αριθμ. 18395/02.03.2017 απόφαση του Υπ. Δικαιοσύνης σχετικά με τη μερική μετατροπή του καταστήματος κράτησης γυναικών Ελεώνα Θήβας σε αγροτικό τμήμα κράτησης γυναικών.	Η υπ' αριθμ. 18395/2017 απόφαση του Υπ. Δικαιοσύνης
Ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο προστασίας δικαιωμάτων κρατούμενων (που επηρεάζει το εθνικό πλαίσιο που αφορά στους κρατούμενους)	Recommendation Rec (2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules	Σύσταση Rec (2006) 2
	Recommendation CM/Rec(2018)5 of the Committee of Ministers to member States concerning children with imprisoned parents	Σύσταση CM/Rec (2018) 5
	Το υπ' αριθμ. P6_TA(2008)0102 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13 ^{ης} Μαρτίου 2008 σχετικά με την ιδιαιτερότητα της θέσης των φυλακισμένων γυναικών και τον αντίκτυπο της φυλάκισης των γονέων στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή (2007/2116(INI)).	Το υπ' αριθμ. P6_TA(2008)0102 ψήφισμα
	Το υπ' αριθμ. P8_TA(2017)0385 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 5 ^{ης} Οκτωβρίου 2017 σχετικά με τα σωφρονιστικά συστήματα και τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές (2015/2062(INI)).	Το υπ' αριθμ. P8_TA(2017)0385 ψήφισμα
	Revision of the European Prison Rules and related commentary, Submission by Penal Reform international and the Association for the Prevention of Torture to the 19 th meeting of the Working Group of	Η από 17-19.09.2018 Αναθεώρηση των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων

	the Council for Penological Co-operation (PC-CP), 17-19 September 2018 in Strasbourg, στην οποία Αναθεώρηση περιέχεται η ενσωμάτωση των κανόνων της Μπανγκόγκ (2010), που αφορούν στη μεταχείριση των κρατούμενων γυναικών.	
Διεθνές θεσμικό πλαίσιο προστασίας δικαιωμάτων κρατούμενων	Οι Στοιχειώδεις Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την μεταχείριση των κρατουμένων (1957), οι οποίοι έχουν επικυρωθεί από την ελληνική νομοθεσία (1989).	Οι Στοιχειώδεις Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών (1957)
	Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών (1979), η οποία έχει επικυρωθεί από την ελληνική νομοθεσία (1983).	Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών (1979)
Κείμενα διεθνών οργανισμών ή άλλων φορέων που δραστηριοποιούνται στην επιτήρηση των δικαιωμάτων των κρατούμενων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο	Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 28 March to 9 April 2019.	Η από 2019 έκθεση-αναφορά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής
	Reducing prison overcrowding in Greece, Report of the Directorate General of Human Rights and Rule of Law, Action against Crime Department, Criminal Law Co-operation Unit, March 2019	Η από 2019 έκθεση του Γενικού Διευθυντή
	Η από 19.11.2021 ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατούμενων σχετικά με τη νόσηση έγκλειστου νηπίου με Covid-19.	Η από 19.11.2021 ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας
	Η από 10.02.2021 ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατούμενων αναφορικά με τις συνθήκες εγκλεισμού και τις ανάγκες των κρατούμενων μητέρων εν καιρώ πανδημίας	Η από 10.02.2021 ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας
	Η από 1.12.2020 επιστολή διαμαρτυρίας από 301 κρατούμενες στις φυλακές Ελεώνα σχετικά με την ανάγκη αποσυμφόρησης λόγω της πανδημίας Covid-19.	Η από 2020 επιστολή διαμαρτυρίας

	Το από 18.01.2018 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων σχετικά με την επίσκεψη στις φυλακές Κορυδαλλού εν μέσω της κινητοποίησης των κρατουμένων για τον νέο ΣωφρΚ	Το από 2018 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας
	Το από 23.01.2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων σχετικά με την επίσκεψη στις γυναικείες φυλακές του Ελεώνα Θηβών	Το από 2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας
	Η από 28.12.2016 επιστολή των κρατούμενων μητέρων των φυλακών Ελεώνα Θηβών προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης.	Η από 2016 επιστολή των κρατούμενων μητέρων
	Η από 27.10.2012 ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Διωκόμενων Οροθετικών Γυναικών αναφορικά με τη διαπόμπευση οροθετικών γυναικών.	Η από 2012 ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης
Ο λόγος σχετικά με τα βιώματα των κρατουμένων	Οι συνεντεύξεις των κρατούμενων μητέρων, της κοινωνικής λειτουργού και της ψυχολόγου στο Κατάστημα Κράτησης Ελεώνα Θήβας που προέρχονται από τη διπλωματική εργασία της Μήτρακα Παπαγεωργίου (2017).	K1: Κρατούμενη 1 K2: Κρατούμενη 2 K3: Κρατούμενη 3 ΚΛ: Κοινωνική Λειτουργός Ψ: Ψυχολόγος
	Οι μαρτυρίες κρατούμενων μητέρων που προέρχονται από το βιβλίο της Φαφαλιού (2021).	Δέσποινα: Κρατούμενη Θ.: Κρατούμενη (Διατηρούνται τα ονόματα έτσι όπως δίνονται από την ερευνήτρια)
	Δημοσιευμένες καταγγελίες και ανακοινώσεις κρατούμενων γυναικών	Γκουλιώνη-Καταγγελία προς το Συνήγορο του Πολίτη Ρούπα-Επιστολή σχετικά με την εξέγερση στις φυλακές Ελαιώνα Κατερίνα-Γράμμα σχετικά με διαπόμπευση
	Απόσπασμα από τη συνέντευξη κρατούμενης στο άρθρο της Μήλα (2016).	A: Κρατούμενη (Διατηρείται το όνομα έτσι όπως δίνεται από την ερευνήτρια)
	Απόσπασμα από τη συνέντευξη κρατούμενης στο άρθρο του Μουργή (2016).	Δέσποινα: Κρατούμενη (Διατηρείται το όνομα έτσι όπως δίνεται από τον ερευνητή)

	Απόσπασμα από τη συνέντευξη κρατούμενης στο άρθρο της Νίνη (2016).	Νατάσσα: Κρατούμενη (Διατηρείται το όνομα έτσι όπως δίνεται από την ερευνήτρια)
	Απόσπασμα από τη συνέντευξη κρατούμενης στο άρθρο του Πλιάκου (2017).	Σίσσυ: Κρατούμενη (Διατηρείται το όνομα έτσι όπως δίνεται από τον ερευνητή)

Αντικείμενο της έρευνας είναι η μελέτη της πολιτικής, αφενός όπως αυτή παράγεται από τους θεσμούς και αφετέρου όπως αυτή τελικά προσλαμβάνεται και βιώνεται από τα κοινωνικά υποκείμενα. Στόχος της έρευνας είναι η κριτική αποτίμηση της πολιτικής αυτής, προκειμένου να διαπιστώσουμε τις ελλείψεις και τα προβλήματα που εντοπίζονται κατά την εφαρμογή της, αλλά και ο κριτικός αναστοχασμός πάνω στα κρίσιμα διακυβεύματα που απορρέουν από αυτήν την πολιτική και αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα των κρατούμενων μητέρων και των παιδιών τους.

4.4 Διαδικασία ανάλυσης δεδομένων – Άξονες ανάλυσης

Η ανάλυση των κειμένων αφορά δύο επίπεδα και η οργάνωση και αποκωδικοποίηση του υλικού της έρευνας προκύπτει βάσει των ακόλουθων αξόνων ανάλυσης. Καταρχάς, σε πρώτο επίπεδο, αναλύεται το νομικό καθεστώς έτσι όπως προκύπτει από το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο, τα θεσμικά κείμενα δηλαδή που εκφράζουν τον επίσημο πολιτικό λόγο για τις κρατούμενες γυναίκες-μητέρες. Η ανάλυση αυτή ακολουθείται από την ανάλυση του ευρωπαϊκού και διεθνούς πλαισίου προστασίας δικαιωμάτων κρατουμένων, όπως αυτό μελετάται από τις διεθνείς και ευρωπαϊκές συστάσεις, κανόνες και ψηφίσματα. Η ανάλυση του πρώτου επιπέδου πραγματοποιείται με την υποδιαίρεσή της στις ακόλουθες κατηγορίες ανάλυσης, έτσι ώστε να γίνει πιο εύκολα αντιληπτή στον κάθε τομέα που αφορά. Επομένως μελετώνται: α) ζητήματα μεταχείρισης κρατούμενων γυναικών και μητέρων, β) η πολιτική που διέπει το καθεστώς κράτησης για τις κρατούμενες μητέρες, γ) η εισαγωγή εντός των καταστημάτων κράτησης, η υγεία, οι συνθήκες διαβίωσης και η διατροφή, δ) η πολιτική που αφορά στη διαχείριση του χρόνου εντός της φυλακής, ε) η επικοινωνία με τον έξω κόσμο και στ) η εκπαίδευση, η εργασία εντός της φυλακής, και η μετα-σωφρονιστική μέριμνα.

Στο δεύτερο επίπεδο, στην προσπάθεια, δηλαδή, ανίχνευσης της πραγματικότητας εντός των ελληνικών καταστημάτων κράτησης και της πρόσληψης του θεσμικού πλαισίου από τις μητέρες κρατούμενες, αναλύονται ως προς τις ίδιες θεματικές κατηγορίες κείμενα οργανισμών και φορέων που δραστηριοποιούνται στην επιτήρηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο (α. η έκθεση-αναφορά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας προς την Ελληνική Κυβέρνηση, β. η από 2019 έκθεση του Γενικού Διευθυντή των Ανθρώπινων δικαιωμάτων και των κανόνων δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την μείωση του υπερπληθυσμού στις ελληνικές φυλακές και γ. τα δελτία τύπου της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων). Τέλος, μελετώνται εμπειρίες γυναικών από καταστήματα κράτησης μέσω των συνεντεύξεων των κρατούμενων μητέρων, της κοινωνικής λειτουργού και της ψυχολόγου που περιέχονται στη διπλωματική εργασία της Μήτρακα Παπαγεωργίου (2017), μαρτυρίες κρατούμενων γυναικών που περιέχονται στο βιβλίο της Φαφαλιού (2021), δημοσιευμένες στο διαδίκτυο ανακοινώσεις και καταγγελίες κρατούμενων γυναικών, καθώς και τα αποσπάσματα από συνεντεύξεις που έχουν δώσει οι κρατούμενες μητέρες στον Πλιάκο (2017) για το CNN Greece, στην Νίνη Άννα (2016) για το

Vice, στον Μουργή (2016) για το Νόστιμον Ήμαρ και στη Μήλα (2016) για το Animartists. Και στο δεύτερο επίπεδο διατηρείται η κατηγοριοποίηση που ακολουθήθηκε στο πρώτο επίπεδο, έτσι ώστε το ερευνητικό υλικό του δεύτερου επιπέδου να συνομιλήσει με αυτό του πρώτου επιπέδου στους αντίστοιχους τομείς στους οποίους αναφέρεται η πολιτική.

Τα κείμενα προσεγγίζονται συγκριτικά, προκειμένου «να ανιχνευθούν αντιλήψεις που ενδεχομένως έχουν φυσικοποιηθεί και θεωρούνται δεδομένες» (Phillips, et, 2009:256). Όπως ήδη αναφέρθηκε κύριο μέλημα αποτελεί η διακειμενικότητα που στοχεύει στην πολυφωνία έτσι ώστε να προσεγγιστεί η πολιτική που εφαρμόζεται για τις μητέρες κρατούμενες υπό το πρίσμα διαφορετικών οπτικών. Όλες οι προσεγγίσεις στοχεύουν στην εμβάθυνση της ανάλυσης, στη διερεύνηση των θέσεων των φορέων δράσης και στην ίδια την ερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας και των ταυτοτήτων (Phillips, et, 2009).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

5.1 Η πολιτική που παράγεται από το εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές νομικό και θεσμικό πλαίσιο σχετικά με τις μητέρες κρατούμενες

5.1.α. Ζητήματα μεταχείρισης κρατούμενων γυναικών και μητέρων

Στον ισχύοντα Σωφρονιστικό Κώδικα (ν. 2776/1999), όπως αυτός διαμορφώθηκε και μετά τις τελευταίες ρυθμίσεις σωφρονιστικής νομοθεσίας που περιέχονται στο ν. 4760/2020, περιλαμβάνονται μια σειρά διατάξεις που αφορούν στις κρατούμενες γυναίκες και μητέρες. Στο αρ. 3 παρ. 1 και 2 του ΣωφρΚ αναφέρονται τα εξής, σχετικά με την ίση μεταχείριση των κρατουμένων: *«Απαγορεύεται κάθε δυσμενής διακριτική μεταχείριση των κρατουμένων, ιδίως εκείνη που βασίζεται στη φυλή, το χρώμα, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, το θρήσκευμα, την περιουσία ή τις ιδεολογικές πεποιθήσεις. Ειδική μεταχείριση των κρατουμένων επιφυλάσσεται, όταν δικαιολογείται από τη νομική ή πραγματική κατάστασή τους, όπως υποδίκων και καταδίκων, εγγάμων και αγάμων, ανηλίκων και ενηλίκων, γυναικών και ανδρών, ατόμων με ειδικές ανάγκες ή για τις θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις, εφόσον γίνεται υπέρ της κρατούμενης και προς εξυπηρέτηση των ειδικών αναγκών που απορρέουν από την κατάσταση στην οποία ευρίσκεται»* (Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)).

Σύμφωνα και με το αρ. 6 εδ. α του Πρώτου Μέρους των Στοιχειωδών Κανόνων των Ηνωμένων Εθνών για την μεταχείριση των κρατουμένων (1957: 2), προκύπτει ότι: *«δεν πρέπει να υπάρχουν διακρίσεις μεταχειρίσεως, βασιζόμενοι εις προκαταλήψεις, ιδία όσον αφορά την φυλήν, το χρώμα, το φύλον, την γλώσσαν, την θρησκείαν, τας πολιτικές πεποιθήσεις ή άλλας αντιλήψεις εθνικής ή κοινωνικής μορφής, οικονομικής καταστάσεως, γεννήσεως ή πάσης ετέρας καταστάσεως»*.

Πρωθείται επομένως η διαμόρφωση καταστημάτων κράτησης που αναπτύσσουν τον αμοιβαίο σεβασμό και προσφέρουν στους/στις κρατούμενους/-ες την ασφάλεια διαβίωσης εντός τους. Θεμελιώδης ευθύνη των φυλακών είναι η ισόνομη μεταχείριση των κρατουμένων, η αναγνώριση της εγγενούς τους αξιοπρέπειας και ο σεβασμός της αξίας των κρατουμένων ως ανθρώπινων υπάρξεων.

Προς επίρρωση των ανωτέρω λειτουργεί και η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών (1979: 5-6), και ειδικότερα το αρ. 3 του Πρώτου Μέρους που αναφέρει ότι: *«Τα κράτη μέλη λαμβάνουν σε όλους τους τομείς,*

ιδίως στον πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό τομέα, όλα τα κατάλληλα μέτρα, συμπεριλαμβανομένων και νομοθετικών διατάξεων, για να εξασφαλίσουν την πλήρη ανάπτυξη και την πρόοδο των γυναικών, ώστε να τους εξασφαλίσουν την άσκηση και την απόλαυση των δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών σε βάση ισότητας με τους άνδρες».

Παράλληλα, στη σύσταση Rec (2006) 2, στο αρ. 34 αναφέρεται ότι: «πρέπει να αναπτυχθούν συγκεκριμένες πολιτικές ευαισθητοποιημένες ως προς το φύλο και να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα για την κάλυψη των ιδιαίτερων αναγκών των κρατούμενων γυναικών» (Recommendation Rec (2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules, 2006: 11).

Στην 9^η παράτρυνση του υπ' αριθμ. P6_TA(2008)0102 ψηφίσματος, τα κράτη μέλη καλούνται: «να ενσωματώσουν τη διάσταση της ισότητας ανδρών και γυναικών στη σωφρονιστική πολιτική τους και στα κέντρα κράτησης και να λαμβάνουν περισσότερο υπόψη τις ιδιαιτερότητες των γυναικών και το, συχνά τραυματικό, παρελθόν των γυναικών κρατουμένων, κυρίως μέσω της ευαισθητοποίησης και της κατάλληλης κατάρτισης του ιατρικού και σωφρονιστικού προσωπικού και της επανεκπαίδευσης των γυναικών στις θεμελιώδεις αξίες» (Υπ' αριθμ. P6_TA(2008)0102 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την ιδιαιτερότητα της θέσης των φυλακισμένων γυναικών και τον αντίκτυπο της φυλάκισης των γονέων στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή (2007/2116(INI), 2008: 5).

Επίσης και στο υπ' αριθμ. P8_TA(2017)0385 ψήφισμα, στην 24^η παράτρυνση, τα κράτη μέλη καλούνται: «να λάβουν μέτρα κατά κάθε μορφής διακριτικής μεταχείρισης των κρατουμένων με βάση τον σεξουαλικό προσανατολισμό ή την ταυτότητα φύλου και να διασφαλίσουν τα δικαιώματα των κρατουμένων στη σεξουαλικότητά τους» (Υπ' αριθμ. P8_TA(2017)0385 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με τα σωφρονιστικά συστήματα και τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές (2015/2062(INI), 2017: 11). Ενώ τέλος, στην από 17-19.09.2018 Αναθεώρηση των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων, στον κανόνα 34 παρ. 4 αναγράφεται ότι σύμφωνα και με τους υπ' αριθμ. 7 και 25 κανόνες της Μπανγκόγκ: «πρέπει να γίνουν ιδιαίτερες προσπάθειες προκειμένου οι γυναίκες κρατούμενες να προστατευτούν από σωματική, ψυχική ή σεξουαλική κακοποίηση και να δοθεί πρόσβαση σε εξειδικευμένες υπηρεσίες πριν ή κατά τη διάρκεια της φυλάκισης, συμπεριλαμβανομένης της ενημέρωσής τους για το δικαίωμά τους να προσφύγουν σε δικαστικές αρχές, να τους παρέχεται νομική βοήθεια, ψυχολογική υποστήριξη και κατάλληλες ιατρικές συμβουλές» (Revision of the European Prison Rules and related commentary, Submission by Penal Reform

international and the Association for the Prevention of Torture to the 19th meeting of the Working Group of the Council for Penological Co-operation (PC-CP), 17-19 September 2018 in Strasbourg, 2018: 10).

Οι γυναίκες φαίνεται να αναγνωρίζονται από τους θεσμούς ως άτομα ευάλωτα που χρήζουν ιδιαίτερης προστασίας. Αυτή η ευαλωτότητα όμως, εξηγείται και ανάγεται σε ουσιοκρατικά χαρακτηριστικά του φύλου και όχι στην υποτελή θέση που κατέχουν οι γυναίκες σε μια πατριαρχική κοινωνία λόγω του φύλου τους, η οποία θέση συχνά τις οδηγεί σε συνθήκες τρωτότητας και έκθεσης. Πρωταρχικός στόχος των ανωτέρω θεσμικών κειμένων είναι να δημιουργηθεί ένας ασφαλής χώρος για τις ενσώματες μοναδικότητες των γυναικείων υποκειμένων, σε οποιαδήποτε φυσική κατάσταση βρίσκονται, ελεύθερες ή φυλακισμένες, προκειμένου να αποφεύγονται οι περιπτώσεις κακομεταχείρισης και προσβολής της γενετήσιας ελευθερίας τους.

Τέλος, στο άρθρο 13 παρ. 1 του ΣωφρΚ σχετικά με την κράτηση αναγράφεται ότι: «οι γυναίκες διαβιούν σε καταστήματα κράτησης γυναικών ή σε ιδιαίτερα τμήματα άλλων καταστημάτων. Στην περίπτωση αυτή, απαγορεύεται η επικοινωνία τους με κρατούμενους άλλων κατηγοριών. Στα καταστήματα ή στα ιδιαίτερα τμήματα κράτησης γυναικών οι κανόνες διαβίωσης και τα προγράμματα που εφαρμόζονται σε αυτά προσαρμόζονται στις ανάγκες του φύλου τους» (Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)). Σύμφωνα και με το αρ. 8 εδ. α του Πρώτου Μέρους των Στοιχειωδών Κανόνων των Ηνωμένων Εθνών για την μεταχείριση των κρατούμενων (1957: 2-3), αναφέρεται ότι: «Οι άνδρες και οι γυναίκες δέον όπως κρατώνται εν τω μέτρω του δυνατού, εις διάφορα καταστήματα. Εις κατάστημα δεχόμενον και άνδρας και γυναίκας, το σύνολον των διαμερισμάτων των προοριζομένων δια τας γυναίκας δέον να είναι τελείως κεχωρισμένον».

Επαναλαμβάνεται επομένως, ο κανόνας του διαχωρισμού των γυναικών από τους κρατούμενους άντρες καθώς αυτό εγγυάται την διαφύλαξη της σωματικής τους ακεραιότητας, σε συνδυασμό και με την ανάθεση της φύλαξής τους σε γυναικείο προσωπικό επίβλεψης.

5.1.β. Η πολιτική που διέπει το καθεστώς κράτησης για τις κρατούμενες μητέρες

Όπως σημειώθηκε και ανωτέρω, τα καταστήματα κράτησης στην Ελλάδα, στα οποία διαβιούν γυναίκες, είναι η φυλακή Ελεώνα Θήβας, το αυτοτελές κατάστημα κράτησης γυναικών στις φυλακές Κορυδαλλού, καθώς και οι πτέρυγες στις φυλακές των Διαβατών Θεσσαλονίκης και Νεάπολης Κρήτης. Στο Φ.Ε.Κ. 305/Β'/26.02.2008 που περιέχει την υπ' αριθμ. 10822/19.02.2008 απόφαση του Υπ. Δικαιοσύνης αποφασίζεται «η μετατροπή του καταστήματος κράτησης γυναικών Κορυδαλλού σε αυτοτελές κατάστημα κράτησης, το οποίο θα λειτουργεί με κοινή διοίκηση και υποστηρικτικές λειτουργίες του καταστήματος κράτησης ανδρών». Ενώ στο Φ.Ε.Κ. 1191/Β'/18.06.2009 που περιέχει την υπ' αριθμ. 47376/04.06.2009 απόφαση του Υπ. Δικαιοσύνης αποφασίζεται «η σύσταση πτέρυγας ημιελεύθερης διαβίωσης στο κατάστημα κράτησης γυναικών Ελεώνα Θήβας, καθότι προκύπτει η ανάγκη ένταξης των κρατούμενων γυναικών στο θεσμό της ημιελεύθερης διαβίωσης, γεγονός που δεν προκαλεί επιπλέον δαπάνη σε βάρος του κρατικού προϋπολογισμού». Τελικά, με το Φ.Ε.Κ. 708/Β'/07.03.2017 που περιέχει την υπ' αριθμ. 18395/02.03.2017 απόφαση του Υπ. Δικαιοσύνης αποφασίζεται «η μερική μετατροπή του καταστήματος κράτησης γυναικών Ελεώνα Θήβας σε αγροτικό τμήμα κράτησης γυναικών, δυναμικότητας έως τριάντα (30) ατόμων, όπου θα μεταγονται γυναίκες κρατούμενες, που πληρούν τις προϋποθέσεις του άρθρου 41 του ν. 4356/ 2015, ύστερα από απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής Μεταγωγών».

Όπως έχει παρατηρηθεί η έκτιση της ποινής σε καθεστώς ημι-ελευθερίας είναι ένας εναλλακτικός τρόπος έκτισης της ποινής, ο οποίος δεν αποκόπτει τον/την κρατούμενο/-η από την κοινωνία. Στις αγροτικές φυλακές φαίνεται να ενισχύεται η αυτοπειθαρχία, η προσωπική ευθύνη, η θέληση για εξέλιξη και η έφεση για ομαλοποίηση των κρατουμένων, μέσα από τη δημιουργία έντονων δεσμών με τον περιβάλλοντα χώρο και την κοινότητα (Αρχιμανδρίτου, 2012). Σε συνθήκες ημι-ελευθερίας τα δεινά του εγκλεισμού αμβλύνονται και δίνεται η δυνατότητα καλλιέργειας επαγγελματικών δεξιοτήτων και ευεργετικού υπολογισμού της επιβληθείσας ποινής, δεδομένου ότι μια ημέρα έκτισης της ποινής σε αγροτική φυλακή ισοδυναμεί πλασματικά με τρεις μέρες ποινής. Η έκτιση της ποινής σε καθεστώς ημι-ελευθερίας είναι ένας εναλλακτικός τρόπος έκτισης της ποινής, ο οποίος δεν αποκόβει την κρατούμενη από την κοινωνία. Με τη σύσταση της πρώτης αγροτικής φυλακής για γυναίκες κρατούμενες καθίσταται δυνατή μια ελάχιστη ένδειξη συμμόρφωσης του ελληνικού σωφρονιστικού πεδίου με την αρχή της ισότητας των δύο φύλων.

Επιπρόσθετα, στις παρ. 2 και 3 του αρ. 13 του ΣωφρΚ υπάρχει ειδική μνεία για τις κρατούμενες μητέρες και τα παιδιά τους: *«Ειδικός χώρος του καταστήματος ή του τμήματος στο οποίο κρατούνται διαμορφώνεται κατάλληλα για τη διαβίωση μητέρων που έχουν μαζί τα παιδιά τους μέχρι τριών ετών. Παιδιά άνω των τριών ετών εισάγονται σε ιδρύματα παιδικής μέριμνας που λειτουργούν υπό την εποπτεία του Υπουργείου Υγείας και του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης & Κοινωνικής Αλληλεγγύης, εφόσον στερούνται του κατάλληλου συγγενικού περιβάλλοντος, κατά την κρίση του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού και έπειτα από ακρόαση των γονέων»* (Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)).

Όπως προκύπτει και από το αρ. 31 περί δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των κρατουμένων, παρ. 24 της υπ' αριθμ. 58819/2003 Υπουργικής Απόφασης, οι κρατούμενοι μπορούν: *«να έχουν μαζί τους το/α παιδί/ά τους, αν είναι μητέρες, μέχρις ότου γίνει/ουν 3 ετών. Εφόσον οι συνθήκες το επιτρέπουν, να τοποθετούνται σε κατάλληλα διαμορφωμένο χώρο»* (Υπ' αριθμ. 58819/07.04.2003 Υπουργική Απόφαση (Φ.Ε.Κ. 463/Β'/17.04.2003) που αφορά στον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης Τύπου Α και Β, 2003: 30). Ενώ σύμφωνα με την ίδια απόφαση, στο άρθρο 7 παρ. 2 εδ. 14: *«ο εισαγγελέας-επόπτης αποφασίζει για την εισαγωγή ή μη παιδιών κρατουμένων γυναικών σε ιδρύματα παιδικής μέριμνας μετά τη συμπλήρωση του τρίτου έτους της ηλικίας τους, εφόσον στερούνται κατάλληλου συγγενικού περιβάλλοντος, ύστερα από ακρόαση των γονέων τους»* (Υπ' αριθμ. 58819/07.04.2003 Υπουργική Απόφαση (Φ.Ε.Κ. 463/Β'/17.04.2003) που αφορά στον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης Τύπου Α και Β, 2003: 6). Το μοναδικό κατάστημα κράτησης στην Ελλάδα, στο οποίο οι κρατούμενες μητέρες μπορούν να διαβιούν μαζί με το παιδί τους, μέχρι αυτό να συμπληρώσει τα τρία έτη, είναι το κατάστημα κράτησης Ελεώνα Θήβας.

Στη σύσταση Rec (2006) 2, στο αρ. 36 αναφέρεται ότι: *«Τα βρέφη και τα νήπια μπορούν να μείνουν στη φυλακή με έναν γονέα όταν είναι προς το συμφέρον των παιδιών και δεν θα αντιμετωπίζονται σαν κρατούμενα. Όταν επιτρέπεται στα βρέφη και τα νήπια να παραμείνουν στη φυλακή με έναν γονέα, θα λαμβάνεται ειδική πρόβλεψη για βρεφοκομείο, στελεχωμένο από ειδικευμένα άτομα, όπου θα τοποθετούνται τα βρέφη και τα νήπια όταν ο γονέας συμμετέχει σε δραστηριότητες που αυτά δεν μπορούν να είναι παρόντα. Επίσης πρέπει να προβλέπονται ειδικά καταλύματα για την προστασία της ευημερίας τους»* (Recommendation Rec (2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules, 2006: 11). Κυρίαρχη επιδίωξη της σωφρονιστικής πολιτικής είναι τα

παιδιά των κρατούμενων μητέρων να μην αντιμετωπίζονται σαν κρατούμενα, αλλά να ακολουθούν ένα πρόγραμμα διαβίωσης που θα είχαν και στην εκτός φυλακής ζωή και να λαμβάνουν όλη τη φροντίδα και την προστασία που δικαιούνται.

Αντίστοιχα, στην 25^η παράτρυνση του υπ' αριθμ. P6_TA(2008)0102 ψηφίσματος συνιστάται η συμμόρφωση των κρατών μελών προς τις διεθνείς υποχρεώσεις ώστε να διασφαλίζουν ίσα δικαιώματα και μεταχείριση στα παιδιά που ζουν με την κρατούμενη μητέρα τους, καθώς και «να δημιουργήσουν συνθήκες ζωής προσαρμοσμένες στις ανάγκες τους σε απολύτως ανεξάρτητες μονάδες όσο το δυνατόν πιο απομακρυσμένες από το σύνηθες περιβάλλον των φυλακών, επιτρέποντάς τους να κάνουν χρήση των συστημάτων φύλαξης ή των κλασικών σχολικών ιδρυμάτων και προβλέποντας ευρύ και ευέλικτο καθεστώς εξόδων με τη συνοδεία μελών της οικογένειάς τους ή του προσωπικού των ενώσεων προστασίας των παιδιών, οι οποίες θα επιτρέπουν την ομαλή σωματική, ψυχική, ηθική και κοινωνική τους ανάπτυξη και θα διαθέτουν κατάλληλες υποδομές και ειδικευμένο προσωπικό που θα μπορεί να βοηθά τις κρατούμενες μητέρες στα καθήκοντά τους, στη διαπαιδαγώγηση και φροντίδα των παιδιών» (Υπ' αριθμ. P6_TA(2008)0102 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13^{ης} Μαρτίου 2008 σχετικά με την ιδιαιτερότητα της θέσης των φυλακισμένων γυναικών και τον αντίκτυπο της φυλάκισης των γονέων στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή (2007/2116(INI), 2008: 7).

Επίσης, στην από 17-19.09.2018 Αναθεώρηση των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών, στον κανόνα 34 παρ. 5 εδ. 6 αναγράφεται ότι σύμφωνα και με τον 50^ο κανόνα της Μπανγκόγκ: «στις γυναίκες που βρίσκονται στη φυλακή μαζί με τα παιδιά τους πρέπει να τους παρέχονται οι μέγιστες ευκαιρίες ώστε να περνούν χρόνο μαζί τους» (Revision of the European Prison Rules and related commentary, Submission by Penal Reform international and the Association for the Prevention of Torture to the 19th meeting of the Working Group of the Council for Penological Co-operation (PC-CP), 17-19 September 2018 in Strasbourg, 2018: 10-11).

Οι ανωτέρω ειδικές αναφορές γίνονται για τη φροντίδα των εγκύων και των κρατούμενων μητέρων, ιδιαίτερα όταν τα παιδιά διαβιούν μαζί τους στα καταστήματα κράτησης. Η ευημερία των παιδιών πρέπει να αποτελεί πρωταρχική επιδίωξη της φυλακής και να οδηγεί σε θετικά διαμορφωμένα περιβάλλοντα τόσο για τις μητέρες όσο και για τα παιδιά. Η ανάγκη λειτουργίας παιδικού σταθμού, στελεχωμένου με ειδικευμένο προσωπικό, κρίνεται επιτακτική προκειμένου οι μητέρες να μπορούν να συμμετέχουν σε δραστηριότητες, να διαθέτουν προσωπικό χρόνο και να μοιράζονται την ευθύνη ανατροφής των παιδιών.

Στην 19η παρότρυνση του υπ' αριθμ. Ρ6_TA(2008)0102 ψηφίσματος συνιστάται: «αντί της φυλάκισης να προτιμώνται οι εναλλακτικές ποινές, όπως λύσεις με τις οποίες διατηρείται η επαφή με την κοινωνία, ιδίως για τις μητέρες, εφόσον η εκτιμώμενη ποινή και ο κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια είναι περιορισμένοι, στο βαθμό που η φυλάκισή τους μπορεί να διαταράξει σημαντικά την οικογενειακή ζωή, ιδίως στην περίπτωση που οι μητέρες είναι αρχηγοί μονογονικών οικογενειών ή έχουν παιδιά μικρής ηλικίας ή έχουν αναλάβει τη φροντίδα εξαρτώμενων ατόμων ή ατόμων με αναπηρία», ενώ στη 14^η παρότρυνση συνιστάται: «η κράτηση των εγκύων και των μητέρων που έχουν μαζί τους τα βρεφικής ηλικίας παιδιά τους να αποτελεί την έσχατη λύση και, στην ακραία αυτή περίπτωση, να μπορούν να έχουν πιο ευρύχωρο κελί, ει δυνατόν, ατομικό και να επιδεικνύεται ιδιαίτερη προσοχή σε αυτές, ιδίως ως προς τη διατροφή και την υγιεινή» (Υπ' αριθμ. Ρ6_TA(2008)0102 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13^{ης} Μαρτίου 2008 σχετικά με την ιδιαιτερότητα της θέσης των φυλακισμένων γυναικών και τον αντίκτυπο της φυλάκισης των γονέων στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή (2007/2116(INI), 2008: 6-7).

Και στο υπ' αριθμ. Ρ8_TA(2017)0385 ψήφισμα, στην 26^η παρότρυνση εδ. 2 κρίνεται: «ότι θα πρέπει να εξεταστεί η δυνατότητα εφαρμογής εναλλακτικών μεθόδων που να λαμβάνουν υπόψη την καλή διαβίωση των παιδιών στις φυλακές» και υποστηρίζεται: «ότι ο αυτόματος χωρισμός της μητέρας από το παιδί της δημιουργεί έντονα συναισθηματικά προβλήματα στο παιδί και ότι αυτό μπορεί να θεωρηθεί επιπρόσθετη ποινή εις βάρος τόσο της μητέρας όσο και του παιδιού» (Υπ' αριθμ. Ρ8_TA(2017)0385 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 5^{ης} Οκτωβρίου 2017 σχετικά με τα σωφρονιστικά συστήματα και τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές (2015/2062(INI), 2017: 11).

Αντίστοιχη πρόβλεψη συναντάμε και στο αρ. 105 του Ποινικού Κώδικα (ν. 4855/2021), περί αντικατάστασης της στερητικής της ελευθερίας ποινής με κατ' οίκον έκτιση, όπου στην παρ.2 εδ.1 αναφέρεται: «Η διάταξη της προηγούμενης παραγράφου», δηλαδή η έκτιση της ποινής στην κατοικία, «ισχύει, ανεξαρτήτως ποινής, και για τις μητέρες που έχουν την επιμέλεια ανήλικων τέκνων, μέχρι τη συμπλήρωση του όγδοου (8^{ου}) έτους της ηλικίας τους και ασκείται άπαξ». Φαίνεται ότι νομοθετική προτεραιότητα είναι η αποτροπή του εγκλεισμού παιδιών και η διατήρηση του δεσμού με τη μητέρα τους σε ένα περιβάλλον οικείο για τα παιδιά. Ωστόσο διαπιστώνεται ότι αυτή η διάταξη εφαρμόζεται σπάνια. Ερωτηματικά, επίσης, γεννιούνται με ποιό σκεπτικό και ποιά κριτήρια προκύπτει το συγκεκριμένο όριο ηλικίας των παιδιών. Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι η διάταξη δεν αφορά σε καμία περίπτωση τις

υπόδικες που βρίσκονται σε καθεστώς κράτησης, αφού αφορά μόνο σε άτομα που έχουν καταδικαστεί.

Δίνεται επομένως ιδιαίτερη σημασία στη διαμόρφωση και εφαρμογή εναλλακτικών πολιτικών ώστε να αποφεύγεται ο πλήρης αποχωρισμός των παιδιών από την κρατούμενη μητέρα τους και ο αρνητικός του αντίκτυπος. Η ανάπτυξη εναλλακτικών ποινών και ειδικότερα αυτής του κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική επιτήρηση μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία ενός ασφαλούς χώρου για τα παιδιά και τις μητέρες, στη συνέχιση των επαγγελματικών και εκπαιδευτικών τους δραστηριοτήτων και τελικά στην ομαλή επανένταξη.

5.1.γ. Η εισαγωγή εντός των καταστημάτων κράτησης, υγεία, συνθήκες διαβίωσης και διατροφή

Στο άρθρο 23 παρ. 6 του ΣωφρΚ σχετικά με την εισαγωγή των κρατουμένων στη φυλακή, αναφέρεται ότι: «*Η νεοεισαγόμενη υποβάλλεται σε σωματική έρευνα, καθώς και σε έρευνα των ατομικών ειδών της, η οποία διεξάγεται σε ιδιαίτερο χώρο και κατά τρόπο που δεν θίγει την αξιοπρέπειά της. Η έρευνα διενεργείται από δύο τουλάχιστον υπαλλήλους του ίδιου φύλου. Αν υπάρχει εύλογη αιτία που να δικαιολογεί ενδοσωματική ή ακτινολογική έρευνα, αυτή διενεργείται μόνον από ιατρό, κατά τους κανόνες της ιατρικής, μετά από εντολή του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού*» (Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)). Αντίστοιχα, στο αρ. 10 παρ. 5 της υπ' αριθμ. 58819/2003 Υπουργικής Απόφασης, αναφέρεται ότι: «*ο κρατούμενος κατά την είσοδό του στο κατάστημα κράτησης υποβάλλεται σε έρευνα σωματική και προσωπικών ειδών. Εφόσον υπάρχουν υπόνοιες ότι ο συγκεκριμένος κρατούμενος φέρει απαγορευμένες ουσίες ή άλλα απαγορευμένα είδη στο κατάστημα κράτησης, επιτρέπεται με εντολή του εισαγγελέα - επόπτη η ενδοσωματική ή ακτινολογική έρευνα. Η έρευνα αυτή γίνεται μόνο από ιατρό, σύμφωνα με τους κανόνες της ιατρικής. Σε επείγουσες περιπτώσεις, όταν συναινεί ο κρατούμενος, εντολή για ενδοσωματική ή ακτινολογική έρευνα δίνεται από τον διευθυντή ή, σε απουσία του, από τον αρχιφύλακα και ενημερώνεται χωρίς καθυστέρηση ο εισαγγελέας - επόπτης*» (Υπ' αριθμ. 58819/07.04.2003 Υπουργική Απόφαση (Φ.Ε.Κ. 463/Β'/17.04.2003) που αφορά στον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης Τύπου Α και Β, 2003: 10). Η είσοδος του υποκειμένου στη φυλακή πρέπει να μη συνοδεύεται από ταπεινωτικές διαδικασίες που συμβάλλουν στον περαιτέρω κλονισμό του ψυχισμού του, γεγονός που κρίνεται υψίστης σημασίας.

Στο άρθρο 27 παρ. 1 και 2 του ΣωφρΚ, το οποίο ρυθμίζει τις ιατροφαρμακευτικές παροχές στις κρατούμενες, αναφέρεται ότι: «*Η διεύθυνση εξασφαλίζει στους/στις κρατουμένους/-ες ιατρική και φαρμακευτική περίθαλψη επιπέδου ανάλογου με αυτό του λοιπού πληθυσμού. Κάθε κρατούμενη εξετάζεται από τον/την ιατρό του καταστήματος κατά την εισαγωγή της και εφεξής ανά εξάμηνο, μπορεί δε οποτεδήποτε να ζητήσει να εξεταστεί από τον/την ιατρό του καταστήματος ή και από ιατρό της επιλογής της. Σε περίπτωση χρόνιων παθήσεων δικαιούται να ζητήσει να την παρακολουθεί ο/η θεράπων/-ουσα ιατρός της, με παρουσία του/της ιατρού του καταστήματος. Η δαπάνη για τον/την ιατρό επιλογής της κρατούμενης βαρύνει την ίδια*» (Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)). Όμως, όταν το βάρος της σχετικής δαπάνης μεταφέρεται στην ίδια την κρατούμενη, σχεδόν πάντα λειτουργεί

αποτρεπτικά, εξαιτίας της δυσλειτουργίας των ιατρικών υπηρεσιών της φυλακής και της οικονομικής αδυναμίας να επωμιστούν τη δαπάνη οι ίδιες οι κρατούμενες, γεγονός που επιφέρει δυσμενείς επιπτώσεις στην υγεία τους.

Σύμφωνα με το αρ. 23 εδ. α του Πρώτου Μέρους των Στοιχειωδών Κανόνων των Ηνωμένων Εθνών για την μεταχείριση των κρατουμένων (1957: 4), προκύπτει ότι: *«Εις τα καταστήματα δια γυναίκας δέον όπως υπάρχωσιν ειδικαί εγκαταστάσεις δια την νοσηλείαν εγκύων γυναικών, εν λοχεία και αναρρωνουσών. Δέον να ληφθώσι κατά το δυνατόν τα κατάλληλα μέτρα ίνα ο τοκετός λαμβάνη χώραν εις πολιτικόν νοσοκομείον. Εάν το βρέφος εγεννήθη εντός της φυλακής, επιβάλλεται όπως η πράξις γεννήσεως του μη αναγράφη, τούτο».*

Αντίστοιχη πρόβλεψη υπάρχει και στην από 17-19.09.2018 Αναθεώρηση των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων, όπου αναγράφεται ότι σύμφωνα και με τον 28ο κανόνα της Μπανγκόγκ: *«οι κρατούμενες θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα, όποτε είναι εφικτό, να γεννούν έξω από τη φυλακή, αλλά όταν ένα παιδί γεννιέται μέσα στο κατάστημα κράτησης, οι αρχές θα πρέπει να παρέχουν όλη την απαραίτητη υποστήριξη και τις υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένων και ειδικών καταλυμάτων»* (Revision of the European Prison Rules and related commentary, Submission by Penal Reform international and the Association for the Prevention of Torture to the 19th meeting of the Working Group of the Council for Penological Co-operation (PC-CP), 17-19 September 2018 in Strasbourg, 2018: 10-11).

Στην 14^η παρότρυνση εδ. 2 του υπ' αριθμ. P6_TA(2008)0102 ψηφίσματος εκτιμάται: *«ότι οι έγκυοι πρέπει να μπορούν να έχουν προγεννητικό και μεταγεννητικό έλεγχο αντίστοιχης ποιότητας με αυτόν που παρέχεται εκτός σωφρονιστικού πλαισίου»* και στην 7^η παρότρυνση ζητείται: *«από κάθε κράτος μέλος να διευκολύνει την πρόσβαση των κρατούμενων γυναικών στις εκστρατείες πρόληψης που διεξάγονται για τον ευρύ πληθυσμό, που αφορούν θέματα όπως η έγκαιρη διάγνωση του καρκίνου του μαστού και του τραχήλου της μήτρας, και να τους εξασφαλίσει την ίδια πρόσβαση στα εθνικά προγράμματα οικογενειακού προγραμματισμού»* (Υπ' αριθμ. P6_TA(2008)0102 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13^{ης} Μαρτίου 2008 σχετικά με την ιδιαιτερότητα της θέσης των φυλακισμένων γυναικών και τον αντίκτυπο της φυλάκισης των γονέων στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή (2007/2116(INI), 2008: 5).

Αντίστοιχα και στην 25^η παρότρυνση του υπ' αριθμ. P8_TA(2017)0385 ψηφίσματος τονίζεται ότι: *«οι γυναίκες κρατούμενες έχουν ειδικές ανάγκες και πρέπει να έχουν πρόσβαση σε κατάλληλες ιατρικές υπηρεσίες και ιατρικούς ελέγχους, αλλά και σε κατάλληλα μέτρα υγιεινής»* και στην 26^η παρότρυνση κρίνεται: *«ουσιαστικής σημασίας το να δίδεται ιδιαίτερη*

προσοχή στις ανάγκες των γυναικών στη φυλακή κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, αλλά και μετά τον τοκετό, μέσω της διάθεσης των κατάλληλων χώρων για τον θηλασμό και της παροχής νοσηλευτικής φροντίδας από καταρτισμένο και εξειδικευμένο προσωπικό». (Υπ' αριθμ. P8_TA(2017)0385 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 5^{ης} Οκτωβρίου 2017 σχετικά με τα σωφρονιστικά συστήματα και τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές (2015/2062(INI), 2017: 11).

Ενώ και στην 21^η παρότρυνση του υπ' αριθμ. P6_TA(2008)0102 ψηφίσματος τονίζεται: «ότι η απομόνωση και η απόγνωση στην υγεία των εγκύων κρατουμένων μπορεί να αποδειχτούν επίσης επιβλαβείς αν όχι επικίνδυνες για το παιδί» (Υπ' αριθμ. P6_TA(2008)0102 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13^{ης} Μαρτίου 2008 σχετικά με την ιδιαιτερότητα της θέσης των φυλακισμένων γυναικών και τον αντίκτυπο της φυλάκισης των γονέων στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή (2007/2116(INI), 2008: 5) και στο αρ. 60 παρ. 6 εδ. α της σύστασης Rec (2006) 2 επισημαίνεται ότι: «η απομόνωση, ο περιορισμός δηλαδή ενός κρατουμένου για περισσότερες από 22 ώρες την ημέρα χωρίς ουσιαστική ανθρώπινη επαφή, δεν θα επιβάλλεται ποτέ σε παιδιά, έγκυες γυναίκες, θηλάζουσες μητέρες, ή γονείς με βρέφη στη φυλακή» (Recommendation Rec (2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules, 2006: 17-18).

Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στα θέματα υγείας και υγιεινής και ζητείται η εξασφάλιση της πρόσβασης και παροχής υπηρεσιών από ειδικευμένο ιατρικό και υγειονομικό προσωπικό σε γυναικολογικά θέματα. Η υγιεινή και η καθαριότητα αποτελούν ουσιώδη στοιχεία της αξιοπρεπούς διαβίωσης και γι' αυτό οι ίδιοι οι θεσμικοί κανόνες εμμένουν στη διατήρησή τους σε όλα τα καταστήματα κράτησης και όλες τις ώρες.

Σχετικά με τη διατροφή διαβάζοντας το αρ. 32 παρ. 1, 3, 4, 5 και 6 του ΣωφρΚ διαφαίνεται ότι: «Η κατάλληλη διατροφή των κρατουμένων είναι υποχρέωση του Κράτους. Η διαμόρφωση εναλλασσόμενων εβδομαδιαίων προγραμμάτων συσσιτίου των κρατουμένων γίνεται από τον/την ιατρό του καταστήματος σε συνεργασία με το Συμβούλιο Φυλακής, με βάση τα πρότυπα που θέτουν οι υγειονομικές αρχές ή υγειονομικές σχολές ή Τμήματα Διαιτολογίας ΑΕΙ ή ΤΕΙ. Ο/Η ιατρός του καταστήματος καθορίζει, με γραπτή γνωμάτευση, ειδική δίαιτα ή συμπληρωματική τροφή σε άτομα ή κατηγορίες κρατουμένων που έχουν ανάγκη, όπως οι ασθενείς, οι γυναίκες σε εγκυμοσύνη και οι υπερήλικες» (Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)). Η πρόσβαση σε πόσιμο νερό και καθαρό νερό και σε μια θρεπτική διατροφή αποτελεί πρόβλεψη στο σωφρονιστικό δίκαιο. Η διατροφή θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη την

ηλικία, την υγεία, τη φυσική κατάσταση, τη θρησκεία και την κουλτούρα των κρατουμένων. Παράλληλα, αν συντρέχουν ιατρικοί λόγοι το διαιτολόγιο πρέπει να διαμορφώνεται βάσει των υποδείξεων ειδικευμένου νοσοκόμου.

Τέλος, στην 1^η παρότρυνση του υπ' αριθμ. Ρ6_ΤΑ(2008)0102 ψηφίσματος λαμβάνονται υπόψη οι συνθήκες κράτησης των γυναικών και μητέρων κρατουμένων συνολικά, καθότι τονίζεται ότι πρέπει: *«τα κράτη μέλη να επενδύσουν ικανούς πόρους στον εκσυγχρονισμό και την προσαρμογή των σωφρονιστικών υποδομών τους, καθώς και να θέσουν σε εφαρμογή την προαναφερθείσα σύσταση R(2006)2 του Συμβουλίου της Ευρώπης, προκειμένου να διασφαλίσουν συνθήκες κράτησης που σέβονται την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τα θεμελιώδη δικαιώματα, ιδίως όσον αφορά τη στέγαση, την υγεία, την υγιεινή, τη διατροφή, τον αερισμό, το φως κ.λπ.»* (Υπ' αριθμ. Ρ6_ΤΑ(2008)0102 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13^{ης} Μαρτίου 2008 σχετικά με την ιδιαιτερότητα της θέσης των φυλακισμένων γυναικών και τον αντίκτυπο της φυλάκισης των γονέων στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή (2007/2116(INI), 2008: 4).

Επομένως, τα καταλύματα που προορίζονται για τις κρατούμενες πρέπει να σέβονται την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και την ιδιωτικότητα και να πληρούν τις απαιτήσεις υγείας και υγιεινής, λαμβάνοντας υπόψη τις κλιματικές συνθήκες και μια σειρά παραμέτρους, όπως το εμβαδόν, τον φωτισμό, τον αερισμό, τη θέρμανση, την παροχή κατάλληλου ιματισμού, κ.α.

5.1.δ. Η πολιτική που αφορά στη διαχείριση του χρόνου εντός της φυλακής

Στο αρ. 4 παρ. 1 και 2 του ΣωφρΚ τονίζεται ότι: *«κατά την εκτέλεση της ποινής δεν περιορίζεται κανένα άλλο ατομικό δικαίωμα των κρατουμένων εκτός από το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία. Οι κρατούμενοι/-ες δεν εμποδίζονται, λόγω της κράτησής τους, στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους και την άσκηση των δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζει ο νόμος, αυτοπροσώπως ή με αντιπρόσωπο»* (Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)). Η προστασία αυτή φαίνεται να πηγάζει και από την ίδια τη φύση του σωφρονιστικού συστήματος, όπου και εντοπίζεται ότι στο πλαίσιο του εγκλεισμού και της φυλακής, το μόνο συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα που φαίνεται να μην εφαρμόζεται είναι αυτό της προσωπικής ελευθερίας ενώ όλα τα υπόλοιπα (π.χ. ο σεβασμός της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας, η ελευθερία της έκφρασης, η πρόσβαση στη δημόσια υγεία, η πρόσβαση στη δημόσια εκπαίδευση, κ.α.), φαίνεται να παραμένουν αναλλοίωτα. Σύμφωνα με τις αποφάσεις των αρμόδιων δικαστικών οργάνων η φυσική ελευθερία, και μόνο, είναι αυτή που επιτρέπεται να περιορίζεται.

Στην παρότρυνση 62 του υπ' αριθμ. P8_TA(2017)0385 ψηφίσματος ενθαρρύνονται τα κράτη μέλη *«να εξασφαλίσουν ότι οι κρατούμενοι εργάζονται, σπουδάζουν για να αποκτήσουν επαγγελματικά προσόντα ή συμμετέχουν σε προγράμματα κατάρτισης κατά τη διάρκεια της κράτησής τους, ώστε να διαχειρίζονται καλύτερα τον χρόνο τους και να προετοιμαστούν για την επανένταξή τους στην κοινωνία»* (υπ' αριθμ. P8_TA(2017)0385 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 5^{ης} Οκτωβρίου 2017 σχετικά με τα σωφρονιστικά συστήματα και τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές (2015/2062(INI), 2017: 16).

Επίσης στο αρ. 36 παρ. 1 του ΣωφρΚ επισημαίνεται ότι: *«Για τη διατήρηση της φυσικής και ψυχικής υγείας των κρατουμένων διατίθεται χρόνος, μίας τουλάχιστον ώρας, καθημερινά για να περιπατούν ή να ασχολούνται με ατομικές ασκήσεις στο προαύλιο του καταστήματος ή σε ανοικτό χώρο προστατευόμενο από τις καιρικές μεταβολές»* (Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)). Και τέλος με τα άρθρα 37 και 38 ρυθμίζεται το δικαίωμα ενημέρωσης και ψυχαγωγίας των κρατουμένων: *«Κάθε κρατούμενη έχει δικαίωμα να ενημερώνεται από εφημερίδες, περιοδικά, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές. Το Συμβούλιο Φυλακής προσδιορίζει τις λεπτομέρειες άσκησης του εν λόγω δικαιώματος, όπως τόπο, χρόνο και διαδικασία»* και *«Η ψυχαγωγία των κρατουμένων γίνεται σε κατάλληλα διαμορφωμένο υπαίθριο ή εσωτερικό χώρο του καταστήματος. Οι κρατούμενοι/-ες συμμετέχουν σε ατομικές ή ομαδικές καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, σε οργάνωση θιάσου,*

χορωδίες, εκθέσεις ζωγραφικής και χειροτεχνημάτων, σε κινηματογραφικές και άλλες προβολές. Όπου είναι δυνατό, λειτουργεί κινηματογράφος μέσα στο κατάστημα» (Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)).

Η πρόσβασή τους επομένως σε αθλητικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες, καθώς και σε δυνατότητες καλλιτεχνικής και πολιτιστικής εκπαίδευσης, στοχεύει στο να καταφέρνουν οι κρατούμενες να διατηρούν την ψυχολογική τους ισορροπία και την επαφή τους με τον έξω κόσμο. Οι γυναίκες πρέπει να έχουν ανάλογες με αυτές που προσφέρονται στους άνδρες κρατούμενους, δυνατότητες δημιουργικών δραστηριοτήτων και να τους προσφέρεται ένα πλήρες πρόγραμμα ωφέλιμων ενασχολήσεων, ώστε να διατηρείται η ανθρώπινη επαφή και η επιλογή τρόπου διαχείρισης του χρόνου τους.

5.1.ε. Η επικοινωνία με τον έξω κόσμο

Οι κρατούμενες μητέρες, οι οποίες έχουν παιδί μεγαλύτερο των τριών ετών και βρίσκονται έγκλειστες σε ένα από τα προαναφερθέντα καταστήματα κράτησης (Ελεώνα Θήβας, Κορυδαλλού, Διαβατών, Νεάπολης) μπορούν να δέχονται τα παιδιά τους σε επισκεπτήρια σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους εντός της φυλακής στην οποία βρίσκονται, όπως προκύπτει και στα ακόλουθα άρθρα του Σωφρονιστικού Κώδικα.

Στο αρ. 51 παρ. 1 του ΣωφρΚ αναφέρεται ρητά ότι: *«Η τακτική και απρόσκοπτη επικοινωνία της κρατούμενης με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον αποσκοπεί στην ομαλή διαβίωσή της στο κατάστημα και την ταχύτερη προσαρμογή της στην κοινωνική ζωή μετά την απόλυσή της»* (Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)). Και στην συνέχεια με το αρ. 52 παρ. 1, 2 και 3 ρυθμίζεται η διαδικασία της επικοινωνίας ως ακολούθως: *«Κάθε κρατούμενη δικαιούται να δέχεται, τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα, επισκέψεις συγγενών μέχρι τετάρτου βαθμού, διάρκειας το λιγότερο μισής ώρας, καθώς και επισκέψεις του/της συνηγόρου της. Εκπρόσωποι κοινωνικών φορέων, μέλη επιστημονικών εταιριών, πολιτιστικών, θρησκευτικών ή άλλων συλλόγων επισκέπτονται κρατούμενους/-ες ύστερα από άδεια του Συμβουλίου Φυλακής. Η κοινωνική υπηρεσία του καταστήματος μεριμνά για τη διατήρηση των δεσμών της κρατούμενης με την οικογένειά της ή για τη δημιουργία θετικών διαπροσωπικών σχέσεων και με τρίτα πρόσωπα. Οι επισκέψεις πραγματοποιούνται σε ειδικό κατάλληλο χώρο του καταστήματος, στον οποίο υπάρχει μόνον οπτικός έλεγχος. Οι επισκέψεις συζύγων και τέκνων των κρατουμένων πραγματοποιούνται σε ιδιαίτερο κατάλληλο χώρο του καταστήματος»* (Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)).

Στην 22^η παράτρυνση του υπ' αριθμ. Ρ6_ΤΑ(2008)0102 ψηφίσματος συνιστάται στα κράτη μέλη: *«να ενθαρρύνουν τα σωφρονιστικά ιδρύματα να εγκρίνουν ελαστικούς κανόνες όσον αφορά τον τρόπο, τη συχνότητα, τη διάρκεια και τα ωράρια επισκέψεων που θα πρέπει να επιτρέπονται στα μέλη της οικογένειας, τους φίλους και τους τρίτους»*, ώστε να διευκολύνεται η προσέγγιση των οικογενειών και ιδιαίτερα οι σχέσεις των φυλακισμένων μητέρων με τα παιδιά τους. Στην 24^η παράτρυνση του ίδιου ψηφίσματος προτείνεται στα κράτη μέλη *«η δημιουργία δομών υποδοχής, στις οποίες η ατμόσφαιρα είναι διαφορετική από αυτή των σωφρονιστηρίων και επιτρέπει κοινές δραστηριότητες και την κατάλληλη συναισθηματική επαφή»* (Υπ' αριθμ. Ρ6_ΤΑ(2008)0102 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13^{ης} Μαρτίου 2008 σχετικά με την ιδιαιτερότητα της θέσης των

φυλακισμένων γυναικών και τον αντίκτυπο της φυλάκισης των γονέων στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή (2007/2116(INI), 2008: 6).

Προτείνεται η ευελιξία στην εφαρμογή των κανόνων για την τηλεφωνική επικοινωνία και την υποδοχή επισκεπτών, ειδικά όταν οι οικείοι τους διαμένουν μακριά από τη φυλακή που κρατούνται. Η διατήρηση επαρκών επαφών με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον εξασφαλίζει τη συνέχιση των σχέσεών τους με την οικογένεια και τους στενούς τους ανθρώπους.

Επίσης, στην παράτρηση 28 του υπ' αριθμ. P8_TA(2017)0385 ψηφίσματος ενθαρρύνονται τα κράτη μέλη να: *«εξασφαλίσουν ότι οι κρατούμενοι διατηρούν επαφές με το οικογενειακό και φιλικό τους περιβάλλον, επιτρέποντάς τους να εκτίσουν την ποινή τους σε καταστήματα κοντά στην κατοικία τους, και διευκολύνοντας τις επισκέψεις, τις τηλεφωνικές κλήσεις και τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας με άδεια του δικαστηρίου και έλεγχο από τη διοίκηση των φυλακών με σκοπό τη διατήρηση των οικογενειακών δεσμών»*. Σε αυτό το σημείο υπενθυμίζεται ότι *«η έννοια της οικογένειας πρέπει να ερμηνεύεται διασταλτικά, προκειμένου να περιλαμβάνει άτυπες σχέσεις, και να παρέχονται οι κατάλληλες συνθήκες για τη διατήρηση των εν λόγω δεσμών»* (Υπ' αριθμ. P8_TA(2017)0385 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 5^{ης} Οκτωβρίου 2017 σχετικά με τα σωφρονιστικά συστήματα και τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές (2015/2062(INI), 2017: 11).

Τονίζεται επομένως η σημασία της έκτισης της ποινής σε κατάσταση κράτησης σε κοντινή απόσταση από την οικογένεια των κρατούμενων, που να καθιστά δυνατή την επίσκεψή τους, έτσι ώστε να μην γίνεται παραβίαση του αρ. 8 της ΕΣΔΑ, περί δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.

Με τη σύσταση CM/Rec (2018) 5 παρέχονται ειδικές κατευθυντήριες γραμμές στα κράτη μέλη, έτσι ώστε να διευκολύνεται η επικοινωνία των παιδιών με τους κρατούμενους γονείς τους. Χαρακτηριστικά στο αρ. 20 του 4^{ου} κεφαλαίου σχετικά με τις συνθήκες της φυλάκισης αναφέρεται ότι: *«ένας ειδικά διαμορφωμένος χώρος για παιδιά πρέπει να παρέχεται στις αίθουσες αναμονής και επισκεπτηρίων στις φυλακές, όπου τα παιδιά θα νιώθουν ασφαλή, ευπρόσδεκτα και σεβαστά. Οι επισκέψεις στη φυλακή θα πρέπει να γίνονται σε ένα ευνοϊκό περιβάλλον για παιχνίδι και αλληλεπίδραση με το γονέα τους. Ακόμα πρέπει να εξετάζεται για την κάθε περίπτωση, το ενδεχόμενο η επίσκεψη να πραγματοποιείται σε χώρο κοντά στο κέντρο κράτησης, έτσι ώστε να προωθείται και να αναπτύσσεται περαιτέρω η σχέση γονέα-παιδιού μέσα σε ένα όσο το δυνατόν πιο φυσιολογικό περιβάλλον»* (Recommendation

CM/Rec(2018)5 of the Committee of Ministers to member States concerning children with imprisoned parents, 2018: 5).

Όπως γίνεται αντιληπτό, το θεσμικό πλαίσιο λαμβάνει υπόψη του τη διπλή ποινή που υφίστανται οι κρατούμενες μητέρες, τη στέρηση δηλαδή των τέκνων τους και την απώλεια του δικαιώματος να μεγαλώσουν οι ίδιες τα παιδιά τους. Με τις ανωτέρω διατάξεις επιχειρείται η ενδυνάμωση της σχέσης των μητέρων που βρίσκονται εντός της φυλακής με τα παιδιά τους που βρίσκονται εκτός, και η υποστήριξη της επιτέλεσης του γονεϊκού τους ρόλου.

5.1.στ. Εκπαίδευση, εργασία εντός της φυλακής, και μετα-σωφρονιστική μέριμνα

Κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής σημαντικό ρόλο παίζει η ενθάρρυνση για συμπλήρωση ή απόκτηση γνώσεων, η επαγγελματική εκπαίδευση και η προετοιμασία για κοινωνική ένταξη και επανένταξη μετά την αποφυλάκιση.

Στα άρθρα 34 και 35 του ΣωφρΚ ρυθμίζονται τα ζητήματα που αφορούν στην εκπαίδευση στα καταστήματα κράτησης. Ειδικότερα, στο αρ. 34 παρ. 1 του ΣωφρΚ αναφέρεται πως: «Όλοι/-ες οι κρατούμενοι/-ες έχουν δικαίωμα στην εντός του καταστήματος εν γένει μόρφωση, άθληση, συμμετοχή σε πολιτιστικές δραστηριότητες και δημιουργική απασχόληση. Η ενασχόληση των κρατουμένων με τις παραπάνω δραστηριότητες, η συμμετοχή και η συνεργασία τους σε σχετικά προγράμματα -και ιδίως σε εκείνα της επαγγελματικής κατάρτισης και εκπαίδευσης- συνεκτιμάται θετικά για τη χορήγηση ευεργετικών μέτρων». Ενώ στο αρ. 35 παρ. 1, 6, 7 και 8 αναγράφεται ρητά ότι: «Η εκπαίδευση των κρατουμένων αποβλέπει στην απόκτηση ή συμπλήρωση εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων, καθώς και στην επαγγελματική κατάρτισή τους. Όσοι/-ες έχουν συμπληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση μπορούν να συνεχίσουν τις σπουδές στη δευτεροβάθμια ή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση με εκπαιδευτικές άδειες. Κατά τον χρόνο της εκπαίδευσης οι εργασίες που ανατίθενται στην κρατούμενη είναι κατά το δυνατό συναφείς με το αντικείμενο της εκπαίδευσής της. Σε περίπτωση επιτυχούς αποπεράτωσης ολοκληρωμένου κύκλου σπουδών, τρίμηνης τουλάχιστον διάρκειας, η κρατούμενη δικαιούται να τύχει ευεργετικού υπολογισμού ημερών ποινής» (Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)). Η εκπαίδευση των κρατουμένων συχνά αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο των δραστηριοτήτων εντός της φυλακής. Η διαμόρφωση των προγραμμάτων πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες και τις αναζητήσεις των κρατουμένων, διότι η συμμετοχή σε αυτά λειτουργεί ως εχέγγυο επανεισόδου από τη φυλακή στην κοινωνία.

Στο αρ. 81 παρ. 1 του ΣωφρΚ επισημαίνεται ότι: «Η Πολιτεία οφείλει να μεριμνά έγκαιρα για την ομαλή επάνοδο και προσαρμογή της κρατούμενης, που πρόκειται να απολυθεί οριστικά, στο κοινωνικό, επαγγελματικό και οικογενειακό της περιβάλλον» (Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)). Στην παρ. 2 του ίδιου άρθρου αναφέρεται ότι: «Συστήνεται νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα με την επωνυμία «ΕΠΑΝΟΔΟΣ», που στο εξής θα αποκαλείται χάριν συντομίας «νομικό πρόσωπο» με έδρα την Αθήνα, υπό την εποπτεία του Κράτους, ασκούμενη από το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη. Με απόφαση του Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, ύστερα από γνώμη του Διοικητικού Συμβουλίου του νομικού προσώπου, δύναται να ιδρύονται παραρτήματα του νομικού προσώπου στην έδρα

κάθε Σωφρονιστικού Καταστήματος της Ελλάδος, με σκοπό την επαγγελματική κατάρτιση, την αποκατάσταση, την οικονομική συμπαράσταση και την προετοιμασία και προώθηση της εν γένει κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων και των αποφυλακιζόμενων. Τα ανωτέρω παραρτήματα δεν διαθέτουν δική τους ξεχωριστή νομική προσωπικότητα και υπάγονται διοικητικά στο νομικό πρόσωπο. Με την ίδια ως άνω απόφαση καθορίζονται ο τρόπος λειτουργίας, η οργάνωση, καθώς και η χρηματοδότησή τους» (Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999) με ενσωματωμένη τη ρύθμιση σωφρονιστικής νομοθεσίας που περιέχεται στο ν. 4760/2020).

Η «Επάνοδος» θέτοντας στόχους που καλείται να επιτελέσει, σε συνεργασία με άλλους φορείς και με τη συμμετοχή σε διεθνή προγράμματα, λειτουργεί προς υποστήριξη των αποφυλακισμένων κρατούμενων προσπαθώντας να επιλύσει μια σειρά από προβλήματα που ανακύπτουν κατά την επανένταξη και να τις υποστηρίξει στην ανάγκη εύρεση εργασίας. Η ανάπτυξη, όμως, πολιτικών για την κοινωνική επανένταξη δεν πρέπει να αποβλέπει μόνο στη μείωση της εγκληματικότητας και στην αποφυγή της υποτροπής, αλλά παράλληλα να ενισχύει τους/τις αποφυλακισμένους/-ες στην ενσωμάτωσή τους ως ισότιμα και ελεύθερα μέλη της κοινωνίας και στην εξασφάλιση τής από μέρους τους απόλαυσης όλων των ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.

Στην ομαλή επανένταξη των κρατουμένων, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η εργασία εντός της φυλακής, η οποία «δεν έχει τιμωρητικό ή καταπιεστικό χαρακτήρα. Όσες κρατούμενες επιθυμούν, εντάσσονται σε προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης, κατάρτισης, μαθητείας ή εξειδίκευσης που βρίσκονται σε λειτουργία» (αρ. 40 παρ. 1 και 4 Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)). Άλλωστε και στην παρότρυνση 62 του υπ' αριθμ. Ρ8_ΤΑ(2017)0385 ψηφίσματος τονίζεται ότι: «είναι σημαντικό να παρέχεται πρόσβαση στους κρατούμενους στην εκπαίδευση και την απόκτηση επαγγελματικών προσόντων» και προτρέπει τα κράτη μέλη «να προσφέρουν σε όλους τους κρατούμενους ουσιαστικές δραστηριότητες, όπως εκπαιδευτική κατάρτιση ή ευκαιρίες εργασίας σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα, με στόχο την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων και την παροχή εφοδίων για μια ζωή χωρίς εγκληματικές δραστηριότητες μετά την έκτιση της ποινής». Και στην 63^η παρότρυνση του ίδιου ψηφίσματος τα κράτη μέλη προτρέπονται να: «αναπτύξουν εργαλεία για να υποστηρίξουν την επιστροφή των κρατουμένων στον εργασιακό βίο, με σκοπό τον εντοπισμό ευκαιριών απασχόλησης ανάλογα με τις τοπικές ανάγκες, να οργανώνουν και να παρακολουθούν την κατάρτιση και την εργασία με όσο το δυνατόν πιο εξατομικευμένο τρόπο και να έχουν συνεχή

διάλογο με τους εκπροσώπους των εργοδοτών. Να θεσπίσουν προγράμματα κατάρτισης που θα ενθαρρύνουν εργοδότες και ιδιωτικές εταιρείες να παρέχουν επαγγελματική κατάρτιση στους κρατούμενους με σκοπό να τους προσλάβουν μετά το πέρας της περιόδου κράτησής τους. Να δημιουργήσουν κίνητρα για τους εργοδότες που επιθυμούν να απασχολήσουν φυλακισμένους ή να ενθαρρύνουν πρώην κρατούμενους να δημιουργήσουν τη δική τους επιχείρηση, με οικονομικά και φορολογικά κίνητρα. Και να δημιουργήσουν σημεία επαφής για τους πρώην κρατούμενους, όπου θα παρέχονται πληροφορίες και στήριξη κατά την αναζήτηση εργασίας καθώς και υποχρεωτική και αυστηρά ελεγχόμενη μάθηση εξ αποστάσεως» (Υπ' αριθμ. P8_TA(2017)0385 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 5^{ης} Οκτωβρίου 2017 σχετικά με τα σωφρονιστικά συστήματα και τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές (2015/2062(INI), 2017: 16).

Η ελεύθερη και οικειοθελής συμμετοχή σε προγράμματα εργασίας και εκπαίδευσης μπορεί να έχει θετική αντανάκλαση στην αυτοεικόνα τους και να ενισχύσει την αυτοπραγμάτωσή τους. Η εργασία εντός της φυλακής πρέπει να εναρμονίζεται με τα μέτρα και τις διατάξεις που ισχύουν για την εργασία εκτός φυλακής. Η ένταξη των εργαζόμενων κρατούμενων στο εθνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, ο καθορισμός ανώτατου ορίου ωρών εργασίας, η ισόνομη αμοιβή των εργαζομένων και η πρόβλεψη αποζημίωσης είναι μερικές από τις παραμέτρους που πρέπει να λαμβάνουν χώρα στο καθεστώς εργασίας εντός της φυλακής, προκειμένου να παρέχεται προστασία στις εργαζόμενες κρατούμενες και να αποτελεί πράγματι θετικό στοιχείο και σε καμία περίπτωση να μη χρησιμοποιείται ως ποινή.

Για τις κρατούμενες μωρομάνες ο Ποινικός Κώδικας προβλέπει στο αρ. 105B παρ. 4 ότι: «Κάθε ημέρα κράτησης κρατουμένων υπολογίζεται ευεργετικά ως δύο (2) ημέρες εκτιμώμενης ποινής για τις κρατούμενες μητέρες για όσο διάστημα έχουν μαζί τους τα ανήλικα τέκνα τους». Η ρύθμιση αυτή λαμβάνει υπόψη της ότι στη κρατούμενη μητέρα που έχει μαζί το παιδί της, δημιουργείται ένα πρόσκομμα στο να εργαστεί εντός της φυλακής, αφού η ανατροφή του παιδιού της και μόνο καταλαμβάνει μεγάλο μέρος του χρόνου της, και είναι άκρως δεσμευτική η απασχόλησή της με το παιδί δεδομένων της ηλικίας και των αναγκών του.

Αντίστοιχες προτάσεις και παροτρύνσεις συναντάμε και στο υπ' αριθμ. P6_TA(2008)0102 ψηφίσματος, όπου συνιστούν στα κράτη μέλη να μεριμνούν για προγράμματα μέσω των οποίων οι κρατούμενες θα εργάζονται ή θα παρακολουθούν μαθήματα επαγγελματικής κατάρτισης, ώστε να καταστεί ευχερέστερη η κοινωνική και επαγγελματική τους επανένταξη και προσαρμογή.

5.2 Η πρόσληψη της πολιτικής που αφορά στις κρατούμενες μητέρες από οργανισμούς και φορείς που δραστηριοποιούνται στην επιτήρηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και ο λόγος που παράγεται σχετικά με τα βιώματά τους

5.2.α. Η πρόσληψη της πολιτικής σχετικά με ζητήματα μεταχείρισης κρατούμενων γυναικών και μητέρων

Μελετώντας την από 2019 έκθεση-αναφορά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, παρατηρούνται ελλείμματα, όπως αναφέρεται στην 126^η επισήμανση της έκθεσης, σχετικά αρχικά με την αξιοπρέπεια και την ασφάλεια των κρατούμενων γυναικών και μητέρων κατά τη μεταφορά τους. Επισημαίνεται ότι η μεταφορά μιας κρατούμενης εγκύου γυναίκας και μιας κρατούμενης μητέρας ενός έξι μηνών βρέφους από τη Θήβα ή την Αθήνα προς τη Θεσσαλονίκη, πραγματοποιήθηκε με τις δύο αυτές γυναίκες κλειδωμένες σε ένα θάλαμο μαζί και με άλλες γυναίκες εντός του οχήματος, ταξιδεύοντας για έξι με επτά ώρες χωρίς στάση. Όπως υποστήριξε και η έγκυος γυναίκα στην Επιτροπή, της ζητήθηκε να υπογράψει και μια υπεύθυνη δήλωση με την οποία αναλάμβανε όλη την ευθύνη για το έμβρυό της. Επιπρόσθετα, οι γυναίκες μεταφέρονταν μαζί με άνδρες στο ίδιο όχημα, αλλά σε διαφορετικούς θαλάμους, με αποτέλεσμα να είναι έκθετες στον εκφοβισμό και τη λεκτική κακοποίηση των ανδρών κρατουμένων (Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 28 March to 9 April 2019: 72).

Τονίζεται από την Επιτροπή το καθήκον που έχουν η ελληνική Πολιτεία και οι ελληνικές αρχές για τη φροντίδα και την εξασφάλιση της ακεραιότητας των κρατούμενων γυναικών, των κρατούμενων μητέρων και των παιδιών τους και επισημαίνεται ότι οποιαδήποτε μεταφορά τους πρέπει να γίνεται σε διαφορετικό όχημα από αυτό με το οποίο μεταφέρονται άνδρες κρατούμενοι.

Αντίστοιχες συνθήκες παρουσιάζονται στην 113^η επισήμανση της έκθεσης να επικρατούν και στα αστυνομικά τμήματα. Στην Περιφερειακή Αστυνομική Διεύθυνση Χανίων προκύπτει πως γυναίκες τοποθετούνται μαζί με άνδρες σε κρατητήριο, με τις πόρτες των κελιών να είναι ανοιχτές κατά τη διάρκεια της ημέρας χωρίς καμία επίβλεψη και πρόληψη του κινδύνου. Ενώ τη νύχτα καθόσον οι γυναίκες παραμένουν κλειδωμένες στο κελί τους το οποίο διαθέτει εγκατάσταση υγιεινής, το κελί των ανδρών παραμένει ανοιχτό προκειμένου να κάνουν χρήση αυτής της εγκατάστασης αφού δεν υπάρχει αντίστοιχη στο δικό τους κελί. Αυτές

οι συνθήκες προξένησαν ανασφάλεια και αίσθημα φόβου στις κρατούμενες (Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 28 March to 9 April 2019: 66). Επιπλέον μια φορά τονίζεται η ανάγκη διασφάλισης των γυναικών κρατουμένων, σε κελιά προστατευμένα και διαχωρισμένα από αυτά των ανδρών.

Σύμφωνα και με τη μαρτυρία της Κ3 οι συνθήκες κράτησης στη Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αττικής (ΓΑΔΑ) δεν διαφέρουν από τις ανωτέρω: *«Το πρώτο σοκ το παθαίνεις όταν είσαι στη ΓΑΔΑ» «Εκεί μας αντιμετώπιζαν άθλια»* (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 117). Όπως διαπιστώνει και η Α: *«Εγώ θεωρώ ότι υπάρχει ανισότητα ανάμεσα στις γυναικείες και στις αντρικές φυλακές. Οι γυναίκες κάνουν φυλακή σαν να είναι άνθρωποι δεύτερης κατηγορίας, ενώ οι άντρες έχουν περισσότερα προνόμια, έστω και παράνομα, όταν οι υπάλληλοι κάνουν τα στραβά μάτια και τους επιτρέπουν κινητά τηλέφωνα ή φαγητό»* (Μήλα, 2016). Από τις δύο αυτές μαρτυρίες γίνεται πιο κατανοητή η σεξιστική αντιμετώπιση που βιώνουν οι γυναίκες εντός των καταστημάτων κράτησης και των αστυνομικών τμημάτων, εξαιτίας των κοινωνικών χαρακτηριστικών του φύλου τους και της κοινωνικής τους θέσης, στοιχεία που εγγράφονται και αναπαράγονται σε όλες τις εκφάνσεις των κοινωνικών δομών.

Τέλος, μια ακόμα περίπτωση που δείχνει την κατάφωρη παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του ιατρικού απορρήτου των γυναικών, αποτελεί η διαπόμπευση των οροθετικών γυναικών το 2012. Το σύστημα εξουσίας, με κύριο επιχείρημα την προστασία της δημόσιας υγείας προέβη στη δημοσιοποίηση φωτογραφιών και προσωπικών στοιχείων, στην πλειονότητά τους, τοξικοεξαρτημένων γυναικών, τις οποίες εξανάγκασε χωρίς τη συναίνεσή τους σε ιατρικές εξετάσεις για τη διακρίβωση τυχόν οροθετικότητας στον ιό HIV, και εις βάρος των προσώπων που διαπιστώθηκε οροθετικότητα απαγγέλθηκαν οι κατηγορίες της πορνείας και της βαριάς σκοπούμενης βλάβης, οδηγώντας τις σε προφυλάκιση. *«Η πρώτη παραβίαση είναι η παράνομη στέρηση ελευθερίας. Δεν συνελήφθησαν οι γυναίκες αυτές με την κατηγορία αυτόφωρου αδικήματος, αλλά για απλή εξακρίβωση στοιχείων. Η δεύτερη παραβίαση αφορά τον τρόπο με τον οποίο υποβλήθηκαν σε τεστ διάγνωσης της HIV λοίμωξης. Στο μεταγωγών, ένα κλιμάκιο γιατρών κάνει το τεστ διάγνωσης ενάντια στους κανόνες της δεοντολογίας, της ελεύθερης βούλησης, της εμπιστευτικότητας και της συναίνεσης. Οι γιατροί επίσης, με άρση του απορρήτου και κατά παράβαση του νόμου περί προστασίας προσωπικών δεδομένων, ενημέρωναν τους αστυνομικούς για τα αποτελέσματα της εξέτασης και όχι τις ενδιαφερόμενες. Σύμφωνα με τα στοιχεία της σχετικής δικογραφίας, είναι φανερό ότι οι κατηγορίες*

στηρίχθηκαν στη δήλωση του γιατρού και στη γενική μαρτυρία ενός αστυνομικού για όλες τις κοπέλες. Αποκορύφωμα των παραβιάσεων, συνιστά η προφυλάκιση των γυναικών με απόφαση πλέον της δικαστικής αρχής, που είχε ως αποτέλεσμα την προφυλάκιση των 26 αρχικά, γυναικών» (Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης Διωκόμενων Οροθετικών Γυναικών, 2012). Μολονότι οι κατηγορίες κατέπεσαν στο δικαστήριο και οι γυναίκες αθώθηκαν, το στίγμα, όπως σημείωνε και η Κατερίνα στο γράμμα της, θα τις κατατρώχει: «4 Απριλίου 2014. Είμαι μια από τις 27 τοξικοεξαρτημένες οροθετικές γυναίκες που διαπομπευθήκαμε το 2012, μας υποχρέωσαν σε λήψη αίματος για τεστ HIV/AIDS, και στη συνέχεια μας φυλάκισαν για διάστημα έως ένα χρόνο, με την κατηγορία της πορνείας και της “βαριάς σκοπούμενης σωματικής βλάβης” στους υποτιθέμενους πελάτες μας. Η κατηγορία της πορνείας δεν αποδείχθηκε, και στη δίκη δύο από εμάς στις 4/4/2014 ενάντια στο ελληνικό κράτος για παράνομη φυλάκιση, κερδίσαμε αποζημίωση ύψους ...10 ευρώ την ημέρα. Η βλάβη που μας έγινε θα κυνηγάει αιώνια εμάς και τα παιδιά μας» (Κατερίνα, 2014). Οι εξαγγελίες της εξουσίας για την προστασία της μητρότητας και της αξιοπρέπειας εν γένει, εξαντλούνται στα πρόσωπα που η ίδια η εξουσία αποδίδει αξία, συντηρώντας και υπερτονίζοντας τους κοινωνικούς διαχωρισμούς ανάμεσα στο «ηθικό» και το «ανήθικο», το «υγιές» και το «άρρωστο», βαθαίνοντας το ρήγμα σε μια ήδη κλονιζόμενη συνοχή της κοινωνίας.

Παρατηρείται επομένως, μια γενικότερη μεταχείριση των γυναικών κρατουμένων ως παρίες, ωθώντας τις πολλές φορές στην έκθεση σε κίνδυνο κακοποίησης και στην καταπάτηση θεμελιωδών δικαιωμάτων τους, όπως αυτού στην αξιοπρέπεια. Οι κρατούμενες γυναίκες και μητέρες δεν παύουν όμως, όσο βαρύ κι αν είναι το έγκλημά τους, να είναι ανθρώπινες προσωπικότητες που η επιβολή της ποινής δεν επιτρέπεται να τους στερεί το σεβασμό που αρμόζει στην αξιοπρέπεια του κάθε ατόμου. Η διαβίωσή τους στα σωφρονιστικά καταστήματα και τα αστυνομικά τμήματα δεν γίνεται να είναι ταπεινωτική και να οξύνει τις ήδη δυσμενείς συνέπειες της στέρησης της ελευθερίας.

5.2.β. Η πρόσληψη της πολιτικής που διέπει το καθεστώς κράτησης για τις κρατούμενες μητέρες

Η σχέση με τα παιδιά τους είναι κάτι που απασχολεί και επηρεάζει διαρκώς τις μητέρες κρατούμενες που έχουν μαζί τους στη φυλακή το παιδί τους. Στο από 2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας, σημειώνεται ότι ύστερα από την επίσκεψη της Πρωτοβουλίας στις Γυναικείες Φυλακές Ελεώνα Θήβας διαπιστώθηκαν τα εξής: *«11 μωρομάνες ζουν με τα 11 μωρά τους, ηλικίας μέχρι τριών ετών, σε μία ημιυπόγεια πτέρυγα, η καθεμιά με συγκεκριμένο το ίδιο το μωρό της. Είναι μητέρες που είτε «επέλεξαν» να μην αποχωριστούν τα μωρά τους είτε δεν διέθεταν άλλη εναλλακτική πέρα από την απειλή να σταλούν τα παιδιά τους σε ίδρυμα. Είναι η σκληρή πραγματικότητα που αποδεικνύει το ατελές της νομοθετικής παρέμβασης Παρασκευόπουλου, που ψηφίστηκε τον Δεκέμβριο 2015, κατά την οποία μητέρες παιδιών μέχρι 8 ετών, που εκτίουν ποινή μικρότερη των 10 ετών, μπορούν να εκτίσουν την ποινή τους σε κατ' οίκον περιορισμό. Από τότε, με βάση αυτή τη διάταξη, αποφυλακίστηκε μόνο μία μητέρα. Οι υπόλοιπες, εξακολουθούν να παραμένουν εγκλειστές, σε κατάσταση αφασίας, χωρίς να κάνουν ή να μαθαίνουν τίποτα, να πηγαινοέρχονται με τα αγέλαστα παιδιά τους αγκαλιά, από το διάδρομο των κελιών έως το χλω, όπου υπάρχουν και κάποια παιδικά παιχνίδια»* (23.01.2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων σχετικά με την επίσκεψη στις γυναικείες φυλακές του Ελεώνα Θηβών). Παρά το γεγονός ότι πάγιο αίτημα των κρατούμενων μητέρων είναι η έκτιση της ποινής με κατ' οίκον περιορισμό ή με ηλεκτρονική επιτήρηση, κάτι που μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία ενός ασφαλούς χώρου για τα παιδιά και τις μητέρες, τελικά πάλι προτιμάται από το σύστημα εξουσίας ο εγκλεισμός.

Φαίνεται λοιπόν ότι η βαρύτητα του χρόνου ποινής και η μη εφαρμογή των ευεργετικών διατάξεων επηρεάζουν καθοριστικά τη σχέση μητέρας-παιδιού και την εξέλιξή της. Αντίστοιχα παρουσιάζουν τα πράγματα και οι Κ1 και Κ2: *«Δε μπορώ μακριά του. Δεθήκαμε. Είναι η δύναμή μου εδώ μέσα» «Όταν φύγει θα τρελαθώ, δε θέλω να τον πάρουν. Είναι η παρηγοριά μου»* (Κ1), *«Μου λείπουν ήδη τα άλλα παιδιά μου. Αυτό δε θα το αποχωριστώ, το θέλω μαζί μου»* (Κ2) (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 98, 109).

Ενώ η Κ3 η οποία έχει καταδικαστεί σε ισόβια κάθειρξη, αναγνωρίζοντας την ιδρυματοποίηση και την καταστρατήγηση των δικαιωμάτων που υφίσταται το παιδί της εντός της φυλακής, αναφέρει: *«πρέπει να φύγει.. θέλω να δει τον κόσμο, μακάρι να είχα συγγενείς εδώ και να έμενε έξω μαζί τους ή να τον έπαιρναν βόλτες, δεν θέλω να μεγαλώσει εδώ μέσα».*

Η Κ3 είναι μια από τις 60 μητέρες μικρών παιδιών που αναφέρονται στο δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας, οι οποίες: *«πήραν την άλλη σκληρή απόφαση, να στερηθούν δηλαδή τα παιδιά τους. Είναι εκείνες που διαθέτουν την εναλλακτική να τα αφήσουν σε κάποιο μέλος της οικογένειάς τους. Τα παιδιά τους μεγαλώνουν αποξενωμένα βίαια από τη μάνα τους, με όλες εκείνες τις συνέπειες που έχει περιγράψει το σύνολο της ψυχιατρικής ανά τους αιώνες. Η θλίψη τους για τη στέρηση των παιδιών τους, αλλά κυρίως για τα ίδια τα παιδιά τους που μεγαλώνουν με τη στέρηση της μάνας τους, είναι κυρίαρχη. Προσπαθούν να αντλήσουν βοήθεια από τις κοινωνικές υπηρεσίες της φυλακής, ενώ αρκετές εργάζονται. Παρά το τραγικό βίωμα της στέρησης μητέρων και παιδιών, θεωρούν ότι ο εγκλεισμός μαζί τους θα ήταν χειρότερη επιλογή»* (23.01.2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων σχετικά με την επίσκεψη στις γυναικείες φυλακές του Ελεώνα Θηβών). Επίσης και η Δέσποινα συνειδητοποιώντας τις συνέπειες που θα είχε ο εγκλεισμός για το παιδί της, αναγκάστηκε να το αποχωριστεί: *«Επέλεξα να μην ζήσω με την νεογέννητη κόρη μου μέσα στη φυλακή, απεμπολώντας το δικαίωμα του νόμου να την έχω κοντά μου μέχρι τα τρία της χρόνια. Φοβόμουν τις μνήμες και όσα θα τραυμάτιζαν τη τρυφερή ηλικία της παραμονής στο κελί. Φοβήθηκα τον στιγματισμό της, εξαιτίας αυτής της παραμονής, από τον κοινωνικό περίγυρο»* (Μουργής, 2016). Οι εξαγγελίες του σωφρονιστικού συστήματος περί προστασίας των μωρομάνων εξαντλούνται στην τοποθέτηση των μητέρων με παιδιά στη φυλακή, σε ξεχωριστό παράρτημα, ενώ το ίδιο αυτό σύστημα παρουσιάζεται αδύναμο να εφαρμόσει τις προβλεπόμενες εναλλακτικές μορφές έκτισης της ποινής ώστε να μη φυλακίζονται παιδιά, και παράλληλα να διατηρείται η επαφή και ο δεσμός με τη μητέρα τους.

Η δυσκολία του αποχωρισμού γίνεται αντιληπτή και από το προσωπικό της φυλακής, δηλαδή τις κοινωνικούς λειτουργούς και τις ψυχολόγους. Η Κ4 σημειώνει: *«Ε ναι, αλλά καμιά φορά κάνουμε τα στραβά μάτια και τα κρατάμε ως τα 4. Είναι δύσκολος ο αποχωρισμός και για τους δύο»* (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 82).

Στις φυλακές του Ελεώνα Θήβας οι μητέρες με παιδιά διαβιούν σε δική τους ημιυπόγεια πτέρυγα. Διατίθεται ατομικό κελί για εκείνες και το παιδί τους. Τοποθετώντας τις μητέρες με παιδιά σε ξεχωριστό παράρτημα, δημιουργείται μια ιεράρχηση και ιεροποίηση της μητρότητας για εκείνες που έχουν μαζί τους το παιδί τους. Η Κ1 αναφέρει: *«Έχουμε παραπάνω δικαιώματα. Δικό μας κελί, δεν εργαζόμαστε αλλά η φυλακή είναι φυλακή, ο τοίχος τοίχος και το πρόγραμμα πρόγραμμα και όλο αυτό μόνο στην τρέλα οδηγεί. Θέλει δύναμη για να αντέξεις*

εδώ μέσα. Τα βράδια δε μπορούμε να κοιμηθούμε, δε μπορώ να το συνηθίσω εγώ που είμαι 4 μήνες ούτε άλλες που είναι 4 χρόνια» (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 111).

Μετά τον αποχωρισμό τους όμως από το παιδί τους, τους παίρνονται βίαια πίσω όλες εκείνες οι παραχωρήσεις και οδηγούνται στην αδιαφορία που βιώνουν ήδη οι μητέρες με παιδιά, τα οποία ζουν εκτός φυλακής. Όπως μάλιστα αναφέρει και η Ψ: *«Είναι μεγάλη η στεναχώρια τους όταν φεύγει το παιδί και μεγάλο το σοκ όταν από το προσωπικό τους κελί μεταφέρονται στην κυρίως φυλακή σε θαλάμους μαζί με άλλες 15-20 κρατούμενες» (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 90).*

Το βασικό δικαίωμα των παιδιών που καταπατάται κατά τον εγκλεισμό μαζί με τη μητέρα τους είναι η στέρηση της ελευθερίας τους. Όπως αναφέρει η Κ1: *«Είναι φιλοξενούμενο εδώ, θα έπρεπε να είναι πιο ελεύθερο. Αλλά δε γίνεται» (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 102).* Η Κ3 συντασσόμενη με την άποψη της Κ1 υποστηρίζει ότι: *«Του είπα επίσης, ότι αυτός είναι φιλοξενούμενος εδώ και ότι δε θέλω να νιώθει φυλακισμένος» (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 114).* Στην από 2016 επιστολή των κρατούμενων μητέρων αιτούνται τις *«ευεργετικές τροποποιήσεις όπου να λαμβάνεται υπόψη η έκταση του 1/3 της ποινής, ανεξαρτήτως χρόνου, μικτά, δηλαδή την κλειστή φυλακή και τα ημερομίσθια μαζί. Να δημιουργηθεί δηλαδή μια ενεργή (sic) διάταξη, όπως των κρατουμένων που είναι ασθενείς, διότι και οι μητέρες ανήκουν στις ευπαθείς ομάδες. Δε ζητούμε την ατιμωρησία, ζητούμε την επιείκεια για χάρη αυτών των παιδιών, που τα περισσότερα θα καταλήξουν σε ιδρύματα όταν φύγουν από εδώ, μόλις κλείσουν τα τρία τους χρόνια, γιατί οι μάνες μένουν πίσω και για αυτά δεν υπάρχει μια αγκαλιά να τα παραλάβει έξω. Γι αυτό ζητούμε μια αλλαγή στα όρια της ποινής πάνω από 10 έτη, μια ευεργετική διάταξη που να συμπεριλαμβάνει τις μητέρες στις ευπαθείς ομάδες, και φυσικά την αλλαγή της διάταξης σε νόμο ώστε να εφαρμόζεται άμεσα και χωρίς τη μεσολάβηση συμβολαίου, ώστε όλη αυτή η προσπάθεια να έχει και πραγματικό αποτέλεσμα. Θα δεχθούμε ό,τι όρους και προϋποθέσεις μας επιβάλλετε, είτε κατ' οίκον περιορισμό είτε βραχιολάκι είτε παρόν (sic)» (28.12.2016 επιστολή των κρατούμενων μητέρων των φυλακών Ελεώνα Θηβών προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης).*

Παρά το εξαιρετικά περιοριστικό γεγονός του εγκλεισμού, οι κρατούμενες μητέρες έχουν το δικαίωμα να επιτελούν το μητρικό τους ρόλο, με την παρουσία ή την απουσία των παιδιών τους. Οι νέες συνθήκες επιτάσσουν τον επαναπροσδιορισμό του τρόπου επιτέλεσης αυτού του ρόλου, όχι όμως την αποστέρησή του. Το σωφρονιστικό σύστημα, όμως, παρουσιάζεται αδύναμο να κατοχυρώσει τα δικαιώματα των μητέρων και των παιδιών, μέσω

της εφαρμογής εναλλακτικών μορφών έκτισης της ποινής και καταλήγει είτε στον εγκλεισμό βρεφών και νηπίων είτε στην πλήρη αποστέρησή τους από τις μητέρες τους.

5.2.γ. Η πρόσληψη της πολιτικής σχετικά με την εισαγωγή εντός των καταστημάτων κράτησης, την υγεία, τις συνθήκες διαβίωσης και τη διατροφή

Η πρακτική του ενδοσωματικού ελέγχου, κολπικού συνήθως για τις γυναίκες κρατούμενες και πρωκτικού για τους άνδρες κρατούμενους, χαρακτηρίζεται συχνά αυθαίρετη και εξευτελιστική, ως μορφή βιασμού και ακραίας ταπείνωσης. Όπως επισημαίνει η Πρωτοβουλία για τα Δικαιώματα των κρατουμένων, αυτή η πρακτική εφαρμόζεται στο πλαίσιο ελέγχων για την εισαγωγή ναρκωτικών ουσιών στις φυλακές, μόνο όταν υπάρχουν υπόνοιες ότι κάποιος/-α κρατούμενος/-η φέρει απαγορευμένες ουσίες και η διεξαγωγή της επιτρέπεται μόνο με εντολή εισαγγελέα-επόπτη και η ενδοσωματική ή ακτινολογική έρευνα θα πρέπει να γίνεται αποκλειστικά από γιατρό.

Όμως, εμφανίζονται συχνά περιστατικά και καταγγελίες κρατουμένων που δηλώνουν πως έχουν εξαναγκαστεί σε κολπικό και πρωκτικό έλεγχο από τις σωφρονιστικές υπαλλήλους, χωρίς να διαθέτουν καμία δυνατότητα αντίδρασης στην απογύμνωση και τον ηθικό ευτελισμό που φέρει αυτή η πρακτική. Χαρακτηριστική η μαρτυρία της Κ3: «Όταν σε ξεγυμνώνουν είσαι μόνος σου» «Μας έλεγξαν παντού. Εγώ ήμουν αδιάθετη και έβγαλα το σερβιετάκι μου για να με ελέγξουν και περάσαμε και πρωκτικό έλεγχο. Σε ψάχνουν καλά, φοβούμενοι μη βάλουμε μέσα πράγματα» (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 117). Η πρακτική αυτή συνεχίζει να υφίσταται, ακόμα και μετά την καταγγελία της Κατερίνας Γκουλιώνη προς το Συνήγορο του Πολίτη το 2009, και το θάνατό της κατά τη μεταγωγή, που της είχε επιβληθεί μετά τη μάχη της για την κατάργηση της κολπικής εξέτασης:

«[...] με βάζουν να καθίσω σε γυναικολογική καρέκλα και η δεσμοφύλακας βάζει το δάχτυλό της στο αιδοίο μου μέσα στον κόλπο. Στην συνέχεια υποχρεούμαι να ουρήσω μπροστά στην δεσμοφύλακα για να κάνουν το ναρκωτέστ. Μια φορά, στο χαρτί που ήταν τοποθετημένο στην γυναικολογική καρέκλα όπου μ' έβαλαν να κάτσω είδα μία τρίχα από προηγούμενη ερευνηθείσα. Η αποστείρωση στα εργαλεία τους είναι κάτι που ενίοτε θυμούνται. Σε άλλες βάζουν διαστολείς και σκουριασμένους, πολλές φορές, τους βάζουν το δάχτυλό τους και συγχρόνως πιέζουν προς τον ορθό ή και από επάνω στη βουβωνική χώρα σε σημείο που η κρατούμενη να πονάει. Τα ειρωνικά σχόλια και τα σόκιν «αστειάκια» των δεσμοφυλάκων δεν λείπουν από το «ρεπερτόριό» τους[...]» (Γκουλιώνη, 2009).

Και όλα αυτά συμβαίνουν όταν γίνεται λόγος για μια πρακτική, η οποία θα μπορούσε να αποφευχθεί και να αντικατασταθεί με τον υπέρηχο ή την ακτινογραφία και να μην οδηγήσει στην ισοπέδωση της αυτεξουσιότητάς τους και στο βιασμό των σωμάτων και των ψυχών τους.

Σχετικά με την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη που παρέχεται στις κρατούμενες στη φυλακή Ελεώνα Θήβας, η Πρωτοβουλία επισημαίνει ότι: *«Λίγες ειδικότητες γιατρών καλύπτονται οργανικά, ενώ ο εθελοντισμός καλύπτει πάγια κενά των υπηρεσιών υγείας. Η διεύθυνση μίλησε για έλλειψη κονδυλίων και έδειξε ικανοποίηση με την υποκατάσταση από εθελοντές πολλών ειδικοτήτων. Επίσης, υπηρεσίες τηλεψυχιατρικής παρέχει η ΜΚΟ Κλίμακα. Παρά τις ανάγκες ψυχικής υποστήριξης, και τις αυξημένες ανάγκες των μητέρων και των μωρών, η υποστήριξη παρέχεται κατόπιν αιτήματος και όχι ως πάγια υπηρεσία. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα λόγω της γενικότερης άγνοιας, παθητικότητας και αδράνειας των κρατουμένων να παραμένουν αβοήθητες πολλές εξ αυτών, εις βάρος τόσο των ίδιων όσο και των παιδιών τους»* (23.01.2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων σχετικά με την επίσκεψη στις γυναικείες φυλακές του Ελεώνα Θηβών). Η Κ1 επιβεβαιώνει με τα λεγόμενά της πως ο γιατρός που εξετάζει τις κρατούμενες είναι εθελοντής γιατρός και ότι αν προκύψει κάτι έκτακτο απευθύνονται στις νοσοκόμες ή μεταφέρονται σε κάποιο νοσοκομείο (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 101).

Αντίστοιχες παρουσιάζονται οι συνθήκες διαβίωσης για τις γυναίκες κρατούμενες και στη φυλακή Κορυδαλλού. *«Το κτήριο όπου κρατούνται ως επί το πλείστον οι υπόδικες γυναίκες είναι ίσως αθλιότερο από το κτίριο των ανδρικών φυλακών, με θαλάμους στους οποίους διαβιούν 8-10 γυναίκες και με ένα μόνο χώρο εκδηλώσεων χωρίς ένα παράθυρο... η θέρμανση ανύπαρκτη όπως και οι παροχές της κοινωνικής υπηρεσίας σε είδη υγιεινής και καθαριότητας. Σύμφωνα με τις κρατούμενες υπάρχει πλήρης απαξία για τα ιατρικά ζητήματά τους, ενώ αφθονούν τα ψυχοφάρμακα - όπως συμβαίνει στις περισσότερες φυλακές της χώρας»* (18.01.2018 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων σχετικά με την επίσκεψη στις φυλακές Κορυδαλλού εν μέσω της κινητοποίησης των κρατουμένων για τον νέο ΣωφρΚ).

Η ιατρική και η φαρμακευτική περίθαλψη των κρατουμένων πρέπει να είναι ανάλογη με εκείνη του πληθυσμού εκτός φυλακής. Αναπόφευκτα με τον εγκλεισμό η σωματική υγεία των κρατουμένων βλάπτεται εξαιτίας της έλλειψης επαρκούς κίνησης και άσκησης, της έκθεσης στον ήλιο και στον καθαρό αέρα, της θρεπτικής και κατάλληλης διατροφής και των γενικότερων συνθηκών διαβίωσης. Διαφαίνεται ότι η υγειονομική πολιτική στις φυλακές έχει

ενσωματώσει κυρίως τις παθογένειες της εθνικής υγειονομικής πολιτικής, με το τρανταχτό παράδειγμα της μη δυνατότητας έκδοσης ΑΜΚΑ από αρκετές κρατούμενες εξαιτίας της από το 2019 αυστηροποίησης των κριτηρίων λήψης ΑΜΚΑ². Και παρότι με το ν. 4782/2021 θεσμοθετήθηκε η χορήγηση προσωρινού ΑΜΚΑ (ΠΑΜΚΑ), στην πράξη, και πάλι καθίσταται δυσχερής η απόκτησή του γιατί η αίτηση πρέπει να συνοδεύεται από διαβατήριο και από κάποιο άλλο ταυτοποιητικό έγγραφο, το οποίο να διασταυρώνεται από τα μητρώα φορέων του δημοσίου τομέα. Αυτά έχουν ως συνέπεια η υγεία πολλών κρατουμένων να είναι έκθετη, καθότι αρκετές αντιμετωπίζουν χρόνια προβλήματα υγείας και χρειάζονται συστηματική παρακολούθηση και πρόσβαση σε μια σειρά εξετάσεων και φαρμάκων, τα οποία χωρίς την κτήση ΑΜΚΑ είναι ιδιαίτερα κοστοβόρα και επαφίενται στην οικονομική δυνατότητα της κάθε κρατούμενης.

Στην από 2020 επιστολή διαμαρτυρίας, φαίνεται ότι ακόμα και σε καιρό πανδημίας, που επιτάσσει την αναγκαιότητα λήψης ουσιαστικών μέτρων που διασφαλίζουν την υγεία των κρατουμένων, οι κρατούμενες και τα παιδιά τους βρίσκονται έκθετες στον ιό. Όπως αναφέρεται στην από 10.02.2021 ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας *«Τη Δευτέρα 8 Φεβρουαρίου, ο ΕΟΔΥ επισκέφτηκε τη φυλακή. Έγινε τεστ σε κρατούμενες. Στην μεν Β' πτέρυγα σε όλες τις κρατούμενες, ενώ στις υπόλοιπες πτέρυγες σε ορισμένες κρατούμενες. Βέβαια τα επιλεκτικά τεστ είναι στάχτη στα μάτια των κρατουμένων, γιατί με ποιον τρόπο μπορούν να προστατευτούν οι «τεσταρισμένες» κρατούμενες από τον κορονοϊό, όταν επιστρέφουν στο θάλαμό τους και το 90% των συγκρατουμένων τους είναι χωρίς τεστ;»* (10.02.2021 ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων αναφορικά με τις συνθήκες εγκλεισμού και τις ανάγκες των κρατούμενων μητέρων εν καιρώ πανδημίας).

Η πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας πρέπει να γίνεται χωρίς διάκριση λόγω της νομικής κατάστασης και η σωφρονιστική υπηρεσία πρέπει να διαθέτει δικές της νοσοκομειακές δομές, επαρκώς εξοπλισμένες και στελεχωμένες με προσωπικό, ώστε να προσφέρουν την άμεση και κατάλληλη θεραπεία και μέριμνα στις κρατούμενες. Δεν φαίνεται αυτό να συμβαίνει εν καιρώ πανδημίας. *«Όπως διαβεβαίωναν πολλοί ειδικοί, οι κρατούμενου/ες ανήκουν στις ευπαθείς ομάδες λόγω των συνθηκών ζωής τους: χώροι που συνωστίζονται δεκάδες και εκατοντάδες άνθρωποι, χώροι-ψυγεία χωρίς ή με ελάχιστη θέρμανση, χωρίς τη δυνατότητα να αμυνθούν οι άνθρωποι στην αρρώστια με την κατάλληλη*

² <https://www.taxheaven.gr/circulars/31618/80320-42862-d18-2718-2019>

διατροφή και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη-αγωγή... Ζητούσαμε το αυτονόητο, αποσυμφόρηση, αυτό που, όπως λέγαμε, έπρεπε να είχε γίνει ως μέτρο πρόληψης πριν εισβάλλει ο κορωνοϊός στις φυλακές. Αργότερα, λέγαμε, μπορεί να είναι αργά. Όσον αφορά τα δικαιώματά μας έχουν όλα ανασταλεί. Δεν κάνουμε επισκεπτήρια, δεν λαμβάνουμε πράγματα, δεν λαμβάνουμε δέματα (είδη ρουχισμού, κλπ.), δεν δίνονται άδειες, ενώ παραμένουμε σε 14ημερη καραντίνα όταν γυρνάμε από δικαστήρια ή από μεταγωγές... Ενημερώνουμε πως οι θάλαμοι σε αυτή τη φυλακή είναι για 12 άτομα, αριθμός μεγάλος για να ζει κανείς και ειδικά σε συνθήκες πανδημίας. Όμως στους θαλάμους αυτούς κρατούνται έως και 18 ή 19 άτομα» (1.12.2020 επιστολή διαμαρτυρίας από 301 κρατούμενες στις φυλακές Ελεώνα σχετικά με την ανάγκη αποσυμφόρησης λόγω της πανδημίας Covid-19).

Το ίδιο επιβεβαιώνει και η κρατούμενη Πόλα Ρούπα στην επιστολή της: «Όσο για τα νοσοκομεία και την πρόσβαση σε αυτά είναι πολύ δύσκολη ενώ οι αντιδράσεις γυναικών σε αρνήσεις της υπηρεσίας να μεταφέρουν αυτές ή τα παιδιά τους στα νοσοκομεία «πληρώνονται» με πειθαρχικά τα οποία από ότι έχω διαπιστώσει, πέφτουν βροχή. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Κ.Π που ήταν στις μωρομάνες όπου το μωρό της είχε μολυνθεί από τσίμπημα εντόμου και η υπηρεσία της αρνιόταν να την μεταφέρουν με το παιδί της στο νοσοκομείο. Η Κ.Π αρνήθηκε να μπει το βράδυ στο κελί της απαιτώντας να πάει στο νοσοκομείο με το παιδί της. Την επόμενη ημέρα την μετέφεραν με το παιδί της στο νοσοκομείο. Εξετάστηκε το παιδί, του δόθηκε αγωγή, αλλά μόλις πάτησε το πόδι της στη φυλακή της επιβλήθηκε πειθαρχικό ενός χρόνου στέρησης ημερομισθίων» (Ρούπα, 2020).

Η περιστολή των δικαιωμάτων και η επιβολή πειθαρχικών κυρώσεων δεν μπορεί να αποτελεί την αποτελεσματική διαχείριση της κατάστασης. Επισημαίνεται η ανάγκη βελτίωσης των συνθηκών κράτησης, η αναβάθμιση των υπηρεσιών υγείας, καθώς και η αποσυμφόρηση. «Στο πλαίσιο προστασίας τουλάχιστον των πιο ευάλωτων κρατουμένων, θα έπρεπε να έχει ληφθεί μέριμνα για τα βρέφη και τα νήπια που είναι κρατούμενα στις φυλακές Θήβας μαζί με τις μητέρες τους και όχι ένα δίχρονο παιδί να νοσηλεύεται στο Παιδων χωρίς φυσικά να έχει κοντά τη μητέρα του και με άδηλο μέλλον. Η αδιαφορία ακόμα και γι' αυτά τα παιδιά –ο αριθμός των οποίων δεν ξεπερνά τα 10-12- φανερώνει το μέγεθος της αδιαφορίας και αναληψίας του υπουργείου και της κυβέρνησης για τη ζωή όλων των κρατουμένων, που προσπαθούν όπως μπορούν με τα λιγοστά μέσα που διαθέτουν να προστατευτούν από τον κορονοϊό στις ελληνικές φυλακές» (19.11.2021 ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων σχετικά με τη νόσηση έγκλειστου νηπίου με Covid-19).

Σύμφωνα με την από 2019 έκθεση-αναφορά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, στην 34η παρατήρησή της η οποία αφορά στη φυλακή των Διαβατών Θεσσαλονίκης επισημαίνεται, ότι στη γυναικεία πτέρυγα διαβιούν 13 προφυλακισμένες γυναίκες. Στην πτέρυγα υπάρχουν τρεις κοιτώνες με εμβαδόν 15τ.μ., 15τ.μ. και 29τ.μ., αντίστοιχα, με 4, 4 και 10 πάγκους-κρεβάτια, που φιλοξενούν 5, 6 και 2 κρατούμενους (Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 28 March to 9 April 2019: 24). Λόγω των περιορισμένων συνθηκών η διαβίωση καθίσταται δυσχερής. Βασικά παράπονα των κρατουμένων είναι η μη παροχή δυνατότητας μαγειρέματος και η περιορισμένη πρόσβασή τους σε ζεστό νερό επί καθημερινής βάσης. Σημειώνεται πως σε αυτούς τους κοιτώνες υπάρχει μια μικρή αυλή και μια αίθουσα διδασκαλίας. Ο υπερπληθυσμός που εντοπίζεται στη συγκεκριμένη φυλακή, σημειώνεται και στην από 2019 έκθεση του Γενικού Διευθυντή, όπου τονίζεται η ευαλωτότητα των γυναικών στη φυλακή και η ανάγκη επισταμένης προσοχής και ανάπτυξης ειδικών εγκαταστάσεων και προγραμμάτων που θα βελτιώσουν τη καθημερινή ρουτίνα και λειτουργία της φυλακής (Reducing prison overcrowding in Greece, Report of the Directorate General of Human Rights and Rule of Law, Action against Crime Department, Criminal Law Co-operation Unit, March 2019: 27).

Επίσης, στο Κέντρο Μεταγωγών στη Θεσσαλονίκη, η αντιπροσωπεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας συνομίλησε με μια κρατούμενη γυναίκα, η οποία κρατούνταν μαζί με το έξι μηνών βρέφος της και με μια ακόμη γυναίκα σε προχωρημένη εγκυμοσύνη. Όπως ανέφεραν κρατήθηκαν με άλλες έξι γυναίκες και δεν τους παρασχέθηκαν τρόφιμα ή βασικά είδη υγιεινής, όπως γάλα για βρέφη και πάνες. Εκ μέρους της Επιτροπής τονίζεται η αναγκαιότητα κατάλληλων συνθηκών για τις μητέρες και τις έγκυες κρατούμενες.

Στη 104^η επισήμανση της έκθεσης-αναφοράς της Ευρωπαϊκής Επιτροπής γίνεται αναφορά στη γυναικεία πτέρυγα της φυλακής στη Νεάπολη Χανίων Κρήτης, όπου κατά τη στιγμή της επίσκεψης διέμεναν 2 γυναίκες κρατούμενες, σε επτά κελιά συνολικής χωρητικότητας 34 ατόμων, γεγονός που δημιουργεί ένα πιο ευνοϊκό κλίμα διαβίωσης. Η Επιτροπή παρατήρησε ότι οι πόρτες των κελιών κρατούνταν ανοιχτές κατά τη διάρκεια της μέρας και εν μέρει τη νύχτα, με αποτέλεσμα να καθίσταται άμεσα εφικτός ο προαυλισμός. Τα κελιά ενώ ήταν αρκετά καθαρά, ωστόσο κρίθηκαν ανεπαρκή ως προς το φως και τον εξαερισμό (Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European

Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 28 March to 9 April 2019: 61).

Στη φυλακή Ελεώνα Θήβας σύμφωνα και με τις συνεντεύξεις των κρατούμενων μητέρων, της ΚΛ και της Ψ, το κελί για τις μητέρες που έχουν μαζί τους το παιδί τους, διαθέτει ένα κρεβάτι για τη μητέρα, ένα για το παιδί, μια ντουλάπα, ένα παράθυρο, μια τουαλέτα, ένα νιπτήρα και μια τηλεόραση. Περιγράφεται ως ακολούθως: «ένα δωμάτιο, με την τουαλέτα του, με την τηλεόραση, τη θέρμανσή του» (ΚΛ), «ένα μικρό δωμάτιο. Ένα κρεβάτι για μένα, ένα παιδικό για το παιδί μου, ένας νιπτήρας και μία τουαλέτα» (Κ1), «ένα μικρό δωμάτιο. Ένα κρεβάτι για μένα, ένα παιδικό για το παιδί μου, ένας νιπτήρας και μία τουαλέτα» (Κ3) (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 84, 98, 116).

Σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης και τις παροχές που λαμβάνουν οι κρατούμενες, οι απόψεις μεταξύ του προσωπικού της φυλακής (κοινωνικής λειτουργού και ψυχολόγου) και των κρατουμένων διίστανται. Οι μεν υποστηρίζουν ότι οι κρατούμενες έχουν πρόσβαση σε ζεστό νερό και θέρμανση όλη τη διάρκεια της ημέρας. «Ζεστό νερό υπάρχει όλη τη μέρα, εννοείται» (ΚΛ), «Ναι εννοείται, οι μωρομάνες, έχουν ζεστό νερό όλη την ώρα γιατί έχουν παιδιά» (Ψ) (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 84). Αντίθετα, οι δύο από τις τρεις κρατούμενες επισημαίνουν: «Όχι και αυτό είναι το πρόβλημα. Έχουμε μόνο στις 8 το βράδυ. Α έχει και 6 το πρωί αλλά δε ξυπνάμε τόσο νωρίς» (Κ1), «Δεν έχω ζεστό νερό για το μωρό και το χρειάζομαι συνέχεια. Είναι νεογέννητο» (Κ2) (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 99, 109). Ενώ η Κ3 παρότι συνηγορεί με τις άλλες δύο κρατούμενες, φέρει και την εμπειρία του εγκλεισμού της σε άλλη πτέρυγα πριν ενταχθεί σε αυτή των μωρομάνων, στην οποία οι συνθήκες παρουσιάζονται πολύ χειρότερες. «Δεν έχει όλη τη μέρα ζεστό νερό. Μόνο το βράδυ και νωρίς το πρωί. Πριν με φέρουν στο Παράρτημα, πριν καταλάβουμε ότι είμαι έγκυος, ήμουν στους θαλάμους. Ήταν και καλοκαίρι όταν είχα πρωτοέρθει και δεν υπήρχε ζεστό νερό ούτε για δείγμα. Τώρα είναι καλύτερα. Έχουμε και τα παιδιά δε μπορούν να μας αφήσουν έτσι» «Έχουμε τη θέρμανση την κανονική και έχουμε και ένα τέτοιο καλοριφέρ μέσα. Από το τίποτα καλά είναι και αυτό. Έχει κρύο αυτές τις μέρες» (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 116).

Στο από 2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας, επισημαίνεται ότι κατόπιν της επίσκεψης τους διαπιστώθηκε ότι: «Το ψύχος και η υγρασία περονιάζουν στη διάρκεια του χειμώνα το λόφο και τα υποβαθμισμένα κτίρια. Το καλοριφέρ λειτουργεί 2 ώρες το βράδυ, με αποτέλεσμα οι κρατούμενες να ζουν σε συνθήκες ψυγείου. Ο διευθυντής διευκρίνισε ότι όταν κάνει πολύ κρύο, το καλοριφέρ ανάβει για άλλες δύο ώρες και στις 12:30 το μεσημέρι. Μόνο

στην πτέρυγα των μωρών υπήρχε σχετική ζέστη, αφού επιτρέπεται ηλεκτρικό καλοριφέρ ανά κελί. Η γενίκευση όμως επιμέρους θερμαντικών λύσεων (ακόμη και με έξοδα των κρατουμένων όπως συμβαίνει σε κάποιες φυλακές) δεν υποστηρίζεται από την υφιστάμενη ηλεκτρολογική εγκατάσταση – αλλά και να υποστηριζόταν τελικά θα κατέληγε στον πυρήνα του ίδιου προβλήματος, της έλλειψης επαρκούς κονδυλίου για θέρμανση. Αναφορικά με τις ώρες παροχής ζεστού νερού για μπάνιο, σύμφωνα με την αφοπλιστική απάντηση κάποιων κρατουμένων, επαρκεί εφόσον εξακολουθεί ο αριθμός των κρατουμένων που προβαίνει σε συχνή χρήση να είναι περιορισμένος!» (23.01.2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων σχετικά με την επίσκεψη στις γυναικείες φυλακές του Ελεώνα Θηβών).

Σημαντικό παράγοντα στο να καθίστανται υποφερτές οι συνθήκες διαβίωσης φαίνεται να διαδραματίζουν τα χρήματα που διαθέτει η κάθε κρατούμενη. Η Κ3 αναφέρει: «Κοίταξε να δεις, η φυλακή αν θες να λες ότι ζεις αξιοπρεπώς εδώ μέσα πρέπει να έχεις λεφτά. Αγοράζεις τη λεκάνη σου, τα πιάτα σου, τα ποτήρια σου (πλαστικά βέβαια), τα απορρυπαντικά σου, το αποσμητικό σου, τα τρόφιμά σου. Χρειάζεσαι λεφτά και αυτή τη δυνατότητα δεν την έχουμε όλες. Αυτό είναι το βασικό μου πρόβλημα εδώ μέσα» (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 116). Στο εσωτερικό της φυλακής φαίνεται να υπάρχει μια διαστρωμάτωση των κρατουμένων που δεν αφορά μόνο στον καταλογισμό των ποινών αλλά και στην εκτέλεσή τους, και η οποία συνυφάνεται με την οικονομική τους δυνατότητα που είχε διαμορφωθεί εκτός, ενδεχομένως με εγκληματικές ή όχι δραστηριότητες, και αυτή η οικονομική τους δυνατότητα, στο εσωτερικό της φυλακής τους επιτρέπει πιο ευεργετικές «διεξόδους» έκτισης της ποινής (Wacquant, 2001).

Στην προφορική μαρτυρία της Δέσποινας αυτό επιβεβαιώνεται: «Στον Κορυδαλλό αν δεν έχεις λεφτά δεν μπορείς να φας, ποντίκια και σκουπίδια, το φαγητό είναι άθλιο και από γεύση, μαγειρεμένο σε καζάνια μες τη βρωμιά» (Φαφαλιού, 2021: 59). Και η Κ1 σημειώνει πως ακόμα και για πράγματα που αφορούν στο παιχνίδι με το παιδί της πρέπει να πληρώσει για να αποκτήσει παιχνίδια ασφαλή και λειτουργικά: «Δε μας δίνουν παιχνίδια. Παρακαλάω κάθε μέρα την κοινωνική λειτουργό μου λέει δεν έχω και έχει το ξέρω. Ή μας φέρνουν παιχνίδια σπασμένα λες και τα παιδιά μας δε το βλέπουν ότι είναι χαλασμένα. Άλλα είναι σκουριασμένα. Φοβάμαι μη χτυπήσει ο μικρός. Μία μέρα μου έδωσαν ένα ποδήλατο, μέσα στη σκουριά και τα σίδερα. Όταν παίζει με αυτά πρέπει να είμαι συνέχεια δίπλα του να βλέπω. Ούτε στο μπάνιο

δεν πάω για να τον προσέχω. Η ψυχολόγος μία άλλη φορά μου είπε να παραγγείλω παιχνίδια από το μπακάλη. Δεν έχω λεφτά όμως» (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 100).

Οι αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων και των παιδιών τους δεν αποτελούν πολυτέλεια, αλλά στοιχειώδη σεβασμό στην ύπαρξή τους, και δεν πρέπει να προσθέτουν επιπλέον άλγος στην ήδη επιβαρυσμένη κατάσταση των κρατουμένων. Τα καταλύματα των κρατουμένων πρέπει να πληρούν τις συνθήκες υγείας και υγιεινής, ύπνου, θέρμανσης και εξαερισμού. Διότι μέσα σε αυτά τα καταλύματα οι κρατούμενες και τα παιδιά τους ζουν, εργάζονται και συναθροίζονται, όποτε οι στοιχειώδεις απαιτήσεις δεν πρέπει να παραβιάζονται.

5.2.δ. Η πρόσληψη της πολιτικής που αφορά στη διαχείριση του χρόνου εντός της φυλακής

Η άσκηση δραστηριοτήτων εντός της φυλακής, συμβάλλουν στην άμβλυση των δεινών του εγκλεισμού και στη δραπέτευση από το ασφυκτικό περιβάλλον της φυλακής. Με τις δεξιότητες που αποκτά ο/η κρατούμενος/-η έχει τις πιθανότητες και τις δυνατότητες να βελτιώσει τη ζωή του/της εντός των τειχών, αξιοποιώντας δημιουργικά το νεκρό χρόνο. Η ρουτίνα της διαβίωσης στη φυλακή αποτελεί βασικό πρόβλημα για τις κρατούμενες. Οι ίδιες στις συνεντεύξεις τους στη διπλωματική εργασία της Μήτρακα Παπαγεωργίου (2017) δηλώνουν: *«θα θέλαμε πιο πολλά πράγματα... ένα διαφορετικό πρόγραμμα να περνάει η μέρα..δε περνάει με τίποτα ξέρεις που θα πας, ποιον θα δεις. Δεν έχεις τι να πεις»* (Κ1). *«Είναι όλα μία ρουτίνα. Κάθε μέρα το ίδιο πράγμα χωρίς αλλαγή, χωρίς κάποια έκπληξη»* (Κ2) (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 103, 108).

Οι εκπαιδευτικές, αθλητικές και πολιτιστικές δραστηριότητες συμβάλλουν στην καλύτερη ρύθμιση του μη δομημένου αυτού χρόνου, γιατί αποτελούν παράθυρο επαφής με τον έξω κόσμο. Οι κρατούμενες μωρομάνες, όμως, εξαιτίας του γεγονότος ότι η φροντίδα του παιδιού εξαιτίας της ηλικίας του και των αναγκών του καταναλώνει μεγάλο μέρος του χρόνου τους στην καθημερινότητά τους, λειτουργεί αρκετές φορές αποτρεπτικά από τη συμμετοχή τους σε κάποιο πρόγραμμα.

Αποτρεπτικά από τη συμμετοχή τους σε δραστηριότητες λειτουργεί και η βαρύτητα της ποινής. Συνήθως κρατούμενες με μικρό χρόνο ποινής αρκούνται στην ανατροφή του παιδιού τους και στην προσμονή της αποφυλάκισής τους. Χαρακτηριστικά η Κ1 αναφέρει ότι η καθημερινή της δραστηριότητα είναι η ενασχόληση με το παιδί της και το παιχνίδι μαζί του: *«Μου αρέσει που είμαι συνέχεια με το παιδί. Δε το αλλάζω αυτό. Αλλά θα ήθελα δύο ώρες τη μέρα να μπορώ να κάνω κάτι για τον εαυτό μου εδώ μέσα που είμαι. Να έρχεται κάποιος να παίζουνε για να πηγαίνω εγώ να μαθαίνω κάτι»* (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 102).

Η Κ3, η οποία όμως είναι καταδικασμένη σε ισόβια κάθειρξη, και φαινομενικά δείχνει συμβιβασμένη με τον εγκλεισμό της, παρακολουθεί καθημερινά το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας: *«Δε το βάζω κάτω. Θέλω να εκμεταλλευτώ το χρόνο που είμαι εδώ μέσα. Δε θέλω να ζω μέσα στη ρουτίνα, θέλω να κάνω δραστηριότητες να είμαι ενεργή. Χαίρομαι πάρα πολύ που το παιδί μου ξεκίνησε παιδικό σταθμό αλλά ακόμη και πριν ξεκινήσει τον έπαιρνα μαζί μου και καθόταν ήσυχος στα μαθήματα»* (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 114). Ενώ μαρτυρά ότι ο τρόπος διαχείρισης του εγκλεισμού από μέρους της είναι να κάνει πράγματα: *«Τίποτα να*

σου πω μόνο ότι για να αντέξεις και να μη τρελαθείς εδώ μέσα πρέπει να κάνεις πράγματα. Αν τα παρατήσεις το έχασες το παιχνίδι. Είναι άδικη η φυλακή, σε κλείνουν μέσα σε ένα κουτί. Αλλά εγώ βρήκα τρόπους να την αντέχω και αυτοί είναι το παιδί μου και το σχολείο. Ελπίζω να βγω και εγώ μαζί με το παιδί για να φύγουμε μαζί αλλά δε το νομίζω» (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 119).

Η διατήρηση της ψυχολογικής και σωματικής τους ισορροπίας εξαρτάται από τη συμμετοχή τους σε ψυχαγωγικές δραστηριότητες και σε επαρκείς ευκαιρίες άσκησης, γι' αυτό πρέπει να τους προσφέρονται κατάλληλες εγκαταστάσεις με τον απαραίτητο εξοπλισμό. Προς επίρρωση των ανωτέρω λειτουργεί η μαρτυρία της πρώην κρατούμενης Θ.: «Είναι «σπουδαίο» όταν δεν έχεις τίποτα και κανένα να βρεις κάτι για να κρατηθείς, θέλει πολύ κόπο και δύναμη. Εγώ λοιπόν στο απόλυτο κενό που όλα γύρω μου είχαν χαθεί, ανακάλυψα μια διέξοδο στη φυλακή, που ήταν το εργαστήριο ζωγραφικής» (Φαφαλιού, 2021: 210).

Τέλος, η αγροτική φυλακή η οποία προσφέρει ένα διαφορετικό περιβάλλον από αυτό της κλειστής φυλακής, λόγω του καθεστώτος ημι-ελευθερίας, μπορεί να βοηθήσει τις κρατούμενες να διαχειριστούν δημιουργικά το νεκρό χρόνο της φυλακής. Η Σίσσυ σημειώνει ότι: «Μέσα απ' αυτή μπορείς να νιώσεις μια ευχαρίστηση που μέσα στη φυλακή είναι πολύ μηδενική η πιθανότητα αυτή, δηλαδή να βγει κάποιος κάποιο πρωί και να 'ναι χαρούμενος. [...] Η αγροτική φυλακή, νομίζω, ότι ανοίγει το δρόμο για την ελευθερία πολλών γυναικών» (Πλιάκος, 2017). Διαφαίνεται όμως, ότι χρήση αυτής της διάταξης κάνουν ελάχιστες γυναίκες, είτε εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν πληρούν τις αυστηρές προϋποθέσεις³ του χρόνου έκτισης που ορίζει ο νόμος (αρ. 3 του ν. 4760/2020) για τη μεταγωγή τους στις αγροτικές φυλακές, είτε εξαιτίας του ότι δεν υπάρχει ένας κεντρικός σχεδιασμός ενίσχυσης των αγροτικών φυλακών και της διαχείρισής τους. Στο πλαίσιο της κοινοβουλευτικής συζήτησης σχετικά με την εικόνα των αγροτικών φυλακών το δεύτερο εξάμηνο του 2021 προκύπτει ότι στο αγροτικό τμήμα του καταστήματος κράτησης γυναικών Ελεώνα Θηβών απασχολούνται μόλις έξι κρατούμενες, ενώ εκκρεμούσε μία μόνο αίτηση μεταγωγής.

³ Για ποινή φυλάκισης μέχρι 5 έτη πρέπει να έχει εκτιθεί πραγματικά το ένα δέκατο της ποινής. Για ποινή κάθειρξης ή φυλάκισης έως 10 έτη πρέπει να έχει εκτιθεί πραγματικά το ένα πέμπτο της ποινής. Για ποινή κάθειρξης άνω των 10 ετών πρέπει να έχουν εκτιθεί πραγματικά τα τρία δέκατα της ποινής. Για ποινή ισόβιας κάθειρξης πρέπει να έχουν εκτιθεί πραγματικά τουλάχιστον δέκα έτη. Ενώ επίσης πρέπει υποχρεωτικά πρώτα να έχει χορηγηθεί στον/στην κρατούμενο/-η τουλάχιστον μία τακτική άδεια, της οποίας οι όροι πρέπει να έχουν τηρηθεί από τον/την κρατούμενο/-η. Και τέλος σημειώνεται ότι απαγορεύεται πλέον η μεταγωγή ή η παραμονή σε αγροτικές φυλακές σε όσους/-ες έχουν καταδικαστεί για εγκλήματα τρομοκρατίας καθώς και σε όσους/-ες έχουν χάσει τη δυνατότητα λήψης τακτικών αδειών.

5.2.ε. Η πρόσληψη της πολιτικής σχετικά με την επικοινωνία με τον έξω κόσμο

Προκειμένου να παραμείνει ζωντανός και υγιής ο δεσμός με την οικογένειά τους εκτός της φυλακής, οι κρατούμενες πρέπει να έχουν τη δυνατότητα επικοινωνίας, ώστε να διατηρήσουν την ελάχιστη σύνδεση με τον έξω κόσμο, που θα συμβάλει και στη διαδικασία της επανένταξής τους.

Στο από 2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας επισημαίνεται ότι: *«Αυτή η επαφή με την οικογένεια συμπυκνώνεται στα τηλεφωνήματα (είδος πανάκριβο – αν υπολογίσει κανείς μόνο το κόστος των τηλεκαρτών) και θεωρητικά ακόμη πληρέστερα στα επισκεπτήρια. Στην πράξη όμως τα επισκεπτήρια, με τους όρους που πραγματοποιούνται, μάλλον υποσκάπτουν περαιτέρω τις ήδη τραυματισμένες οικογενειακές σχέσεις. Ομολογουμένως, αυτό μόνο μπορεί να κάνει το επισκεπτήριο της μισής ώρας πίσω από το τζάμι και δια μέσου τηλεφωνικής συσκευής. Μια οικογένεια καλείται να πληρώσει για να ταξιδέψει επί κάποιες ώρες έως τη Θήβα για να δει το συγγενικό της πρόσωπο επί μισή ώρα. Οι απαράδεκτες συνθήκες επισκεπτηρίου, κοινές σε όλες τις φυλακές, δύσκολο να βελτιωθούν σύμφωνα με την διεύθυνση, λόγω έλλειψης χώρου και προσωπικού»* (23.01.2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων σχετικά με την επίσκεψη στις γυναικείες φυλακές του Ελεώνα Θηβών).

Η Κ1 επιβεβαιώνει το υπέρογκο κόστος που πρέπει να επιβαρυνθούν οι συγγενείς της προκειμένου να την επισκεφτούν: *«Είναι πάρα πολλά τα έξοδα. Είμαστε μακριά. Προτιμά να στείλει 100 ευρώ σε μένα και 100 στον άντρα μου στη Λάρισα να ζήσουμε πιο αξιοπρεπώς εδώ μέσα»* (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 98). Και στη συνέχεια, σημειώνει ότι το ελεύθερο επισκεπτήριο τους επιτρέπεται για μισή ώρα, ενώ το επισκεπτήριο που διεξάγεται με τα τηλέφωνα και τη μεσολάβηση του τζαμιού μπορεί να διαρκέσει έως και δύο ώρες.

Απ' ό,τι φαίνεται όμως τα επισκεπτήρια αντί να θρέφουν τις σχέσεις, με τους όρους που πραγματοποιούνται τις τραυματίζουν περαιτέρω. Η Νατάσσα σημειώνει: *«Ήθελα πολύ να αγκαλιάσω το παιδί μου, να το δω, να το πιάσω, να το μυρίσω, αλλά δεν ήξερα τι να του πω. Δεν υπάρχει κανένα λογικό επιχείρημα να πεις σε ένα παιδί για το ότι δεν είσαι δίπλα του. Γι' αυτό και ήμουν κάθετη στην άρνησή μου να με επισκεφτεί. Έπρεπε να εξοικειωθώ με το πού βρίσκομαι, να γίνω έτοιμη για να μπορώ να το αντιμετωπίσω. Πήγα στο πρόγραμμα του ΚΕΘΕΑ, έκανα συναντήσεις με παιδοψυχολόγο που ερχόταν στις φυλακές και ύστερα από αρκετό καιρό έκανα την αίτηση για το ελεύθερο επισκεπτήριο»* (Νίνη, 2016). Επίσης η Κ1 αναφέρει χαρακτηριστικά: *«ε τι να κάνεις, τι να πεις, τον πόνο σου όταν σε κοιτάζει ο άλλος; Δε*

γίνεται. Γι αυτό σου λέω ίσως είναι καλύτερα που δεν έρχονται. Ας μου στέλνει καλύτερα χρήματα, μήπως γίνει πιο αξιοπρεπής η ζωή μου εδώ» (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 105). Η γεωγραφική θέση της φυλακής αποτελεί σημαντικό παράγοντα στη μη αποξένωση και απομόνωση των κρατουμένων από το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον. Την ήδη μειονεκτική θέση στην οποία βρίσκονται οι κρατούμενες, τους την υπενθυμίζει η αναμονή που βιώνουν πριν από κάποια επίσκεψη.

Σε άλλο σημείο στο από 2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας αναφέρεται ότι: «το διαφημισμένο παιδικό επισκεπτήριο είναι ένα εσωτερικό δωμάτιο με ζωγραφιές στους τοίχους και πολύχρωμα έπιπλα, όχι πάνω από 10 τετρ. μέτρα, που μπορεί να φιλοξενεί μία οικογένεια με μικρά παιδιά επί μισή ώρα ή και περισσότερο από μισή ώρα σε περίπτωση που δεν υπάρχουν άλλα μέλη άλλης οικογένειας να περιμένουν» (23.01.2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων σχετικά με την επίσκεψη στις γυναικείες φυλακές του Ελεώνα Θηβών). Ο χώρος των επισκεπτηρίων όπως τον περιγράφει η Νατάσσα διαμορφώνεται ως εξής: «Το μέρος όπου τα φέρνουν είναι ένα μικρό μπεζ δωμάτιο, με μωσαϊκό στο πάτωμα, κάγκελα στα παράθυρα και ένα μεγάλο βαρύ ξύλινο τραπέζι στη μέση. Δεν έχει μέσα τίποτα άλλο. Υπάρχουν καρέκλες και στις δυο πλευρές του γιατί τα μεγαλύτερα παιδιά, αν και κάνουν ανοιχτά επισκεπτήρια, δεν έρχονται σε επαφή με τις μαμάδες τους» (Νίνη, 2016). Ο ακατάλληλος χώρος των επισκεπτηρίων φαίνεται και στη μαρτυρία της Δέσποινας, η οποία σημειώνει ότι οι εκπαιδευτικές άδειες που θα λάμβανε στην περίπτωση επιτυχίας της στις Πανελλήνιες εξετάσεις, κατά τις οποίες θα μπορούσε να συναντά την κόρη της εκτός του ασφυκτικού πλαισίου της φυλακής, λειτούργησαν ως κινητήρια δύναμη για εκείνη: «Το διάβασμα για τις Πανελλήνιες γίνονταν με δυσκολίες, εξαιτίας έλλειψης χρόνου αλλά η ελπίδα της επιτυχίας συνδυασμένη με την εκπαιδευτική άδεια ήταν μοναδικό συναίσθημα. Πώς να στο περιγράψω για να καταλάβεις ότι η εκπαιδευτική άδεια είναι η ποθητή συνάντηση με τη κόρη μου, χωρίς να τραυματίζεται ψυχικά, από τους παγωμένους τοίχους του εγκλεισμού μου;» (Μουργής, 2016). Τα παιδιά που επισκέπτονται τις μητέρες τους στη φυλακή, διανύουν μια διαδρομή κατά την οποία αντικρίζουν «το φρούριο, το διπλό συρματόπλεγμα, τη σιδερένια πόρτα, τους φρουρούς, τα όπλα, τα κλομπ, ακούν το σφύριγμα της πόρτας, το ουρλιαχτό της την ώρα που ανοιγοκλείνει» (Λάμπρου, 2019: 90).

Επίσης, στο θέμα των επισκέψεων παραμένει προβληματικός ο περιορισμός του κύκλου των προσώπων που μπορούν να επισκεφτούν και να επικοινωνήσουν με κάποια έγκλειστη. Συχνά μια επίσκεψη μπορεί να επιφέρει πρακτικά και συναισθηματικά κωλύματα.

Η εμπειρία του χρόνου τους στη φυλακή σημαδεύεται από την παρακολούθηση των ζώων των ελεύθερων άλλων που τις επισκέπτονται, αφού η συμμετοχή τους στις ζωές τους είναι μόνο πληροφορία εκ της επαφής.

Πέρα από τα προβλήματα που παρουσιάζονται στα επισκεπτήρια στη φυλακή, αντίστοιχα κωλύματα εμφανίζονται και στην τηλεφωνική επικοινωνία των κρατουμένων με τα παιδιά τους και τις οικογένειές τους. Η Κ2 επισημαίνει τη δυσκολία της να βρει τηλεκάρτα για να μιλήσει με τα παιδιά της και τα ατελέσφορα αιτήματα που κάνει προς το προσωπικό της φυλακής για βοήθεια: *«Έκανα και αίτημα στην κοινωνική λειτουργό επειδή δεν έχω λεφτά να πάρω ένα τηλέφωνο τα παιδιά μου. Έχω να τους μιλήσω δέκα μέρες και δε με άφησε. Δε μου έδωσε τηλεκάρτα»* (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 108). Αντίστοιχη και η μαρτυρία της Δέσποινας: *«Έχει τύχει βράδυ, ξυπνώντας από όνειρο να φαντάζομαι ή να διαισθάνομαι ότι κάτι κακό είχε συμβεί στην κόρη μου. Ήθελα τόσο πολύ να μιλήσω και με τους δύο στο τηλέφωνο αλλά δεν μπορούσα»* (Μουργής, 2016).

Οι τηλεφωνικές συνομιλίες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διατήρηση της σχέσης με τα παιδιά τους. Μέσα από το τηλέφωνο μπορούν να εκτελέσουν τα γονικά τους καθήκοντα και να μετριάσουν το κενό της απουσίας τους. Η Νατάσσα αναφέρει πώς μέσω του τηλεφώνου προσπαθούσε να δημιουργήσει ένα δίαυλο επικοινωνίας με το παιδί της, που θα καθιστούσε την απουσία της λιγότερο επώδυνη: *«Υπήρχαν πολύ δύσκολες στιγμές, που δεν ήταν καλά ψυχολογικά και δεν μπορούσε να το μοιραστεί αυτό με τους παππούδες του, γιατί οι παππούδες είναι καλοί αλλά δεν είναι μαμά και μπαμπάς. Κάποιες μέρες έκλαιγε στο τηλέφωνο και έλεγε το αυτονόητο για ένα παιδί τριών ετών, ότι θέλει τη μαμά του. Εκείνες τις στιγμές κρατούσα το ακουστικό στο καρτοτηλέφωνο της πτέρυγας και ήθελα να χτυπήσω το κεφάλι μου στον τοίχο. Προσπαθούσα να μένω ήρεμη για να τον παρηγορώ και να μικραίνω το πρόβλημα στο μυαλό του. Άλλες φορές καταλάβαινα πως κάτι είχε επειδή η φωνή του έτρεμε. Μέσα από το βουητό και τη φασαρία που ακουγόταν πίσω μου, γιατί γίνεται πανικός στην ουρά για τα τηλέφωνα, προσπαθούσα να συγκεντρώσω όλες μου τις αισθήσεις και να χτίζω γέφυρες για να μπορεί να μου μιλάει»* (Νίνη, 2016). Η τηλεφωνική επικοινωνία αντανακλά την προσπάθεια των κρατουμένων να υπερκεράσουν το εμπόδιο της απόστασης και των περιοριστικών συνθηκών που επιφέρει η φυλάκιση.

Η απουσία θεσμικής πρόβλεψης να καλυφθούν τα έξοδα της τηλεφωνικής επικοινωνίας των κρατουμένων από δημόσιους πόρους λειτουργεί εις βάρος των κρατουμένων και του ψυχισμού τους. Η μη διευκόλυνση της τηλεφωνικής ή της δια ζώσης

επικοινωνίας των παιδιών με τις κρατούμενες μητέρες τους αποτελεί παραβίαση του αρ. 9 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Συνήγορος του Πολίτη, 2012), διότι οδηγεί στο να υποσκάπτονται οι οικογενειακές σχέσεις και δεσμοί, και οι κρατούμενες να χάνουν ένα ακόμα έρεισμα.

5.2.στ. Η πρόσληψη της πολιτικής σχετικά με την εκπαίδευση, την εργασία εντός της φυλακής, και τη μετα-σωφρονιστική μέριμνα

Η εκπαίδευση και η εργασία εντός της φυλακής φαίνεται να συντείνουν θετικά στη διαχείριση του χρόνου της φυλάκισης και κατ' επέκτασης του εγκλεισμού. Συνεισφέρουν θετικά στην κοινωνική ενσωμάτωση των κρατουμένων και στην εύρεση και διατήρηση εργασίας εκτός των τειχών πλέον, κατά τη διαδικασία της επανένταξης. Βασική συνιστώσα για τη μείωση του δείκτη υποτροπής, φαίνεται να σχετίζεται με τις εκπαιδευτικές παρεμβάσεις γιατί αυτές συμβάλλουν στη συναισθηματική ωριμότητα, τη συνειδητοποίηση και τον αυτοέλεγχο. Έχει υποστηριχθεί ότι μέσω της εκπαίδευσης, οι έγκλειστες αποκτούν το αίσθημα του συνανήκειν και αναζητούν εκ νέου τη θέση τους στην κοινωνία (Vorhaus, 2014).

Σύμφωνα με το από 2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας, στις φυλακές Ελεώνα Θήβας, «*λειτουργεί Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ), όπου φοιτούν 40 μαθήτριες. Περίπου 20 γυναίκες συμμετέχουν στα προγράμματα αρτοποιιών και μπαρίστα και ακόμη λιγότερες στην ομάδα ραψίματος σεντονιών. Υπάρχουν όμως άλλες 300 γυναίκες - σκιές, που η φυλακή μετά το πέρας της τιμωρίας τους, θα τις αδειάσει στην κοινωνία ακριβώς στο σημείο που μπήκαν, από άποψη εφοδίων ζωής, με επιπλέον το στίγμα της φυλακής και το τραύμα απ' αυτή*» (23.01.2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων σχετικά με την επίσκεψη στις γυναικείες φυλακές του Ελεώνα Θηβών). Η συμβολή της εκπαίδευσης στην μη υποτροπή φαίνεται και στα λόγια του πρώην διευθυντή του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας στις γυναικείες φυλακές του Ελαιώνα Θηβών και σημερινού συντονιστή του Δικτύου Αποφυλακισμένων και Φυλακισμένων Γυναικών: «*Το πιο συγκλονιστικό στατιστικό της δεκαετίας (2008-2018): από τους 100 φυλακισμένους οι 70 επιστρέφουν στις φυλακές με νέα παράβαση. Στοιχείο ευρωπαϊκό. Ενώ από αυτούς που εκπαιδεύτηκαν, με ολοκληρωμένο κύκλο σπουδών, επιστρέφει μόνο το 3%. Γι' αυτό φωνάζουμε: βάλτε σε όλες τις φυλακές σχολεία. Και οικονομικά συμφέρει για τη συμφύορηση. Αυτός που εκπαιδεύεται καταλαβαίνει το λάθος του και δεν το ξανακάνει. Δεν ξαναγίνεται δούλος ή όργανο εγκληματικής εταιρείας. Καταλαβαίνει πως έμπλεξε, πώς γίνεται να μην ξαναμπλέξει. Δεν είναι εύκολο, υπάρχει κατεστημένο, υπάρχει μια αδράνεια, θέλει τόλμη*» (Φαφαλιού, 2021: 179).

Στην Κ3 η συμμετοχή της στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας της δίνει κίνητρο για να σπουδάσει και να ονειρευτεί το μέλλον της εκτός φυλακής (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 114). Επίσης, η Ψ αναφέρεται και σε μια κρατούμενη φοιτήτρια στο ΤΕΙ Κοινωνικής Εργασίας στην Αθήνα, η οποία όμως εξαιτίας του υπέρογκου κόστους μετακίνησης αδυνατεί να

παραβρεθεί σε εξετάσεις: «Είναι στο ΤΕΙ Κοινωνικής Εργασίας αυτή. Δε πάει να δώσει εξετάσεις γιατί δε μπορεί να το αντέξει οικονομικά. Είμαστε μακριά από την Αθήνα για να πηγαينوέρχεται κάθε μέρα να δίνει. Κάνω εγώ τη συνεννόηση με τους καθηγητές, παίρνω τα θέματα, δίνει εδώ μέσα και τα στέλνω πίσω συστημένα. Η κοπελίτσα έρχεται όποτε είμαι εδώ και παίρνει το λάπτοπ για να διαβάξει. Και σήμερα έχει έρθει από το πρωί» (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 90). Η άσκηση του δικαιώματος τους στην εκπαίδευση και την εργασία πρέπει να καθίσταται απρόσκοπτη. Η προσφορά ποικίλων προγραμμάτων εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης και επιμόρφωσης οδηγούν στη βελτίωση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών των εγκλειστων, στη διασφάλιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και στην ενίσχυση του αισθήματος αυτοεκτίμησης των κρατούμενων γυναικών.

Στο από 2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας, επισημαίνεται ότι: «ένας μικρός αριθμός εργάζεται σε εργασίες υποστηρικτικές της λειτουργίας της φυλακής, προκειμένου να επωφεληθούν από τον συνυπολογισμό τους στη μείωση του χρόνου εγκλεισμού. Διαπιστώθηκε ότι υπάρχουν περιθώρια επεξεργασίας του συστήματος αντιστοίχισης της επιμέτρησης του χρόνου σε συνάρτηση με το βαθμό δυσκολίας της εργασίας, ώστε να αποκτήσουν κίνητρο περισσότερες κρατούμενες και να ενεργοποιούνται τουλάχιστον σε αυτό το επίπεδο» (23.01.2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων σχετικά με την επίσκεψη στις γυναικείες φυλακές του Ελεώνα Θηβών). Αντίστοιχα, η Α δίνει ιδιαίτερη αξία στην εργασία εντός της φυλακής: «Βοηθούσε πολύ η δουλειά, γιατί, χωρίς τα μεροκάματα, δεν θα ήταν ποτέ δυνατό να βγεις έξω σύντομα» (Μήλα, 2016).

Όμως για τις κρατούμενες μωρομάνες, οι οποίες πρέπει να είναι εικοσιτέσσερις ώρες το εικοσιτετράωρο με τα παιδιά τους χωρίς να έχουν το χρόνο να κάνουν τίποτα για την εαυτή τους, η εργασία καθίσταται αδύνατη. Η ψυχολόγος σημειώνει ότι: «Δεν υπάρχει εναλλαγή ρόλων. Έχουν μονάχα το ρόλο της μητέρας, της φυλακισμένης μητέρας που δε μπορεί να δει το παιδί της να μεγαλώνει έξω από το κατάστημα. Δε συμμετέχουν στα εργαστήρια και δεν εργάζονται» (Μήτρακα-Παπαγεωργίου, 2017: 91).

Τονίζεται επομένως η ανάγκη θεσμικής και κοινωνικής αρωγής και υποστήριξης των κρατουμένων και της στελέχωσης του προσωπικού της φυλακής με τις κατάλληλες ειδικότητες, όπως αυτή του παιδαγωγού και του βρεφονηπιόκομου, ώστε να συνεισφέρουν στην απασχόληση των παιδιών, προκειμένου οι κρατούμενες μητέρες να διαχειριστούν το βίωμα του εγκλεισμού και να δραστηριοποιηθούν εντός της φυλακής για να αποκτήσουν εκείνα τα εχέγγυα, τα οποία θα τις ενισχύσουν κατά την επανένταξή τους. Η εκπαίδευσή τους πρέπει να

κατέχει ισοδύναμη θέση με την εργασία στο καθεστώς της φυλακής, και να εντάσσεται στο σύστημα μορφωτικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης της χώρας, ώστε οι κρατούμενες να έχουν τη δυνατότητα να συνεχίσουν την εκπαίδευση και την επαγγελματική τους κατάρτιση και κατά την αποφυλάκισή τους. Οι γυναίκες εντός της φυλακής δεν είναι μόνο μητέρες, αλλά και εργαζόμενες ή άνεργες, φοιτήτριες ή εκπαιδευόμενες, και τελικά πολιτικά υποκείμενα. Εντός της φυλακής οι περισσότερες ταυτότητές τους ατονούν και δίνεται βαρύτητα σε αυτή της μητέρας. Εκτός όμως φυλακής, καλούνται να επιτελέσουν όλους τους ρόλους τους και να ανταπεξέλθουν στις κοινωνικές συνθήκες, στις οποίες σύμμαχό τους μπορεί να αποτελέσει η εκπαιδευτική και επαγγελματική τους κατάρτιση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΣΥΖΗΤΗΣΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα ευρήματα της συγκριτικής μελέτης της πολιτικής που παράγεται από τους θεσμούς, καθώς και των συνεπειών αυτής της πολιτικής στη διάρκεια του εγκλεισμού, καταδεικνύουν ότι οι συνθήκες διαβίωσης των κρατούμενων γυναικών και μητέρων είναι από πολλές απόψεις προβληματικές.

Οι θεσμοί της ποινικής δικαιοσύνης και ο επιστημονικός λόγος που την διέπει θεμελιώνονται με γνώμονα τη σεξιστική προσέγγιση της εγκληματικότητας και της διαχείρισής της. Η αναπαράσταση της φυλακής αποτελεί ανδρική υπόθεση, με αποτέλεσμα οι γυναίκες κρατούμενες να βιώνουν διακριτική μεταχείριση σε βάρος τους. Σταθερά, οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν ένα μικρό μέρος του συνόλου κρατουμένων στα καταστήματα κράτησης, και παράλληλα μια ιδιαίτερα ευάλωτη κατηγορία. Η φυλακή ως θεσμοθετημένος από την εξουσία τόπος στέρησης της προσωπικής ελευθερίας των ατόμων που ήρθαν σε ρήξη με κάποια κοινωνική σύμβαση, επιδρά με ιδιαίτερη οξύτητα στις κρατούμενες γυναίκες. Ο εγκλεισμός των γυναικών συνεπάγεται ένα διπλό στιγματισμό, αυτόν της φυλάκισης και αυτόν της συμπεριφοράς που δεν συνάδει με το φύλο τους, όπως ορίζεται από τα στενά όρια του πατριαρχικού συστήματος.

Το σωφρονιστικό σύστημα αποτελεί τον αντικατοπτρισμό και το απότοκο του κοινωνικοπολιτικού status quo, της δυναμικής και της κατεύθυνσής του. Οι γυναίκες παρουσιάζονται, από την εξουσία, να υποβάλλονται οι ίδιες σε συγκεκριμένες θέσεις βάσει των «φυσικών τους επιθυμιών» που αφορούν στη μητρότητα και την καταναγκαστική θηλυκότητα (Μαρινούδη, 2017). Όταν επομένως παρανομούν, δεν αμφισβητούν μόνο τους νόμους και την τάξη, αλλά και τους κοινωνικούς ρόλους που τους αποδίδονται και τις κυρίαρχες αξίες του πατριαρχικού συστήματος. Οι κρατούμενες μητέρες με τη συμπεριφορά που τις οδήγησε στη φυλακή διαρρηγνύουν την εικόνα που έχει η κοινωνία για τις «καλές μητέρες» και υφίστανται την περιφρόνηση του συστήματος. Ο εγκλεισμός ως μηχανισμός κοινωνικού αποκλεισμού και πειθάρχησης έχει ως συνέπεια την απομάκρυνση των κρατουμένων από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον για μεγάλα χρονικά διαστήματα και τον στιγματισμό τους εξαιτίας της παραβίασης των κοινωνικών κωδίκων και των στερεοτυπικών χαρακτηριστικών που αποδίδονται στις γυναίκες με την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά τους.

Ο σχεδιασμός επομένως, και η εφαρμογή αποτελεσματικών παρεμβάσεων στις κρατούμενες γυναίκες και μητέρες απαιτεί την τοποθέτηση του εγκλεισμού στο πλαίσιο των

ιδιαίτερων αναγκών τους και των κοινωνικών δομών. Το έγκλημα και η αντεγκληματική πολιτική αντίστοιχα, πρέπει να τοποθετηθούν σε ένα πλαίσιο σχέσεων φύλου, κοινωνικής εξουσίας και οικονομικής διαστρωμάτωσης. «Το φύλο αποκαλύπτει την αξιολόγηση κατωτερότητας που η πατριαρχία αποδίδει στα σώματα των γυναικών» (Παρέδες, 2020: 37). Αποτελεί επομένως μια σχεσιακή κατηγορία που αποκαλύπτει την καταπιεστική, εκμεταλλευτική και άδικη θέση που αποδίδεται στις γυναίκες από την πατριαρχία. Θα πρέπει λοιπόν, να αναδεικνύεται η λειτουργία του φύλου ως αναλυτική κατηγορία των πολλαπλών κοινωνικών εμπειριών και βιωμάτων, η οποία διαπλέκεται κομβικά με τις υπόλοιπες μορφές καταπίεσης, τη φυλή, την τάξη, κλπ.

Ο τρόπος με τον οποίο βιώνει κάθε γυναίκα τον εγκλεισμό της συναρτάται άμεσα με τη ζωή που είχε έξω από τη φυλακή, πριν τη φυλάκισή της. Ο Wacquant επισημαίνει ότι «η κατάσταση στις φυλακές υποδεικνύει το βαθμό της επίσημης ανομίας που [η κοινωνία] ανέχεται στην πολιτική διαχείριση της ανισότητας και της περιθωριακότητας» (Wacquant, 2001). Οι μητέρες κρατούμενες επιφορτισμένες με τις μητρικές και οικογενειακές τους υποχρεώσεις, και τις πολλαπλές ευθύνες φροντίδας των τέκνων τους, εγκλωβίζονται στις στερεοτυπικές κοινωνικές επιταγές και στο μύθο της ιδανικής μητέρας, με αποτέλεσμα όταν φυλακίζονται να βιώνουν την αποτυχία να ανταπεξέλθουν στις πολιτισμικά καθορισμένες υποχρεώσεις τους. «Οι πολιτισμικά φορτισμένες σημασίες και αυτές που άπτονται των προσωπικών συναισθημάτων συνθέτουν τη συμβολική μήτρα που προσδιορίζει την ατομική εμπειρία» (Δραγώνα, 1999: 152). Η θέση στο σωφρονιστικό σύστημα που κατέχουν οι κρατούμενες μητέρες που έχουν τα παιδιά τους μαζί τους στη φυλακή (μωρομάνες) αποκλίνει της θέσης των κρατούμενων γυναικών που δεν είναι μητέρες ή που είναι μητέρες, αλλά τα παιδιά τους βρίσκονται εκτός φυλακής. Δημιουργείται έτσι, μια ιεράρχηση στο όνομα της προστασίας των μωρομάνων και των τέκνων τους, ανάγοντας τη μητρότητα ως ποιοτικό χαρακτηριστικό θεσμοθέτησης μια σειράς παραχωρήσεων, οι οποίες όμως αίρονται, όταν τα παιδιά τους περνούν την ηλικία των τριών χρόνων και αναγκάζονται να τα αποχωριστούν.

Οι εξαγγελίες του σωφρονιστικού συστήματος περί προστασίας των μωρομάνων εξαντλούνται στην τοποθέτηση των μητέρων με παιδιά στη φυλακή, σε ξεχωριστό παράρτημα. Το σωφρονιστικό σύστημα παρουσιάζεται αδύναμο να κατοχυρώσει τα δικαιώματα των μητέρων και των παιδιών, μέσω της εφαρμογής εναλλακτικών μορφών έκτισης της ποινής. Παρά το γεγονός ότι πάγιο αίτημα των κρατούμενων μητέρων είναι η έκτιση της ποινής με κατ' οίκον περιορισμό ή με ηλεκτρονική επιτήρηση, κάτι που μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία

ενός ασφαλούς χώρου για τα παιδιά και τις μητέρες, τελικά πάλι προτιμάται από το σύστημα εξουσίας ο εγκλεισμός. Ο όρος για το «βέλτιστο συμφέρον του παιδιού», που απορρέει από τις διεθνείς συμβάσεις για τα δικαιώματα του παιδιού, είναι ένας ευρύς και αόριστος όρος, ο οποίος κρίνεται και ερμηνεύεται κάθε φορά με διαφορετικά κοινωνικά κριτήρια, δίνοντας ένα πρόσχημα στα δικαστήρια και τα δικαστικά συμβούλια να απορρίψουν το αίτημα για την κατ' οίκον έκτιση της ποινής. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι η ηλεκτρονική επιτήρηση, ή αλλιώς βραχιολάκι, κοστίζει περίπου 15 ευρώ την ημέρα και το κόστος το επωμίζεται ο/η κάθε κρατούμενος/-η για τον/την εαυτό/-ή του/της, καθιστώντας το μια πολυτέλεια για λίγους που πληρούν τα οικονομικά κριτήρια. Αποτελεί αίτημα των κρατούμενων μητέρων και των κοινωνικών φορέων, όμως παράλληλα διατυπώνεται και η άποψη ότι στιγματίζει και δεν περιορίζει τη φυλάκιση (Παπαδάκης, 2017). Γι' αυτό η υφ' όρων απόλυση και η αναστολή εκτέλεσης της ποινής των κρατούμενων μητέρων ή η τοποθέτησή τους σε ανοιχτές δομές εντός του ιστού της πόλης που βρίσκονται οι οικογένειές τους, παρουσιάζονται ως οι πιο θετικές εναλλακτικές μορφές έκτισης της ποινής που αποβλέπουν παράλληλα στην κατάργηση της φυλάκισης των μητέρων και των παιδιών τους. Πρόκειται για κεκτημένες διατάξεις, οι οποίες πρέπει να εφαρμόζονται όταν τηρούνται οι τυπικές τους προϋποθέσεις και να μην γίνονται αντικείμενο αυθαίρετης άρνησης της εφαρμογής τους και επιλεκτικής χρήσης.

Με το Φ.Ε.Κ. 708/Β'/07.03.2017 που περιέχει την υπ' αριθμ. 18395/02.03.2017 απόφαση του Υπ. Δικαιοσύνης περί μερικής μετατροπής του καταστήματος κράτησης γυναικών Ελεώνα Θήβας σε αγροτικό τμήμα κράτησης γυναικών, έχει θεσμοθετηθεί το καθεστώς ημι-ελευθερίας, ένας εναλλακτικός τρόπος έκτισης της ποινής, ο οποίος δεν αποκόπτει την κρατούμενη από την κοινωνία. Διαφαίνεται όμως, ότι χρήση αυτής της διάταξης κάνουν ελάχιστες γυναίκες, είτε εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν πληρούν τις αυστηρές προϋποθέσεις που ορίζει ο νόμος για τη μεταγωγή τους στις αγροτικές φυλακές, είτε εξαιτίας του ότι δεν υπάρχει ένας κεντρικός σχεδιασμός ενίσχυσης των αγροτικών φυλακών και της διαχείρισής τους.

Σχετικά με την εισαγωγή των κρατούμενων γυναικών στη φυλακή και τις συνθήκες διαβίωσης εντός των καταστημάτων κράτησης, παρατηρούμε ότι ακόμα διατηρείται ο κολπικός έλεγχος-βιασμός, συνήθως από ανειδίκευτο προσωπικό, μια εξευτελιστική και ταπεινωτική διαδικασία, η οποία ακολουθείται από καθεστώς απομόνωσης και χορήγησης καθαρτικών. Σε περίπτωση δε, μη συμμόρφωσης των κρατούμενων με την ερευνητική αυτή διαδικασία και την άρνηση ελέγχου, οι κρατούμενες υφίστανται εκδικητικές κυρώσεις. Και ενώ

το ζήτημα του κολπικού ελέγχου έχει οδηγήσει σε μια σειρά συζητήσεων στο δημόσιο λόγο, ιδιαίτερα μετά την καταγγελία της Κατερίνας Γκουλιώνη προς το Συνήγορο του Πολίτη το 2009, η πρακτική αυτή συνεχίζει να υφίσταται, γεγονός που δείχνει ότι η τιμωρία εκτείνεται πέρα από την ποινή αυτή καθαυτή.

Ιδιαίτερη προσοχή στο πλαίσιο διαμόρφωσης του σωφρονιστικού συστήματος που αφορά στις κρατούμενες γυναίκες και μητέρες χρειάζονται οι συνθήκες διαβίωσης, η διαχείριση του χρόνου εντός της φυλακής και η επικοινωνία με τον έξω κόσμο. Οι συνθήκες κράτησης ακολουθούν το γενικότερο πλαίσιο του σωφρονιστικού συστήματος. Η ελλιπής ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, σε συνδυασμό με την ισχνή παρουσία των γιατρών, καθιστά δυσχερή την κάλυψη των αναγκών των κρατουμένων. Επίσης, η σύνθεση του πληθυσμού που διακρίνεται από ηλικιακή και πολιτισμική ανομοιογένεια δε λαμβάνεται υπόψη στην προετοιμασία διατροφής ώστε να συνάδει με την κουλτούρα και την ηλικία των κρατουμένων. Στα καταλύματα των κρατουμένων, μέσα στα οποία οι κρατούμενες και τα παιδιά τους ζουν, εργάζονται και συναθροίζονται, οι στοιχειώδεις απαιτήσεις δείχνουν να παραβιάζονται. Μέσα σε ένα ολοπαγές ίδρυμα, όπως είναι η φυλακή, «όλες οι εκδηλώσεις της ζωής διεξάγονται στον ίδιο χώρο, κάτω από την ίδια αυθεντία και σε άμεση συναναστροφή με μια σωρεία άλλων» (Goffman, 1994: 25). Επομένως, κεντρικό χαρακτηριστικό για τις φυλακισμένες αποτελεί η κατάρρευση των φραγμών που διαχωρίζουν τις σφαίρες ζωής του ύπνου, του παιχνιδιού και της εργασίας σε διαφορετικούς χώρους, με διαφορετικούς συμμετέχοντες και κάτω από διαφορετικές αυθεντίες αντίστοιχα (Goffman, 1994). Τώρα οι τρεις αυτές σφαίρες συμβαίνουν στον ίδιο χώρο, με τα ίδια άτομα, κάτω από μια κοινή επίβλεψη και έλεγχο, οδηγώντας στην απουσία αυτεξουσιότητας των φυλακισμένων και στην πειθάρχηση σε ένα προκαθορισμένο μοτίβο.

Στο εσωτερικό της φυλακής φαίνεται να υπάρχει μια διαστρωμάτωση των κρατουμένων που δεν αφορά μόνο στον καταλογισμό των ποινών αλλά και στην εκτέλεσή τους. Αυτή εκφράζεται με διάφορες μορφές εξουσίας που διαμορφώνονται στο εσωτερικό της φυλακής από τις ίδιες τις κρατούμενες, σύμφωνα με την οικονομική τους δυνατότητα που είχε διαμορφωθεί εκτός, ενδεχομένως με εγκληματικές ή όχι δραστηριότητες, και αυτή η οικονομική τους δυνατότητα, στο εσωτερικό της φυλακής τους επιτρέπει πιο ευεργετικές «διεξόδους» έκτισης της ποινής (Wacquant, 2001).

Η ζωή μέσα στη φυλακή χαρακτηρίζεται από παθητικότητα και αδιαφορία, η οποία αποδίδεται στο μέσο όρο χρόνου κράτησης και τον ιδρυματισμό που επιφέρει ο εγκλεισμός.

Πολλές φορές οι φυλακισμένες, όπως διαπιστώνει ο Goffman για τους τροφίμους των ολοπαγών ιδρυμάτων, παρουσιάζονται «άμαθοι στις ενασχολήσεις αναψυχής με αποτέλεσμα να υποφέρουν στο έπακρο από ανία» (Goffman, 1994: 29). Η συμμετοχή των κρατουμένων σε ψυχαγωγικές δραστηριότητες και σε επαρκείς ευκαιρίες άσκησης δε σχετίζεται μόνο με τις κατάλληλες εγκαταστάσεις, αλλά και με τη διατήρηση ενός προγράμματος που δίνει τη δυνατότητα μιας σειράς επιλογών αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου τους. Κρίνεται επιτακτική η ανάγκη θεσμικής και κοινωνικής αρωγής και υποστήριξης των κρατουμένων και της στελέχωσης του προσωπικού της φυλακής με τις κατάλληλες ειδικότητες, όπως αυτή του παιδαγωγού και του βρεφονηπιοκόμου, ώστε να συνεισφέρουν στην απασχόληση των παιδιών, προκειμένου οι κρατούμενες μητέρες που έχουν μαζί τους τα τέκνα τους, να διαχειριστούν το βίωμα του εγκλεισμού και να δραστηριοποιηθούν εντός της φυλακής.

Λόγω του μικρού αριθμού καταδικασθεισών γυναικών υπάρχουν λίγα καταστήματα κράτησης γυναικών, τα οποία συνήθως είναι μακριά από τα σπίτια και τις οικογένειές τους, με αποτέλεσμα να εμποδίζεται η διατήρηση και η ανάπτυξη των οικογενειακών σχέσεων και δεσμών. Επίσης στην περίπτωση των μεταναστριών κρατούμενων γυναικών, η κράτηση μακριά από την ιδιαίτερη πατρίδα τους, η έλλειψη δυνατότητας περισσότερων επισκέψεων εξαιτίας του υπέρογκου κόστους, και η μη χορήγηση τακτικών αδειών εξόδου, λειτουργεί περαιτέρω εις βάρος τους. Ακόμη, εξαιτίας της χωροθέτησης των φυλακών σε αγροτικές περιοχές, μη εύκολα προσβάσιμες, το κόστος της επίσκεψης έχει πολλαπλασιαστεί. Οι οικείοι των κρατουμένων επωμίζονται τις δαπάνες μετακίνησης και διαμονής, που πολλές φορές συνεπάγονται και απώλεια ημερομισθίων. Εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης των καταστημάτων καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερής η δια ζώσης συνεργασία και επικοινωνία με τον/την δικηγόρο τους και κατ' επέκταση η πρόσβασή τους στο υλικό της δικογραφίας και στη δημιουργία της υπερασπιστικής γραμμής τους.

Αν και από τη μια πλευρά οι επισκέψεις συντελούν στην αναθέρμανση του δεσμού μητέρας-παιδιού εκτός της φυλακής, παρατηρείται ότι πολλές φορές αυτές οι επισκέψεις προκαλούν μεγαλύτερη ντροπή, ενοχή και ανησυχία στις κρατούμενες, διαταράσσοντας τη συναισθηματική τους ισορροπία. Η ζωή των κρατουμένων και των οικογενειών τους αναδιοργανώνεται με γνώμονα το πρόγραμμα των επισκεπτηρίων και των τηλεφωνικών συνομιλιών. Τα ωράρια λειτουργίας των επισκεπτηρίων είναι ανελαστικά και οι χώροι διεξαγωγής των επισκεπτηρίων είναι συχνά ανεπαρκώς συντηρημένοι. Τα παιδιά που επισκέπτονται τις μητέρες τους στη φυλακή έχουν ανάγκη από κατάλληλα διαμορφωμένα και

διακοσμημένα περιβάλλοντα ώστε να μην καθιστά την εμπειρία τους τραυματική, αλλά να νιώθουν οικεία και να μπορούν να απολαύσουν το χρόνο με τη μητέρα τους μέσα από δραστηριότητες και την επαφή.

Η επανένταξη ως στόχος του σωφρονισμού και ως ατομικό δικαίωμα των κρατούμενων οδηγεί στο ότι το σωφρονιστικό σύστημα πρέπει να διευκολύνει τις κρατούμενες προς αυτή την κατεύθυνση. Η άσκηση του δικαιώματος τους στην εκπαίδευση και την εργασία πρέπει να καθίσταται απρόσκοπτη. Η προσφορά ποικίλων προγραμμάτων εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης και επιμόρφωσης οδηγούν στη βελτίωση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών των εγκλειστων, στη διασφάλιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και στην ενίσχυση του αισθήματος αυτοεκτίμησης των κρατούμενων γυναικών. Ο αποσπασματικός χαρακτήρας όμως των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και των προγραμμάτων κατάρτισης, και η μη ανταπόκριση των περιεχομένων τους στις πραγματικές ανάγκες και ενδιαφέροντα των κρατούμενων, οδηγεί στην από πλευράς τους απροθυμία παρακολούθησης. Επίσης, η ανυπαρξία θεσμικής και κοινωνικής αρωγής και υποστήριξης των κρατούμενων και της στελέχωσης του προσωπικού της φυλακής με τις κατάλληλες ειδικότητες, ώστε να απασχολούν τα παιδιά, τις ώρες που οι κρατούμενες μητέρες δραστηριοποιούνται εκπαιδευτικά και επαγγελματικά, καθιστά τη συμμετοχή τους στα προγράμματα δυσχερή.

Τέλος, πρέπει να εξασφαλίζεται ότι η εργασία εντός της φυλακής εναρμονίζεται με τα ασφαλιστικά και εργασιακά δικαιώματα των κρατούμενων, ώστε να μην αποτελούν εκμεταλλεύσιμο εργατικό δυναμικό. Η ένταξη των εργαζόμενων κρατούμενων στο εθνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, ο καθορισμός ανώτατου ορίου ωρών εργασίας, η ισόνομη αμοιβή των εργαζόμενων και η πρόβλεψη αποζημίωσης είναι μερικές από τις παραμέτρους που πρέπει να λαμβάνουν χώρα στο καθεστώς εργασίας εντός της φυλακής, διότι καθίστανται στοιχειώδεις προϋποθέσεις για την προστασία των εργαζόμενων κρατούμενων. Η εργασία εντός των καταστημάτων κράτησης δεν θα πρέπει να οδηγεί σε κάποιο είδος δουλείας εκ μέρους της φυλακής, μιας και ολόκληρος ο χρόνος των φυλακισμένων βρίσκεται στη διάθεση του προσωπικού, διότι η αίσθηση κατοχής των εαυτών τους από την εξουσία της φυλακής, που βιώνουν οι κρατούμενες, μπορεί να τις αποξενώσει από την εργατική τους ικανότητα (Goffman, 1994).

Συμπερασματικά, το ζήτημα των γυναικείων φυλακών και τα ιδιαίτερα νοήματα που συνεπάγεται ο εγκλεισμός των γυναικών και των μητέρων, οδηγούν στην ανάγκη αναστοχασμού του υφιστάμενου σωφρονιστικού συστήματος, αλλά και των ίδιων των

κοινωνικών δομών που καθιστούν τις γυναίκες υποτελείς εντός και εκτός της φυλακής. Η αναπλαισίωση επομένως του εγκλεισμού των γυναικών οδηγεί στην ανάγκη δημιουργίας συνθηκών κοινωνικής ορατότητας, στηρίζοντας τους αγώνες των κρατουμένων για αξιοπρεπή διαβίωση. Στην πράξη, αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να γίνεται συμπόρευση του νομοθετικού πλαισίου με την άμεση και χωρίς διακρίσεις εφαρμογή του από πλευράς της εξουσίας, για την ουσιαστική προώθηση των προβλεπόμενων στο νομοθετικό πλαίσιο. Επίσης, οι ίδιες οι κρατούμενες πρέπει να έχουν πρόσβαση και γνώση των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων τους και των τρόπων διεκδίκησής τους.

Όπως διαπιστώθηκε και από τη διεθνή και εγχώρια πολιτική που αφορά στις κρατούμενες μητέρες, η οποία μελετήθηκε εκτενώς στο κεφάλαιο της ανάλυσης, υπάρχουν τα νομοθετικά εκείνα ερείσματα για την εφαρμογή αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης και μεθόδων εγκλεισμού που συνάδουν με μια ευνομούμενη πολιτεία και μια επανορθωτική δικαιοσύνη. Ωστόσο, ακόμα προτιμώνται από την εξουσία πεπαλαιωμένες και δύσκαμπτες μέθοδοι εγκλεισμού, που οδηγούν στο «μεγάλο εγκλεισμό», έτσι όπως τον χαρακτηρίζει και ο Foucault (2019). Όπως και ο ίδιος επισημαίνει η εφαρμογή πολιτικής υπέρ των κρατουμένων «θα αποτελούσε πράξη βοήθειας στον αγώνα των κρατουμένων και άρα τελικά θα στρεφόταν εναντίον του συστήματος που τους βάζει φυλακή» (Foucault, 2019: 28). Μια πολιτική που δε θα στόχευε μόνο στην εξασφάλιση της εφαρμογής αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης εντός των καταστημάτων κράτησης, αλλά παράλληλα θα προσανατολιζόταν στην αντιμετώπιση των βαθύτερων κοινωνικών αιτιών που οδηγούν τα άτομα στην παραβατικότητα (Ντέιβις, 2018). Η μεταρρύθμιση του σωφρονιστικού συστήματος συνεπάγεται τη μεταρρύθμιση του ποινικού συστήματος και της ποινικής νομοθεσίας εν γένει. Ο Stenson υποστηρίζει ότι «οι στρατηγικές πολιτικής αντιπροσωπεύουν τάσεις που δημιουργούνται στο πλαίσιο των καθημερινών χειρισμών του περίπλοκου πεδίου των θεσμών της αστυνόμευσης, της πρόληψης του εγκλήματος και της ποινικής δικαιοσύνης» (Stenson, 2007: 290). Το σωφρονιστικό σύστημα ανήκει σε ένα ευρύτερο εποικοδόμημα σχέσεων εξουσίας το οποίο διεισδύει βαθιά στη ζωή των ατόμων και στις μεταξύ τους σχέσεις (Foucault, 2019). Άρα και ο αναχρονισμός ή μη των φυλακών συνδέεται άρρηκτα και με την αναχρονιστική ή μη λειτουργία του εκάστοτε συστήματος εξουσίας.

Η αποτελεσματικότητα, επομένως, μιας νομικά προηγμένης κοινωνίας για την καλύτερη δυνατή αντιμετώπιση όλων των κρατουμένων, αποτελεί θεμελιακό όρο πολιτισμού και για να επιτευχθεί αυτό δεν αρκεί μια καταγγελτική κριτική, αλλά ένας συνασπισμός

δυνάμεων και επιστημόνων διαφόρων κλάδων που να προτείνει εφαρμόσιμες πρακτικές λύσεις. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει και ο Foucault: «Η κριτική δεν έχει τη μορφή προκείμενης ενός συλλογισμού που θα κατέληγε: ορίστε λοιπόν, αυτό είναι που πρέπει να γίνει. Πρέπει να είναι εργαλείο για αυτούς που μάχονται, αυτούς που αντιστέκονται και δεν θέλουν πλέον αυτό που υπάρχει. Η χρήση της πρέπει να γίνεται σε διαδικασίες σύγκρουσης και αναμέτρησης, σε δοκιμές άρνησης. Είναι μια πρόκληση σε σχέση με αυτό που υπάρχει» (Foucault, 2019). Και αυτό γιατί «οι συγκυρίες μπορούν πάντα να γεννούν στρατηγικές» (Foucault, 2019: 86), μιας και οι άνθρωποι δεν είναι αποκλεισμένοι μέσα σε μια ιστορία. Η ιστορία διατρέχεται από στρατηγικές σχέσεις και κοινωνίες που τις διαπερνούν εξελικτικές διαδικασίες, και άρα η αλλαγή και ο μετασχηματισμός μπορεί να είναι εφικτοί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Agamben, G. (2018). *Homo Sacer-Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*. Μετάφραση: Τσιαμούρας, Π. Αθήνα: Έρμα.

Αθανασίου, Α. (2006). «Εισαγωγή – Φύλο, εξουσία και υποκειμενικότητα μετά το δεύτερο κύμα». Στο συλλογικό τόμο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* (σελ. 13-138). Επιμέλεια: Αθανασίου, Α. Αθήνα: Νήσος.

Αθανασίου, Α. (2007). *Ζωή στο όριο-Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*. Αθήνα: Εκκρεμές.

Αθανασίου, Α. (2011). «Επιτελέσεις της τρωτότητας και του κοινωνικού τραύματος». Στο *Βιοκοινωνικότητες-Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας* (σελ.13-88). Αθήνα: Νήσος.

Αθανασίου, Α. (2012). «Υπολείμματα της «ιδιότητας του πολίτη»: Φύλο, σεξουαλικότητα, έθνος και άλλες εξαιρέσεις με σημασία». Στο συλλογικό τόμο *Ιδιότητα του Πολίτη: Πολιτικός Λόγος, Ιστορία και Κανόνες σε Συγκριτικές Προοπτικές* (σελ. 242-259). Επιμέλεια: Κουζέλης, Γ. & Χριστόπουλος, Δ. Αθήνα: Πατάκη.

Αθανασίου, Α. (2021). Οικογενειακό Δίκαιο: “Ανάγκη συμπερίληψης της ΛΟΑΤΚΙ+ γονεϊκότητας”. Στο *antivirus - avmag.gr*, ανακτήθηκε στις 28.10.2021 από <https://avmag.gr/135954/oikogeneiako-dikaio-quot-anagki-symperilipsis-tis-loatki-goneikotitas-quot/>

Αποσπύρη, Ε. (2009). «Εγκληματολογική προσέγγιση του φύλου». Στο *Έμφυλη Εγκληματικότητα – Ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση του φύλου* (σελ.33-81). Επιμέλεια: Κουράκης, Ν. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Αρχιμανδρίτου, Μ. (2012). *Η φυλάκιση ως τρόπος κράτησης και ως μορφή έκτισης της ποινής*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

Βαρίκα, Ε. (2005). *Με διαφορετικό πρόσωπο: Φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*. Αθήνα: Κατάρτι.

Badiou, Al. (2008). *Η πολιτική και η λογική του συμβάντος*. Μετάφραση: Βεργέτης, Δ. & Μπέτζελος, Τ. Αθήνα: Πατάκη.

Braidotti, R. (2006). «Ενσώματα ταυτότητα, έμφυλη διαφορά». Στο συλλογικό τόμο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* (σελ. 189-211). Επιμέλεια: Αθανασίου, Α. Αθήνα: Νήσος.

Bryman, A. (2017). *Μέθοδοι κοινωνικής έρευνας*. Μετάφραση: Σακελλαρίου, Π. Επιμέλεια: Αϊδίνης, Α. Αθήνα: Gutenberg.

Butler, J. (2006). «Παραστατικές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου». Στο συλλογικό τόμο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* (σελ. 381-407). Επιμέλεια: Αθανασίου, Α. Αθήνα: Νήσος.

Butler, J. (2009). *Αναταραχή φύλου-Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*. Μετάφραση: Καράμπελας, Γ. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Butler, J. (2017). *Σημειώσεις για μια επιτελεστική θεωρία της συνάθροισης*. Μετάφραση: Λαλιώτης, Μ. Αθήνα: Angelus novus.

Γεωργιάδη, Κ. (2013). «Η μητρότητα στην εποχή της «υπογεννητικότητας»: αντιλήψεις και εμπειρίες Αθηναίων γυναικών μεσαίας τάξης στον 21^ο αιώνα». Στο *Η μητρότητα στο προσκήνιο-Σύγχρονες έρευνες στην ελληνική εθνογραφία* (σελ. 259-282). Επιμέλεια: Καντσά, Β. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Cixous, H. (2006). «Το φύλο ή το κεφάλι». Στο συλλογικό τόμο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* (σελ. 225-234). Επιμέλεια: Αθανασίου, Α. Αθήνα: Νήσος.

Γκόλντμαν, Ε. (2013). *Ενάντια στον εξουσιαστικό πολιτισμό*. Μετάφραση: Αλεξίου, Ν. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.

Cobbina, J. (2009). *From prison to home: Women's pathways in and out of crime*.

Dalley, L. (2002). «Policy implications relating to Inmate mothers and their children: Will the past be prologue?». Στο *The prison journal* (σελ. 234-268). Vol. 82 No. 2.

Davis, A. (2008). *Δημοκρατία χωρίς δεσμά - Αμερικάνικη Αυτοκρατορία, φυλακές και η ανεκπλήρωτη κατάργηση της δουλείας - Συζητήσεις με τον Eduardo Mendieta*. Μετάφραση: Ράπτης, Κ. Αθήνα: Άγρα.

Δέμελη, Π. (2013). «Η μητρότητα ως μορφή και ως λύτρωση-Μητέρες κρατούμενες». Στο *Η μητρότητα στο προσκήνιο-Σύγχρονες έρευνες στην ελληνική εθνογραφία* (σελ. 315-326). Επιμέλεια: Καντσά, Β. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

DeGooyer, St. & Hunt, Al. & Maxwell, L. & Moyn S. (2018). «*Το δικαίωμα να έχουμε δικαιώματα*». Μετάφραση: Πούλιος, Β. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Douglas, M. (2006). *Καθαρότητα και κίνδυνος – Μια ανάλυση της μιαιρότητας και του ταμπού*. Μετάφραση: Χατζούλη, Α. Αθήνα: Πολύτροπον.

Δραγώνα, Θ. (1999). «Εγκυμοσύνη: Σωματικές, ψυχικές και κοινωνικο-ψυχολογικές ανακατατάξεις». Στο συλλογικό τόμο *Μωρά και Μητέρες-Ψυχοκοινωνική ανάπτυξη και υγεία*

στα δύο πρώτα χρόνια της ζωής (σελ. 147-169). Επιμέλεια: Τσιαντής, Γ. & Δραγώνα, Θ. Αθήνα: Καστανιώτη.

Federici, S. (2019). *Το κυνήγι των μαγισσών χθες και σήμερα*. Μετάφραση: Γυιόκα, Λ. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις των ξένων.

Ferraro, K. & Moe, A. (2003). «Mothering, Crime and Incarceration». Στο *Sociology Faculty Publications*. 4.

Foucault, M. (1978). *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας (Πρώτος Τόμος)-Η δίψα της γνώσης*. Μετάφραση: Ροζάκη, Γκ. Αθήνα: Ράππα.

Foucault, M. (1989). *Επιτήρηση και Τιμωρία*. Μετάφραση: Χατζηδήμου, Κ. & Ράλλη, Ι. Αθήνα: Ράππα.

Foucault, M. (2012). *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*. Μετάφραση: Μπετζέλος, Τ. Αθήνα: Πλέθρον.

Foucault, M. (2017). *Φυλακή/Κυβερνολογική*. Μετάφραση: Κόρος, Δ. Θεσσαλονίκη: Ακυβέρνητες Πολιτείες.

Foucault, M. (2018). *Για τη λαϊκή δικαιοσύνη*. Μετάφραση: Μαούνης, Α. Αθήνα: Έρμα.

Foucault, M. (2019). *Γιατί η φυλακή; Ζητήματα μεθόδου*. Μετάφραση: Καραγιάννης, Γ. Αθήνα: Πλέθρον.

Freire, P. (1977). *Πολιτιστική δράση για την κατάκτηση της ελευθερίας*. Μετάφραση: Τσάμης, Σ. Αθήνα: Καστανιώτη.

Glesne, C. (2018). *Η ποιοτική έρευνα. Οδηγός για νέους επιστήμονες*. Μετάφραση: Κουλαουζίδης, Γ. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Goffman, E. (1994). *Άσυλα. Δοκίμια για την κοινωνική κατάσταση των ασθενών του ψυχιατρείου και άλλων τροφίμων*. Μετάφραση: Κομνηνός, Ξ. Αθήνα: Ευρύαλος.

Goffman, E. (2001). *Στίγμα – Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*. Μετάφραση: Μακρυγιάννη, Δ. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Habermas, J. (1994). *Αγώνες αναγνώρισης στο δημοκρατικό κράτος δικαίου*. Μετάφραση: Γεωργίου, Θ. Αθήνα: Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνη.

Hague, R. & Harrop, M. (2005). *Συγκριτική πολιτική και διακυβέρνηση*. Μετάφραση: Χρηστίδης, Γ. Αθήνα: Κριτική.

Heywood, A. (2000). *Εισαγωγή στην πολιτική*. Μετάφραση: Καράμπελας, Γ. Αθήνα: Πόλις.

Καρβέλη, Β. & Πετρουλάκη, Κ. & Νικολαΐδης, Γ. (2012). *Μεγαλώνοντας ένα παιδί μέσα από τα κάγκελα της φυλακής: Εγχειρίδιο για επαγγελματίες, Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας*. Κέντρο για τη Μελέτη και την Πρόληψη της Κακοποίησης - Παραμέλησης των Παιδιών. Αθήνα.

Καρύδης, Β. & Φυτράκης, Ε. (2011). *Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα-Η οπτική του πολίτη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Kennedy, D. (2012). ««The Good Mother»: Mothering, Feminism, and Incarceration». Στο *William & Mary Journal of Women and the Law*. Volume 18. 161.

Κόμερ, Λ. & Ρηντ, Εβ. & Γκόλντμαν, Εμ. (2016). *Ο μύθος της μητρότητας*. Μετάφραση: Αλεξίου, Ν. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.

Κόρος, Δ. (2020). *Η πειθαρχία και τα όριά της στην ελληνική φυλακή*. Αθήνα: Νήσος.

Κουράκης, Ν. (2009). *Η κοινωνική επανένταξη της φυλακής*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Kristeva, J. (2006). «Από τη ρυπαρότητα στο μίasma». Στο συλλογικό τόμο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* (σελ. 361-378). Επιμέλεια: Αθανασίου, Α. Αθήνα: Νήσος.

Λάμπρου, Π. (2019). *Στη χώρα των κλουβιών-Μία περιπλάνηση στις ελληνικές φυλακές*. Αθήνα: Εύμαρος.

Μανωλεδάκης, Ι. (1995). *Διάλογος με τον (ποινικό) νομοθέτη*. Αθήνα: Αντ. Σάκκουλας.

Μανωλεδάκης, Ι. (2005). *Ποινικό Δίκαιο. Γενική Θεωρία*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Μαρινούδη, Σ. (2017). *Η ζωή χωρίς εμένα-Έμφυλα υποκείμενα εντός και εκτός των κινηματικών χώρων*. Αθήνα: Futura.

Messerschmidt, J.W. (1997). *Crime as a structured action: Gender, race, class and crime in the making*. Νέα Υόρκη: Sage publications.

Μήτρακα-Παπαγεωργίου, Β. (2017). «Έγκλειστες μητέρες με παιδιά στο κατάστημα κράτησης γυναικών Ελεώνα, Θήβας: Μελέτη περίπτωσης». Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Εκπαίδευση και Ανθρώπινα Δικαιώματα» στο Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία στη Σχολή Επιστημών της Αγωγής του ΕΚΠΑ.

Μητροσύλη, Μ. & Φρονίμου, Ε. (2008). *Οικογενειακή, Κοινωνική και Επαγγελματική Επανένταξη Ειδικών Ομάδων Πληθυσμού. Η περίπτωση των Γυναικών Κρατουμένων*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

Μπάτλερ, Τζ. & Αθανασίου, Αθ. (2016). *Απ-αλλοτρίωση-Η επιτελεστικότητα στο πολιτικό*. Μετάφραση: Κιουπκιολής, Αλ. Αθήνα: Τόπος.

Μπέμπε, Α. (2020). *Νεκροπολιτική, το άρθρο*. Μετάφραση: Χαρλαμπίτας, Γ. Αθήνα: Οι εκδόσεις των συναδέλφων.

Μπραϊντόττι, Ρ. (2014). *Νομαδικά υποκείμενα-Ενσωματότητα και έμφυλη διαφορά στη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία*. Μετάφραση: Σηφάκη, Α. & Τσιάκαλου, Ο. Αθήνα: Νήσος.

Myers, H. & Segal, L. & Lopez, D & W Li Ian & Preen, B. D. (2017). «Impact of family-friendly prison policies on health, justice and child protection outcomes for incarcerated mothers and their dependent children: a cohort study protocol». Στο *BMJ Open*. 7.

Newton, K. & Van Deth, J. (2018). *Συγκριτική Πολιτική*. Επιμέλεια: Κωνσταντίνιδης, Γ. & Μπλαβούκος, Σπ. Αθήνα: Τζιόλα.

Ντέιβις, Α. (2018). *Φεμινισμός της κατάργησης-Θεωρίες και πρακτικές του καιρού μας*. Μετάφραση: Λαλιώτης, Μ. Επιμέλεια: Κουζέλης, Γ. Αθήνα: Νήσος.

Παντελίδου Μαλούτα, Μ. (2012). «Έμφυλες διεκδικήσεις και δημοκρατία». Στο συλλογικό τόμο *Ιδιότητα του Πολίτη: Πολιτικός Λόγος, Ιστορία και Κανόνες σε Συγκριτικές Προοπτικές* (σελ. 260-270). Επιμέλεια: Κουζέλης, Γ. & Χριστόπουλος, Δ. Αθήνα: Πατάκη.

Παπαδάκης, Κ. (2017). Απομαγνητοφωνημένη εισήγηση του Κώστα Παπαδάκη στην εκδήλωση στο Νοσότρος για το νέο σωφρονιστικό κώδικα. Στο *Κίνηση απελάστε το ρατσισμό*. ανακτήθηκε στις 16.04.2022 από <https://www.kar.org.gr/2017/11/20/dikeomata-sto-keli/>

Παρέδες, Χ. (2020). *Υφαίνοντας ιστούς-γνωριμία με τον κοινοτικό φεμινισμό*. Μετάφραση: Τζιαφέτα, Χ. Αθήνα: Ευτοπία.

Πετούση, Β. (2007). «Φεμινιστική εγκληματολογία: Βασικές θέσεις και προτάσεις». Στο *Η εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα-Τιμητικός Τόμος για τον Στέργιο Αλεξιάδη*. Επιμέλεια: Γεωργούλας, Σ. Αθήνα: ΚΨΜ.

Πιτσελά, Α. (2010). «Το σωφρονιστικό σύστημα γυναικών – Αποτελέσματα μιας διεθνούς έρευνας». Στο συλλογικό τόμο *Τιμητικός Τόμος Κωνσταντίνου Δ. Κεραμέως* (σελ.1173-1193). Επιμέλεια: Τμήμα Νομικής ΕΚΠΑ. Αθήνα: Αντ. Σάκκουλας.

Phillips, L. & Jorgensen, M. (2009). *Ανάλυση λόγου, Θεωρία και Μέθοδος*. Μετάφραση: Κιουπκιολής, Α. Αθήνα: Παπαζήση.

Powell, C. & Marzano, K. & Ciclitira, L. (2016). «Mother–infant separations in prison. A systematic attachment-focused review of the academic and grey literature». Στο *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*.

Smart, C. (1976). *Women, crime and criminology: A feminist critique*. London: Taylor & Francis Ltd.

Σουϊγκαρτ, Τζ. (1991). *Ο μύθος της κακής μητέρας*. Μετάφραση: Βεργίτσης, Η. Αθήνα: Αποσπερίτης.

Stenson, K. (2007). «Ο έλεγχος του εγκλήματος, η κοινωνική πολιτική και ο φιλελευθερισμός». Στο *Κοινωνική πολιτική, μια άλλη προσέγγιση*. Μετάφραση: Χόλογουεη, Α. Επιμέλεια: Στασινοπούλου, Ο. Αθήνα: Gutenberg.

Συνήγορος του Πολίτη. (2012). *Έκθεση προς την Επιτροπή Δικαιωμάτων του Παιδιού του ΟΗΕ-Διαπιστώσεις και προτάσεις της ανεξάρτητης αρχής για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού στην Ελλάδα (Ιούλιος 2003-Δεκέμβριος 2011)*.

Τζαννετάκη, Τ. (2006). *Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής- μια κριτική θεώρηση των θέσεων του James Q. Wilson*. Αθήνα: Αντ. Σάκκουλας.

Τιφτ, Λ. & Σάλιβαν, Ντ. (2017). *Ο αγώνας για να είναι κανείς άνθρωπο*. Μετάφραση: Κυρίτση, Φ. Αθήνα: Opportuna.

Vorhaus, J. (2014). «Prisoners' right to education: A philosophical survey». Στο *London Review of Education*. (σελ. 162-174). 12(2).

Wacquant, L. (2001). *Οι φυλακές της μιζέριας*. Μετάφραση: Διαμαντάκου, Κ. Αθήνα: Πατάκη.

Wittig, M. (2006). «Δεν γεννιέσαι γυναίκα». Στο συλλογικό τόμο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* (σελ. 409-422). Επιμέλεια: Αθανασίου, Α. Αθήνα: Νήσος.

Φαφαλιού, Μ. (2021). *Γυναίκες στη φυλακή-Μαρτυρίες*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Χάιδου, Α. (2018). *Ποινολογία – Σωφρονιστική*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Χαλκιά, Α. (2007). *Το άδειο λίκνο της Δημοκρατίας-Σεξ, έκτρωση και εθνικισμός στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Χαλκιά, Α. (2011). *Έμφυλες βιαιότητες- εξουσία, λόγος, υποκειμενικότητες*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Εθνικό Θεσμικό Πλαίσιο Προστασίας δικαιωμάτων κρατουμένων:

- Οι διατάξεις του ισχύοντα Σωφρονιστικού Κώδικα (ν. 2776/1999) που αφορούν στις μητέρες κρατούμενες, όπως αυτός διαμορφώθηκε και μετά τις τελευταίες ρυθμίσεις σωφρονιστικής νομοθεσίας που περιέχονται στο ν. 4760/2020, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από <https://www.e-nomothesia.gr/kat-dikasteria-dikaiousune/n-2776-1999.html>
- Η υπ' αριθμ. 58819/07.04.2003 Υπουργική Απόφαση (Φ.Ε.Κ. 463/Β'/17.04.2003) που αφορά στον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης Τύπου Α και Β, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από http://www.dsanet.gr/Epikairothta/Nomothesia/ya58819_2003.htm
- Το Φ.Ε.Κ. 305/Β'/26.02.2008 που περιέχει την υπ' αριθμ. 10822/19.02.2008 απόφαση του Υπ. Δικαιοσύνης σχετικά με τη μετατροπή του καταστήματος κράτησης γυναικών Κορυδαλλού σε αυτοτελές κατάστημα κράτησης, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από <http://www.sofron.gov.gr/wp-content/uploads/2015/02/%CE%A5%CE%91-10822-2008.pdf>
- Το Φ.Ε.Κ. 1191/Β'/18.06.2009 που περιέχει την υπ' αριθμ. 47376/04.06.2009 απόφαση του Υπ. Δικαιοσύνης σχετικά με τη σύσταση πτέρυγας ημιελεύθερης διαβίωσης στο κατάστημα κράτησης γυναικών Ελεώνα Θήβας, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από <http://www.sofron.gov.gr/wp-content/uploads/2015/02/%CE%A5%CE%91-47376-2009.pdf>
- Το Φ.Ε.Κ. 708/Β'/07.03.2017 που περιέχει την υπ' αριθμ. 18395/02.03.2017 απόφαση του Υπ. Δικαιοσύνης σχετικά με τη μερική μετατροπή του καταστήματος κράτησης γυναικών Ελεώνα Θήβας σε αγροτικό τμήμα κράτησης γυναικών, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>

Ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο προστασίας δικαιωμάτων κρατουμένων (που επηρεάζει το εθνικό πλαίσιο που αφορά στους κρατούμενους):

- Recommendation Rec (2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από <https://rm.coe.int/09000016809ee581>
- Recommendation CM/Rec(2018)5 of the Committee of Ministers to member States concerning children with imprisoned parents, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από <https://rm.coe.int/cm-recommendation-2018-5-concerning-children-with-imprisoned-parents-e/16807b3438>
- Το υπ' αριθμ. P6_TA(2008)0102 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13^{ης} Μαρτίου 2008 σχετικά με την ιδιαιτερότητα της θέσης των φυλακισμένων γυναικών και τον αντίκτυπο της φυλάκισης των γονέων στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή (2007/2116(INI)), ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2008-0102_EL.html
- Το υπ' αριθμ. P8_TA(2017)0385 ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 5^{ης} Οκτωβρίου 2017 σχετικά με τα σωφρονιστικά συστήματα και τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές (2015/2062(INI)), ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0385_EL.html
- Revision of the European Prison Rules and related commentary, Submission by Penal Reform international and the Association for the Prevention of Torture to the 19th meeting of the Working Group of the Council for Penological Co-operation (PC-CP), 17-19 September 2018 in Strasbourg, στην οποία Αναθεώρηση περιέχεται η ενσωμάτωση των κανόνων της Μπανγκόκ (2010), που αφορούν στη μεταχείριση των κρατούμενων γυναικών, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από <https://rm.coe.int/submission-to-pc-cp-wg-on-european-prison-rules-revision-12-09-18-fina/16808d564e>

Διεθνές Θεσμικό Πλαίσιο προστασίας δικαιωμάτων κρατουμένων:

- Οι Στοιχειώδεις Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την μεταχείριση των κρατουμένων (1957), οι οποίοι έχουν επικυρωθεί από την ελληνική νομοθεσία (1989), ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opensslpdf.pdf?reldoc=y&docid=4c469d2a2>
- Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών (1979), η οποία έχει επικυρωθεί από την ελληνική νομοθεσία (1983),

ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2018/04/Conventions_Women.pdf?fbclid=IwAR1loZfLesBJ8QED06zHYJi6t4Z1yquzc7I5WTPisxj1xq80C0YgLNp22Kg

Κείμενα διεθνών οργανισμών ή άλλων φορέων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο που δραστηριοποιούνται στην επιτήρηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων:

- Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 28 March to 9 April 2019, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από <https://www.ecoi.net/en/file/local/2028473/2020-15-inf-eng.docx.pdf>
- Reducing prison overcrowding in Greece, Report of the Directorate General of Human Rights and Rule of Law, Action against Crime Department, Criminal Law Co-operation Unit, March 2019, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από <https://theartofcrime.gr/wp-content/uploads/2019/05/REDUCING-PRISON-OVERCROWDING-IN-GREECE.pdf>
- Η από 19.11.2021 ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων σχετικά με τη νόσηση έγκλειστου νηπίου με Covid-19, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από <https://tetartopress.gr/fylakes-korydalloy-kratoymeno-nipio-me-covid-19-sto-paidon/>
- Η από 10.02.2021 ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων αναφορικά με τις συνθήκες εγκλεισμού και τις ανάγκες των κρατούμενων μητέρων εν καιρώ πανδημίας, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από http://www.tokeli.gr/2021/02/covid-19_10.html
- Η από 1.12.2020 επιστολή διαμαρτυρίας από 301 κρατούμενες στις φυλακές Ελεώνα σχετικά με την ανάγκη αποσυμφόρησης λόγω της πανδημίας Covid-19, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από <https://www.newsbreak.gr/ellada/149747/epistoli-diamartyrias-kratoymenes-fylakes-eleona/>
- Το από 18.01.2018 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων σχετικά με την επίσκεψη στις φυλακές Κορυδαλλού εν μέσω της κινητοποίησης των κρατουμένων για τον νέο Σωφρκ, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από http://www.tokeli.gr/2018/01/blog-post_8.html
- Το από 23.01.2017 δελτίο τύπου της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των κρατουμένων αναφορικά με τις συνθήκες εγκλεισμού και τις ανάγκες των κρατούμενων

μητέρων, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από http://www.tokeli.gr/2017/01/blog-post_23.html

- Η από 28.12.2016 επιστολή των κρατούμενων μητέρων των φυλακών Ελεώνα Θηβών προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από http://www.tokeli.gr/2016/12/blog-post_28.html
- Η από 27.10.2012 ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας Αλληλεγγύης Διωκόμενων Οροθετικών Γυναικών αναφορικά με τη διαπόμπευση οροθετικών γυναικών, ανακτήθηκε στις 15.04.2022 από <https://diokomenesorothetikes.wordpress.com/2012/10/27/%ce%ba%cf%85%ce%bd%ce%ae%ce%b3%ce%b9-%ce%bc%ce%b1%ce%b3%ce%b9%cf%83%cf%8e%ce%bd-%cf%83%cf%84%ce%b7%ce%bd-%ce%b1%ce%b8%ce%ae%ce%bd%ce%b1-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%bf%ce%b9%ce%ba%ce%bf%ce%bd%ce%bf%ce%bc/>

Ο λόγος σχετικά με τα βιώματα των κρατουμένων:

- Γκουλιώνη, Κ. (2009). Καταγγελία προς τον συνήγορο του πολίτη της κρατούμενης Γκουλιώνη Αικατερίνης Ελεώνας Θηβών (20-02-09). Στο *athens indymedia*, ανακτήθηκε στις 19.03.2022 από <https://athens.indymedia.org/post/1007568/>
- Κατερίνα. (2014). Γράμμα. Στο *info-war*, ανακτήθηκε στις 15.04.2022 από <https://info-war.gr/gia-periptosis-adikis-diapobefsis-yparchi-ke-i-aftoktonia/>
- Μήλα, Β. (2016). Συνέντευξη με αποφυλακισμένες των φυλακών Κορυδαλλού και Θήβας. Στο *Animartists*, ανακτήθηκε στις 14.04.2022 από <https://www.animartists.com/2016/06/25/syntneukshapofulakismenes/>
- Μήτρακα-Παπαγεωργίου, Β. (2017). «Έγκλειστες μητέρες με παιδιά στο κατάστημα κράτησης γυναικών Ελεώνα, Θήβας: Μελέτη περίπτωσης». Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Εκπαίδευση και Ανθρώπινα Δικαιώματα» στο Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία στη Σχολή Επιστημών της Αγωγής του ΕΚΠΑ, ανακτήθηκε στις 23.01.2022 από <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/1936781>
- Μουργής, Γ. (2016). Η επιτυχία στις Πανελλαδικές μέσα από τη φυλακή. Στο *Νόστιμον Ήμαρ*, ανακτήθηκε στις 14.04.2002 από <https://www.nostimonimar.gr/i-epitichia-stis-panelladikes-mesa-apo-ti-filaki/>

- Νίνη, Α. (2016). Η σκληρή πραγματικότητα όταν είσαι μητέρα και φυλακισμένη. Στο *Vice*, ανακτήθηκε στις 14.04.2022 από <https://www.vice.com/el/article/wnqn79/paidia-fulaki>
- Πλιάκος, Κ. (2017). Χριστούγεννα στις φυλακές Θήβας. Στο *CNN Greece*, ανακτήθηκε στις 14.04.2022 από <https://www.cnn.gr/focus/story/111306/giortes-me-tis-kratoymenes-ton-gynaikeion-fylakon-thivas>
- Ρούπα, Π. (2020). Επιστολή της κρατούμενης Πόλας Ρούπα: "Οδοιπορικό στις φυλακές Ελαιώνα". Στο *zougla.gr*, ανακτήθηκε στις 15.04.2022 από <https://www.zougla.gr/greece/article/epistoli-tis-kratoumenis-polas-roupa-odiporiko-stis-filakes-eleona>
- Φαφαλιού, Μ. (2021). *Γυναίκες στη φυλακή-Μαρτυρίες*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.